

Figuur 57. Landschapsplan van de ruilverkaveling Land van Megen (bron: Wageningen UR).

Land van Ravenstein (1957)

Het oostelijke deel van de gemeente Oss werd landbouwkundig verbeterd binnen de ruilverkaveling Land van Ravenstein. Het geïsoleerd gelegen Keent werd hierin ook meegenomen. Ook hier werden de wegenstructuur en de verkaveling, en daarmee ook de ontwatering, aangepakt. Een belangrijk aspect was ook de verharding van de wegen, inclusief de landbouwwegen die elk perceel moesten ontsluiten. Hiervoor werd asfalt-beton gebruikt.⁶⁵

De versnippering van de eigendommen was hier, net als elders, erg groot. Net als bij de ruilverkaveling Land van Megen werd het gebied niet volledig orthogonaal ingedeeld, maar was het een rationalisering van de onregelmatige landschapsstructuur zoals die er op dat moment lag. Daarnaast werd het

⁶⁵ Penris 1988: 49

landschap verfraaid door nieuwe bomenrijen en singels toe te voegen. Daarbij werd het kleine deel van het ruilverkavelingsgebied dat als 'open komgebied' te kenmerken was, vrij van beplanting gelaten. De opvallendste nieuwe ontsluiting met tweezijdige bomenrijen was de Dorpenweg, in het verlengde van wat er ook in de ruilverkaveling Land van Megen was aangelegd. De Dorpenweg tot aan Ravenstein was onderdeel van het plan. Alleen plaatselijk werden daarlangs bomenrijen aangelegd. Interessant daarbij is dat het gedeelte van de Dorpenweg ten zuiden van Ravenstein wél al in het landschapsplan uit 1968 aanwezig was, maar later dan de rest daadwerkelijk is uitgevoerd. Het westelijke deel van de Dorpenweg was vóór 1967 voltooid, het deel tussen Ravenstein en Grave pas vóór 1978. Vanwege het verloop over de oeverwal werden voor dit laatste tracédeel wel bomenrijen ingetekend en ook aangeplant. Alleen waar de A50 de weg kruiste, werden deze niet aangeplant. Het landschapsplan, waarin de A50 nog niet was opgenomen en waarvan in 1969 nog geen definitief tracé bekend was⁶⁶, had nog in een doorgaande bomenrij voorzien. Van een kavelgrensbeplanting die in het ruilverkavelingsplan was gewenst, kwam niets terecht. Omdat de erfbeplanting een financieel voordeel opleverde, kwam dat beter van de grond.⁶⁷

Vooraf in de kom ten westen van de spoorlijn werden nieuwe boerderijen gesticht, in de zone het dichtst bij de oeverwallen. Ten oosten van de spoorlijn was dat op korte termijn niet haalbaar, werd aanvankelijk nog gedacht. Daar vinden we echter toch enkele boerderijen die in het kader van de ruilverkaveling gebouwd zijn.⁶⁸ In totaal moeten er achttien boerderijen in het kader van deze ruilverkaveling zijn gebouwd, maar de exacte locaties daarvan zijn (nog) niet bekend.⁶⁹ Net als in andere landschapsplannen zijn waardevolle natuur- en landschapsterreinen gespaard, zoals enkele grienden bij Demen en Dieden.⁷⁰

---

⁶⁶ Penris 1988: 46

⁶⁷ Penris 1988: 42-44

⁶⁸ Centrale Cultuurtechnische Commissie 1956

⁶⁹ Penris 1988: 42-44, 52

⁷⁰ Penris 1988: 56

Figuur 58. Landschapsplan van de ruilverkaveling Land van Ravenstein (bron: Wageningen UR).

Midden-Maasland (1974)

De ruilverkaveling Midden-Maasland viel buiten de scope van het onderzoek. Toch is het zinvol om hierover iets op te nemen, al was het maar omdat deze ruilverkaveling een groot deel van de huidige gemeente Oss besloeg. De indruk bestaat dat deze ruilverkaveling voor wat betreft de lagere delen van de gemeente vooral gericht was op de verbetering wat al in de vorige ruilverkavelingen was aangelegd. Zo bestond het toe te voegen groen daar hoofdzakelijk uit beplanting die kruispunten in de kommen extra moest accentueren. Deze beplanting is deels nog aanwezig, zoals de knotwilgen rond de kruising van Gorteweg en Marensesweg. Andere zaken zijn alweer verdwenen, zoals de beplanting rond de eendenkooi oostelijk van de Kesselseweg. Veel meer impact had deze ruilverkaveling op het landschap ten zuiden van Heesch, in de huidige gemeente Bernheze. Inmiddels maakte ook openluchtrecreatie deel uit van de doelen van de ruilverkaveling.

Reek (1983)

De ruilverkaveling Reek viel buiten de scope van het onderzoek. Slechts een klein deel van de gemeente Oss lag binnen dit ruilverkavelingsgebied, in de Scheenen, ten noordwesten van het dorp Reek. De verkaveling en ontwatering werden hier rationeler.

Lage Maaskant (1996)

De ruilverkaveling Lage Maaskant viel buiten de scope van het onderzoek. Het betrof hier het gebied dat min of meer vergelijkbaar was met dat van de ruilverkaveling Land van Megen. Onderdeel van dit plan was het toevoegen van nieuw groen en het openhouden van de centralere delen van het komgebied.

Algemene ontwikkelingen als gevolg van de jongere ruilverkavelingen

Zonder specifiek te kunnen ingaan op wat elke jonge ruilverkaveling voor het landschap heeft betekend, is één conclusie op basis van kaartstudie makkelijk te trekken: het aantal agrarische bedrijven in de vanouds open, lege komgebieden is sterk gegroeid. Terwijl er in de ontwerpen van de vroegste ruilverkavelingen zeer duidelijk rekening gehouden is met openheid in de kern en geslotener randen, met daar dan ook de bedrijven, is dat door deze jongere uitbreiding deels teniet gedaan. De sterke landschapsontwerpen van de vroege ruilverkavelingen, die in grote lijnen ook zijn uitgevoerd, zijn daardoor in het terrein niet meer zo herkenbaar als ze ooit waren.

5.3.3 Verkaveling

In de beschrijvingen van de landschappen wordt steeds kort op de verkaveling van landschapstypen ingegaan. Door ruilverkavelingen en organische landschapsveranderingen zijn veel van die historische patronen in de laatste eeuw verdwenen. Plaatselijk zijn er echter nog relictten van de verkaveling aanwezig, zoals die in 1832, volgens het kadastraal minuutplan, al was. Deze zijn op de waardenkaart afgebeeld. De kavelgrenzen bevinden zich verspreid over de gemeente, met een sterke concentratie op de oeverwallen en de kampenlandschappen, die gebieden, die in de laatste eeuw het minst grootschalig op de kop gegaan zijn.

5.3.4 Bosbouw en groen

Naast de ruimtelijke relictten van bosbouw, zoals de bospadenstructuur en het plantgoed binnen de bosvakken, maken ook de brandtorens onderdeel uit van het erfgoed van landbouw en bosbouw. Eén brandtoren is zelfs bewaard gebleven. Ze werden hoog in het landschap geplaatst, bijvoorbeeld op een stuifduin, om een brand vroegtijdig te kunnen ontdekken.

Tevens opgenomen zijn alle bomenrijen, bossen etc. die geen onderdeel uitmaken van een wegbeplanting. Ook het stuifduin in het bos bij Herpen is opgenomen, onderdeel van het grotere verhaal van de exploitatiegeschiedenis van de heide. Hier ligt ook een klein perceel overstoven bouwland. In het rivierenlandschap gaat het om verspreid gelegen kleinere bosjes.

5.4 Begraven

Zo lang als de mens in het landschap rondloopt, heeft hij ook rituelen en manieren om de doden ter aarde te bestellen. In sommige perioden van de geschiedenis werden crematieresten begraven, in andere ging het om begraving van stoffelijke overschotten. De cultuurhistorische waardenkaart gaat

primair over erfgoed uit de periode vanaf de middeleeuwen. De grafheuvels van Zevenbergen staan op de archeologische waarden- en verwachtingskaart.

De oudste nog bestaande en/of herkenbare begraafplaatsen zijn de middeleeuwse begraafplaatsen rond of naast de oudste kerken. Een groter deel daarvan is verdwenen nadat in 1829 het begraven binnen de bebouwde kom in de meeste gevallen verboden werd. In een enkel geval is ook de kerk zelf verdwenen, zoals bij Lithoijen. Ook later werden de oude kerkhoven nog wel gesloten, zoals in 1953 in Maren en Kessel. Uit dat kerkhof bij Lithoijen later een drenkelingenkerkhof. Protestantse kerkgemeenschappen hadden soms een eigen begraafplaats.

Figuur 59. De joodse begraafplaats in Geffen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Naast christenen beschikten ook joden al vroeg over eigen begraafplaatsen. De vermoedelijk oudste joodse begraafplaats van Noord-Brabant lag onder Geffen, maar hoorde toe aan de gemeenschap van Oss. Al vóór 1693 bestond deze begraafplaats. Deze werd gebruikt tot 1909; al in 1888 was aan de Heescheweg bij Oss een nieuwe joodse begraafplaats aangelegd.⁷¹ Oss had een belangrijke joodse gemeenschap, waarvan Simon van den Bergh wellicht wel de bekendste vertegenwoordiger is. Veel joodse families waren in de 19e eeuw actief in de levensmiddelenindustrie.

⁷¹ <https://jck.nl/joodse-gemeenten/oss>

Bij latere kerken, vooral de rooms-katholieke, werden nieuwe, eigen begraafplaatsen aangelegd. Daarnaast waren gemeenten vanaf 1869 verplicht over een eigen algemene begraafplaats te beschikken. Gemeenten die die nog niet kenden of nog geen afspraak met een buurgemeente hadden, werden genoodzaakt er één aan te leggen of desnoods een stukje van een kerkelijke begraafplaats aan te kopen. Zo kochten Lith en Lithoijen kort daarna een deel van een voormalig kerkhof aan de dijk om te dienen gezamenlijke algemene begraafplaats, en Lithoijen en Oijen een algemene begraafplaats die in 1961 gesloten werd verklaard.⁷² In 1957 beschikte de gemeente Alem, Maren en Kessel nog over een openbare begraafplaats van bijna 14 are groot. Die zou in de vroege 20e eeuw zijn aangelegd, en er werd sporadisch op begraven.⁷³ Waar deze lag en of dat op het grondgebied van de huidige gemeente Oss, of toch in de buurt van Alem was, is niet bekend.⁷⁴

Figuur 60. Tot 1961 de algemene begraafplaats van Lith en Lithoijen, nu een omheind weilandje (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Met de toenemende secularisatie in de 20e eeuw kregen deze algemene begraafplaatsen een steeds nadrukkelijker rol. Daardoor werden vooral deze algemene begraafplaatsen in die periode sterk vergroot of nieuw aangelegd. Voorbeelden zijn de gemeentelijke begraafplaats van Berghem (vóór 1956) en de algemene begraafplaats Hoogen Heuvel aan de zuidrand van Oss (vóór 1967). Daarnaast

⁷² Brabants Historisch Informatiecentrum, 7317 Gemeentebestuur Lith, inventarisnummer 454

⁷³ Brabants Historisch Informatiecentrum, 7314 Gemeentebestuur Alem c.a., inventarisnummer 624

⁷⁴ De gemeente was eigenaar van de gereformeerde kerk in Alem en het kerkhof daarachter. Dat kerkhof wordt echter vanaf 1939 als 'erf' omschreven, dus het is niet aannemelijk dat dat de algemene begraafplaats was. Ook was de gemeente al voor de oorlog eigenaar van het kerkhof van Maren (C 856), maar dat zal niet de besproken algemene begraafplaats zijn geweest.

waren er bijzondere begraafplaatsen, zoals de kloosterbegraafplaats van het klooster Jerusalem in Lithoijen.⁷⁵ Deze zijn doorgaans zo klein dat aanvullend detailonderzoek noodzakelijk is om ze in kaart te kunnen brengen. In Megen is hij bijvoorbeeld wel bekend. Deze kleine begraafplaatsen zijn dus niet altijd op de cultuurhistorische waardenkaart opgenomen.

5.5 Industrie en ambacht

Onder het thema 'industrie en ambacht' hebben we zowel oude windmolenlocaties, meestal in of nabij de oude dorps- en stadskernen, als de wat recentere fabrieksterreinen opgenomen. Die bedrijvigheid was in Oss vooral gerelateerd aan de spoorlijn, van waaruit afsplitsingen naar de verschillende fabrieken liepen. De oudste bedrijventerreinen lagen zowel ten noorden van de spoorlijn, rond om de oudste stadskern, als ten zuiden ervan als begin van het latere bedrijventerrein Moleneind. De aard van de industrie was divers, maar een belangrijke sector was de levensmiddelenindustrie (zie § 3.6). Ook leerlooierijen, houtbewerkingsbedrijven en cementfabrieken kwamen voor, ook in de kleinere stadjes, zoals Ravenstein. In de dorpen kwam de industrialisering, behalve dus die van de molens, veel later op. De eerste fabriekjes waren vooral de zuivelfabrieken, zoals die aan de Hertog Janstraat in Lith. Vooral de kleinere dorpen kwamen echter de fase van de molens nooit voorbij, en bleven in hoofdzaak agrarisch. Ondanks de soms ruime uiterwaarden was er van een uitgebreide steenindustrie in de gemeente Oss nooit sprake. Dat had er mogelijk mee te maken dat de klei hier vrij zandig was. Economisch was alleen veel vette klei interessant. Vóór 1967 werd in Maren-Kessel een steenfabriek gebouwd, die vermoedelijk direct naast de fabriek haar grondstof won. Alhoewel deze buiten de onderzoeksperiode valt, hebben we het terrein vanwege zijn lokale betekenis toch op kaart opgenomen.

5.6 Delfstoffenwinning

Van een grootschalige grondstoffenindustrie was hier tot ver in de 20e eeuw geen sprake. De eerste steenfabriek verscheen pas na de Tweede Wereldoorlog.⁷⁶ Zand- en kleiwinning kwam er wel voor, maar was vooral van lokale aard. Zo vinden we tussen Maren-Kessel en Kessel nog enkele kleinere putten, net als tussen Oijen en Macharen. Pas veel later kwam de grootschalige zandwinning aan de orde, waar De Lithse Ham zijn bestaan aan dankt. Die zandwinning valt echter buiten de scope van het onderzoek.

5.7 Oorlog en defensie

5.7.1 Late middeleeuwen

De gemeente Oss is rijk aan erfgoed van oorlog en defensie uit meerdere historische perioden. De oudste, laatmiddeleeuwse relictten zijn de grotendeels verdwenen kasteelterreinen, versterkte huizen en de landwerken.⁷⁷ Daarnaast maken ook de middeleeuwse versterkingen van de drie steden Megen, Oss en Ravenstein deel uit van dit onderdeel. Enkele kasteelterreinen zijn bovengronds nog

---

⁷⁵ Brabants Historisch Informatiecentrum, 7317 Gemeentebestuur Lith, inventarisnummer 452

⁷⁶ Vermoedelijk was dat de steenfabriek in Maren-Kessel, die vanaf 1967 op topografische kaarten afgebeeld is, en buiten onze onderzoeksperiode valt.

⁷⁷ Jansen & Van Ginkel 2019: 186

herkenbaar, zoals aan bijgebouwen of deels bewaard gebleven grachten. Kasteel Oijen is daarvan een goed voorbeeld.

Figuur 61. Het kasteel van Oijen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Het landweersysteem van Oss en Berghem is een uitgebreid systeem geweest, dat ook verbonden was met dat bij Nistelrode. Landweren waren bedoeld om vreemde troepen of bendes buiten de deur te houden. Ze werden in Nederland op grote schaal aangelegd, onder meer langs territoriale grenzen en rond steden. Bij archeologisch onderzoek zijn de landweren bij Oss ook enkele malen aangetroffen. Van niet alle onderdelen is de ligging exact bekend. Een heel enkel deel is nog bewaard gebleven, zoals aan de Hoogheuvelstraat in Oss.

Waar Oss na de late middeleeuwen zijn militaire functie verloor, bleef dat in Megen en Ravenstein bestaan. De vestingen werden in de eeuwen erna steeds weer aangepast aan de moderne eisen van de vestingbouw. We beperken ons hier tot het benoemen van die vestingwerken; de thematiek vraagt om een afzonderlijke detailstudie om e.e.a. uitgebreider in beeld te hebben. Bovendien zijn de bewaard gebleven vestingwerken deels al beschermd.

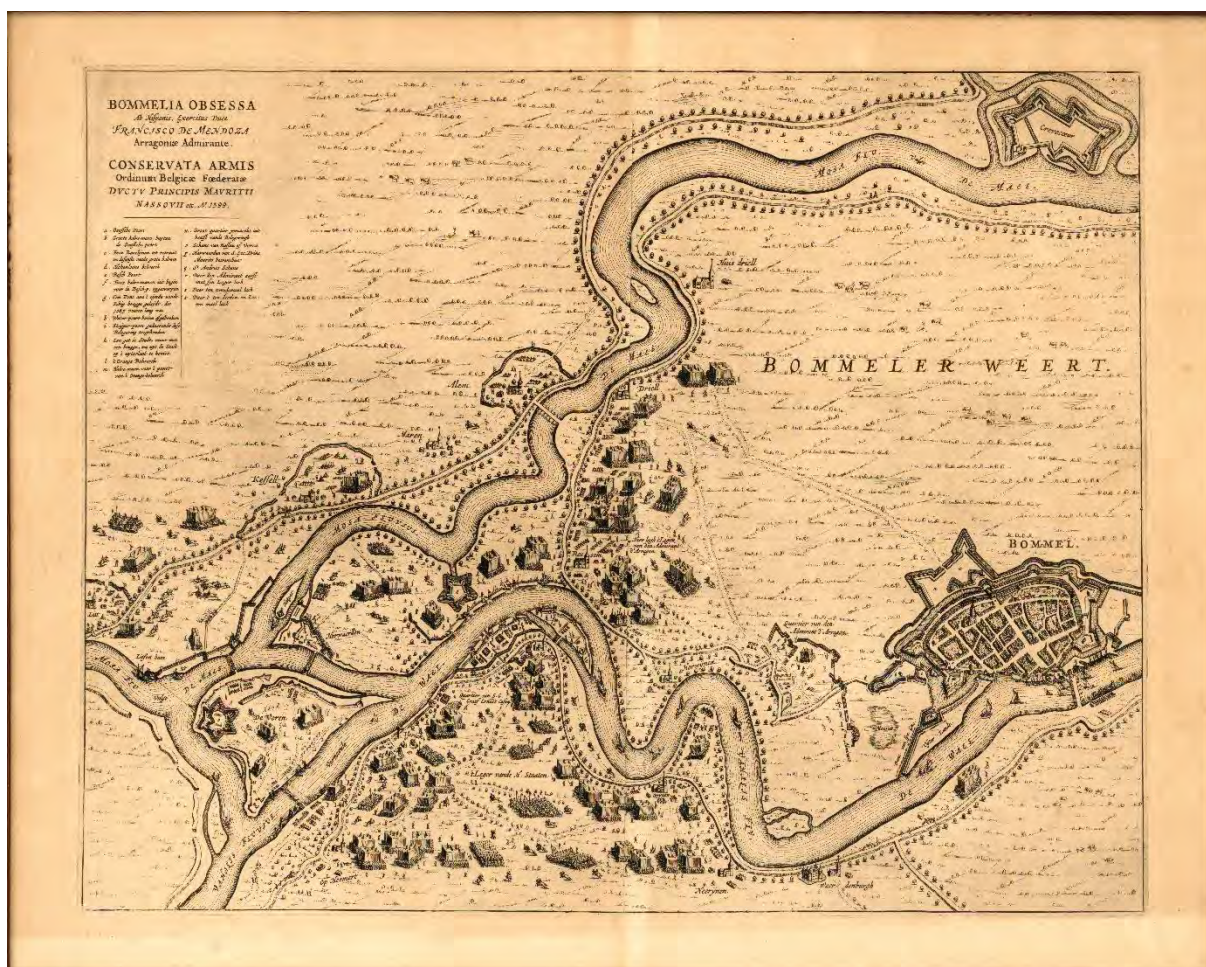

Figuur 62. De geconserveerde vesting Ravenstein in de jaren twintig of dertig (bron: NIMH).

5.7.2 Tachtigjarige Oorlog

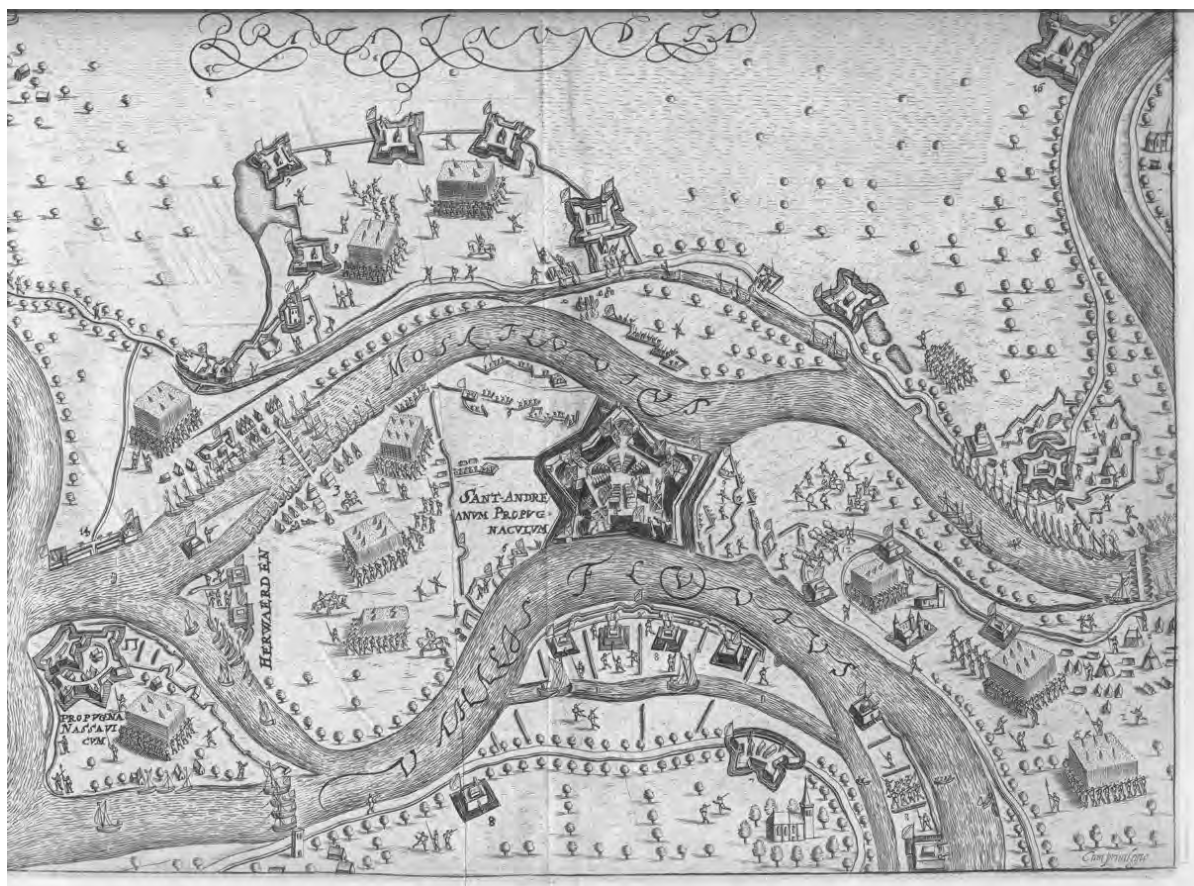
Veel gevechten tijdens de Tachtigjarige Oorlog vonden rond de steden en in de nabijheid van grote rivieren plaats. In 1599 werd bij Heerwaarden tijdens het beleg van Zaltbommel een fort aangelegd in opdracht van Francesco de Mendoza. Rond Kessel en Lith lagen destijds Spaanse werken ten behoeve van het Beleg van Zaltbommel. In het kader van een belegering door prins Maurits in 1600 werden verdedigingswerken ten zuiden van de Maas aangelegd, rond Maren en Kessel. Hierbij werden bestaande kasteelterreinen gebruikt, maar ook nieuwe aangelegd. Aan het maaiveld zijn deze toevoegingen verdwenen, maar in de ondergrond zouden er nog resten van bewaard kunnen zijn gebleven.

Tijdens het Beleg van Grave in 1602 vielen de Staatsen de Spanjaarden in Grave aan. Ook in dat kader werden nieuwe werken in de vorm van een circumvallatielinie aangelegd, deels nog op het grondgebied van de gemeente Oss, bij Keent. Het merendeel ligt in de gemeenten Land van Cuijk en Heumen.

Figuur 63. Het Beleg van Zaltbommel, 1599. Links de verdedigingswerken rond Lith en Kessel (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 8001 Kaartencollectie Waterschap De Maaskant en rechtsvoorgangers, inventarisnummer 50).

Figuur 64. Het beleg van Fort St. Andries, 1600. Bovenaan in het midden de verdedigingswerken rond Maren en Kessel (bron: Wikimedia Commons).

Figuur 65. De circumvallatielinie rond Grave. Geheel links enkele werken langs de meander van Keent (bron: Wikimedia Commons).

5.7.3 Zeventiende en achttiende eeuw

De oorlog met Frankrijk zorgde in 1672 voor een nieuwe impuls voor de bouw van verdedigingswerken. Aanvankelijk was de verdediging vooral op de Republiek gericht. Vanaf 1697 werd die ook vanuit het zuiden verdedigd, door een linie met de mogelijkheid tot inunderen langs de Maas aan te leggen. Hiervoor werd de in de praktijk al functionerende Bergse Maas gebruikt. Na de inval door de Fransen in 1795 verloor de linie aan betekenis. In de 19e eeuw werd hij nog nieuw leven ingeblazen, maar in 1874 viel met de Vestingwet het belang grotendeels weg en in 1952 werd de linie ook formeel opgeheven.

5.7.4 Lange negentiende eeuw

Uit een veel later tijd dateren een fort en twee lunetten bij Lithoijen. Deze werden in 1833 aangelegd als onderdeel van de Zuiderwaterlinie, om een invasie van Belgische of Franse troepen tegen te houden. De lunetten vormden voorposten van het fort. In 1886 werd hun status opgeheven, maar eerder waren ze al in verval.⁷⁸

Niet alleen het leger werkte in de 19e en vroege 20e eeuw aan de verdediging van Nederland, vooral om revolutionaire pogingen tegen te gaan. Op verzoek van onder meer Koning Willem III werden vanaf het midden van de 19e eeuw tot 1940 talloze burgerweerbare verenigingen en burgerwachten

⁷⁸ <https://www.zuiderwaterlinie.nl/11-vestingsteden/forten-in-nederland/fort-in-lithoijen>

opgericht.⁷⁹ Een groot aantal van de toenmalige gemeenten had een eigen burgerweerbaarheidsvereniging of burgerwacht. Veel daarvan werden na de Eerste Wereldoorlog opgericht. Enkele daarvan beschikten over een eigen schietbaan. In Oss moet er vanaf oktober 1920 eentje op de Hazenakker aan de Heescheweg hebben gelegen⁸⁰; de locatie is bekend en staat op de waardenkaart.⁸¹ Ook de burgerwachten van Alem, Lithoijen, Oijen en Megen oefenden daar.⁸² In hetzelfde jaar werd er een schietbaan voor de Burgerwacht en de Landstorm in Herpen aangelegd.⁸³ Deze lag binnen het latere huisjespark Herperduin. Het stuifduin werd als kogelvanger gebruikt, geschoten werd tussen twee deels nog bewaard gebleven wallen door in de richting van Heesch, dus naar het zuidwesten.⁸⁴ Het complex in Herpen, bestaande uit een dubbele schietbaan, kende een ondergrondse betonnen waarnemingspost en sinds 1939 een stenen gebouwtje met afdak. Mogelijk zijn daarvan nog resten aanwezig.⁸⁶

Figuur 66. Voor de bosrand ligt de (nu glooiende) kogelvanger van de Osse schietbaan (foto: RAAP, 16 februari 2024).

⁷⁹ Bouwmans 2022

⁸⁰ Kadastraal was het perceel als B 1381 bekend. De Gelderlander, 23 oktober 1920

⁸¹ Het Huisgezin, 15 oktober 1920

⁸² Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 9 november 1920; Het Huisgezin, 3 december 1920

⁸³ Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 18 mei 1920

⁸⁴ Het is enigszins onduidelijk. De hinderwetvergunning spreekt over 'Er wordt geschoten in de richting Heesch op een afstand van ten hoogste 100 m'. De heuvel die voor kogelvanger wordt uitgemaaft ligt hier juist niet in de richting van Heesch (in het westen), maar in zuidoostelijke richting. Werd er juist in westelijke richting geschoten, dan kan het stuifduin als natuurlijke kogelvanger gefunctioneerd hebben.

⁸⁵ Brabants Historisch Informatiecentrum, 7385, inventarisnummers 223 en 331.27

⁸⁶ Brabants Historisch Informatiecentrum, 7385, inventarisnummers 378

In november 1920 werd er een kring van burgerwachten opgericht, waarbij die van Oss, Lith, Lithoijen, Oijen, Alem, Megen, Nuland, Geffen, Heesch en Berghem aangesloten waren.⁸⁷ Op 26 juni 1921 waren er nationale schietwedstrijden met Heesch, Geffen, Nuland, Haren, Megen, Macharen, Oijen, Lithoijen en Lith als deelnemers⁸⁸, en nog in juli 1932 werden er Kringwedstrijden op de schietbaan van de Burgerwacht Oss gehouden, waarbij de burgerwachten van Macharen, Oss, Velp, Heesch en Alem meededen, soms met meerdere teams.⁸⁹

Als ze niet al waren opgeheven, werden de schietbanen na de inval van de Duitsers in 1940 gesloten en de burgerwachten ontbonden. De schietbaan in Oss is nadien overbouwd, die van Herpen is dus nog herkenbaar. Of ook andere burgerwachten dan Oss en Herpen vóór de Tweede Wereldoorlog over eigen schietbanen beschikten, is niet duidelijk. De militaire baan in Ravenstein dateerde uit 1920, moet op de stadswal moet hebben gelegen, was 20 meter lang en er met drieën tegelijk geschoten worden.⁹⁰ Daarnaast kende de Ravensteinse schiet- en schermvereniging “Generaal Van der Heijden” sinds 1900 een eigen schietbaan in de kern van Ravenstein.⁹¹

De gemeente Heesch beschikte over een schietbaan, die in juli 1921 geopend werd.⁹² Deze schietbaan lag niet op het deel van de gemeente Heesch dat later bij Oss gevoegd werd, maar ten zuidwesten van de kern.⁹³

5.7.5 Tweede Wereldoorlog

Uit de Tweede Wereldoorlog zijn diverse relicten in de ondergrond te verwachten, zoals resten van loopgraven, stellingen, vliegtuigwrakken en dergelijke. Onder andere bij Herpen (Herperduin) is een loopgraaf uit de Tweede Wereldoorlog gereconstrueerd. Ten westen van Geffen zijn bij archeologisch onderzoek schuttersputjes aangetroffen. Een uitgebreide studie naar dergelijke resten is een tijdrovend geheel en is bij huidige inventarisatie niet meegenomen.

Wel bekend zijn twee voormalige vliegvelden uit de Tweede Wereldoorlog, bij Keent en bij Kessel. Ook zijn de plekken van mitrailleurkazematten bekend. Die stonden in relatie tot de spoorbrug bij Ravenstein. Enkele inslagkraters van een V zijn ook bekend, én nog intact. Ze liggen op de vroegere heide tussen Berghem en Herpen.

5.7.6 Koude Oorlog

Na de Tweede Wereldoorlog raakte de westerse wereld in conflict met één van haar geallieerde partners, de Sovjet-Unie. In het kader van dat conflict werden er vooral in de eerste decennia werken aangelegd om in geval van een Russische aanval te kunnen reageren. Onderdeel daarvan was een netwerk van luchtwachttorens, om het Nederlandse luchtruim te kunnen bewaken. Verantwoordelijk hiervoor was de Luchtbeschermingsdienst. Aan de Watertorenstraat staat nog altijd de Osse watertoren die als luchtwachtoren diende.

---

⁸⁷ Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 9 november 1920

⁸⁸ Het Huisgezin, 24 juni 1921

⁸⁹ De Gelderlander, 5 augustus 1932

⁹⁰ Brabants Historisch Informatie Centrum, 7389 Gemeentebestuur Ravenstein, inventarisnummer 284

⁹¹ Brabants Historisch Informatie Centrum, 7389 Gemeentebestuur Ravenstein, inventarisnummer 432.27

⁹² De Gelderlander, 16 juli 1921

⁹³ Brabants Historisch Informatie Centrum, 7502 Collectie Heesch, inventarisnummer 36

Figuur 67. De watertoren van Oss, tevens luchtwachtoren (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Daarnaast beschikte het gemeentelijk sportpark in Oss vanaf november 1953 over een eigen kokerschietsbaan onder de tribune. Hier kon met mitrailleurs, stenguns, geweren en revolvers worden geoefend.⁹⁴

5.8 Bestuur en recht

5.8.1 Inleiding

De gemeente Oss heeft een rijke bestuurlijke geschiedenis, die ver vóór 1795 begint. In hoofdstuk 3 hebben we daarover al iets gezegd. Het voert hier te ver die volledig uit de doeken te doen. Relevant is dat het westelijke deel van de gemeente inclusief Oss zelf vóór de Franse Tijd (1795-1813) onderdeel was van de Generaliteitslanden en daarmee de facto door de Republiek werd bestuurd, het oostelijke gedeelte met Megen en Ravenstein was dat niet.⁹⁵ Daardoor golden daar niet de religieuze beperkingen uit de Republiek en mocht het rooms-katholieke geloof vrij beleden worden. De vele kloosters in dat gebied zijn daarvan nog een uitvloeisel. Tegelijk hadden veel lagere overheden, deel

---

⁹⁴ Het Huisgezin, 12 november 1953; Het Parool, 23 november 1953

⁹⁵ Keent was Gelders en viel hier niet onder.

van de Republiek of niet, de hoge jurisdictie. Dat betekende dat zij onder meer de doodstraf mochten opleggen. Op tal van plekken stonden galgen om die te voltrekken. Van Asseldonk heeft de bestuurlijke geschiedenis van de Maaskant in detail beschreven.⁹⁶

5.8.2 Gemeentelijke (her)indelingen

Een mozaïek van gemeenten

Na de Franse Tijd werden de vele vormen van bestuur omgezet in één nieuw 'model': dat van gemeenten. De historische gemeentegrenzen hebben we aan de hand van de kadastrale minuutplannen op de waardenkaart opgenomen. Toenmalige gemeenten die geheel of grotendeels binnen de huidige gemeente Oss lagen zijn 1) Alem, Maren en Kessel; 2) Lith; 3) Lithoijen; 4) Teeffelen; 5) Oijen; 6) Megen, Haren en Macharen; 7) Dieden, Demen en Langel; 8) Ravenstein; 9) Huisseling en Neerloon; 10) Balgoij en Keent; 11) Herpen; 12) Berghem; 13) Oss; 14) Geffen. Door grenscorrecties zijn bovendien randen van andere gemeenten bij de huidige gemeente gekomen, zoals Heesch in het zuiden en Schaijk in het zuidoosten. De fusiegeschiedenis van Oss is dus ingewikkeld, en naast de vele fusies zijn er ook grenscorrecties geweest. Ter vereenvoudiging laten we die laatste buiten beschouwing.

Opschaling in de Franse Tijd

In en direct na de Franse Tijd werd een groot aantal kleine gemeenten gesticht. Die werden kort daarna alweer samengevoegd. Dat geldt bijvoorbeeld voor Megen enerzijds en Haren en Macharen anderzijds (1820), voor de vroegere gemeenten Alem, Maren en Kessel (1819) en voor de gemeente Dieden en gemeente Demen en Langel (1810).

Fusies in het Interbellum

Een volgende golf van gemeentelijke fusies volgde tussen de beide wereldoorlogen. In 1923 vond een fusie plaats van de gemeente Ravenstein, de gemeente Deursen en Dennenburg, de gemeente Dieden, Demen en Langel en de gemeente Huisseling en Neerloon, tot de nieuwe gemeente Ravenstein. In 1958 kwam Keent bij de gemeente Ravenstein, nadat de oude gemeente Balgoij en Keent opgeheven was.

In 1939 werden de gemeente Lith, de gemeente Lithoijen en de gemeente Oijen en Teeffelen samengevoegd tot de nieuwe gemeente Lith. In 1958 kreeg die gemeente er de dorpen Maren en Kessel bij, na de opheffing van de vroegere gemeente Alem, Maren en Kessel die door de nieuwe Maas in twee delen was gesplitst.

Van grenscorrecties naar grootschalige fusies

In de periode na de Tweede Wereldoorlog werden herhaaldelijk kleine grenscorrecties ten gunste van de gemeente Oss uitgevoerd.⁹⁷

Het duurde echter tot de jaren negentig voordat er een gemeentelijke herindeling plaatsvond. Op 1 januari 1994 werden de gemeente Oss, de gemeente Megen, Haren en Macharen en de gemeente Berghem samengevoegd tot de gemeente Oss. In 2003 werd die gemeente samengevoegd met de

---

⁹⁶ Van Asseldonk 2003: 187

⁹⁷ <http://leenderskahw.nl/gemhist/GH0828.HTM>

gemeente Ravenstein, en in 2011 gaf de gemeente Lith haar zelfstandigheid ten gunste van een fusie op. In 2015 werd de gemeente Maasdonk gesplitst, waarbij Geffen aan Oss toekwam, en Vinkel en Nuland naar 's-Hertogenbosch gingen.

Gemeentehuizen

Als centra van de voornoemde gemeenten dienden gemeentehuizen, waarvan we de ligging ook op de kaart hebben opgenomen.

Figuur 68. Voormalig gemeentehuis in Megen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

5.9 Landgoederen en buitenplaatsen

De gemeente Oss kende een groot aantal kastelen, maar geen enkele daarvan groeide uit tot een landgoed of buitenplaats in de zin dat er sprake was van een uitgebreide tuin- of parkaanleg. Dat had vooral te maken met een ontbrekend economisch centrum in de directe nabijheid tussen de 17e en 19e eeuw. Een beperkte mate van buitenplaatsontwikkeling vond plaats op Elzenburg ten noordoosten van Oss, dat we dan ook als landgoed hebben aangemerkt. De aanleg is volledig verdwenen. Zoals al eerder opgemerkt lag er aan de Koepelweg aan de rand van 19e-eeuwse heidebebouwingen een jachtlandgoed met koepel, waar de jager en zijn gevolg korte tijd konden verblijven. Verantwoordelijk voor de aanleg was notaris Simon Petrus Bijvoet (1800-1867) uit Berghem. Hij liet de heide rond 1853 ontginnen.⁹⁸ Ook van deze aanleg resteert niets meer. Als buitenplaatsstructuur is verder het verdwenen sterrenbos van Kasteel Oijen opgenomen.

Figuur 69. Simon Petrus Bijvoet, opdrachtgever voor de aanleg van een klein buiten op de heide onder Berghem.

5.10 Horeca, sport en recreatie

5.10.1 Inleiding

Veel ruimer dan het vermaak voor het rijken was het vermaak voor de brede bevolking. De totstandkoming daarvan vond echter wel later plaats, meestal pas in de 20e eeuw. Dat had vooral te

---

⁹⁸ Kadastrale leggers Berghem, reeks 1, artikel 95, dienstjaar 1854

maken met de emancipatie van de arbeidersklasse en de toename van de welvaart, waardoor ook de vrije tijd toenam en vrijetijdsbesteding een ruimtelijke dimensie kreeg. Het vermaak richtte zich onder meer op sport, wat meer dan andere vrijetijdsbestedingen in ieder geval het grootste ruimtebeslag had.

5.10.2 Verblifsrecreatie

Bij de opkomst van de verblifsrecreatie in de vorm van kampeerterreinen in de vroege 20e eeuw werd veelal gekozen voor de bos- en heideterreinen in het dekzandlandschap. Ook na de Tweede Wereldoorlog lag daar na de voorkeur. In de jaren vijftig kwam hier het huisjespark Herperduin van Nillmij tot stand. Aan de overzijde van de Schaijkseweg werd een camping aangelegd.⁹⁹

Figuur 70. Huisjespark Herperduin in het stuifzandgebied (bron: topotijdreis.nl).

⁹⁹ Dings 2015

5.10.3 Voetbalterreinen en sportparken

Voetbal was al vóór de Tweede Wereldoorlog een populaire sport. Aanvankelijk werd op toevallig beschikbare veldjes van lokale boeren gevoetbald. Zowel die als de eerste voetbalvelden met een vorm van inrichting zijn op basis van kaartstudie vaak lastig op te sporen. Na de oorlog werden de voetbalvelden omgevormd tot lokale sportparken, waarvan vrijwel elke kern er wel één kreeg. Zeker bij snel groeiende kernen, zoals die van Oss, werden velden en parken nog wel eens opgegeven ten dienste van nieuwe bebouwing. Vaak werd er dan voor gekozen om aan de nieuwe stadsrand een nieuw complex aan te leggen. Het huidige Osse sportpark dateert al van vóór 1956. Soms werden functies gecombineerd; zo kende het sportpark van Oss onder de tribune een schietbaan voor professionele schietoefeningen (zie § 5.7.6).

Figuur 71. De sportvelden aan de dijk bij Haaren (foto: RAAP, 16 februari 2024).

5.10.4 Zwembaden

Zoals ook voetballen informeel begon, was ook zwemmen in de vooroorlogse jaren met veel improvisatie verbonden. Elk open water kon in feite voor zwemoefeningen gebruikt worden. Op 12 juli 1923 verdronken de 11-jarige Martinus Bavo van Schadewijk en zijn 10-jarige broertje Petrus Johannes van Schadewijk in de Maas bij Macharen, toen zij de ruimte tussen de kribben als zwemwater gebruikten.¹⁰⁰ In juni 1934 werd aan de Ossermeer een gemeentelijk zwembad met meerdere bassins

---

¹⁰⁰ De Telegraaf, 16 juli 1923

en een strand geopend. Er was ook ruimte voor beoefening van de roeisport.¹⁰¹ Op 31 juli 1937 werd het gemeentelijk zwembad van Ravenstein in Herpen, in de Putwielen, geopend. Dat was toen alleen nog toegankelijk voor mannen.¹⁰² Verder was Oost-Brabant toen nog op natuurwater aangewezen. Dat dat als probleem werd gezien, was een teken des tijds dat hygiëne een steeds grotere rol ging spelen.¹⁰³ Dat ontwikkelde zich verder, toen er eind jaren zestig een overdekt zwembad in Oss moest komen.¹⁰⁴ Overigens was er in 1971 ook al een particulier zwembad in 'Bergen bij Oss', waarschijnlijk Berghem.¹⁰⁵ Toen in de jaren zeventig de behoefte aan zand voor de aanleg van infrastructuur toenam, ontstonden er plassen zoals het Klompven, die na beëindiging van de winning voor recreatieve doeleinden gebruikt werden. Herpen kreeg na sluiting van de Putwielen als zwembad een nieuw zwembad, de Kriekeput. In de andere dorpen, zoals in Lith, werd in de Maas gezwommen.

Figuur 72. Zwembad de Kriekeput in Herpen (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum).

5.10.5 Wielervebanen en (fiets)crossbanen

Ook op tweewielers werd op verschillende momenten in de geschiedenis sportief gereden. Wielrennen was vóór de Tweede Wereldoorlog een heel populaire sport in Zuid-Nederland. Oss heeft vele wielervebanen gekend. De vroegste waren gras- en zandbanen, en zijn zo goed als niet meer door bronnenonderzoek op te sporen. Wel bekend is een wielervebaan van leem en/of cement op het Sportpark aan de Berghemseweg.¹⁰⁶ In 1950 werd door de Heidemij in opdracht van wielerveclub De

¹⁰¹ Arnhemsche Courant, 18 juni 1934; De Telegraaf, 18 juni 1934

¹⁰² Provinciale Noordbrabantsche en 's Hertogenbossche Courant, 3 augustus 1937; Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin, 5 juni 1941

¹⁰³ Provinciale Noord-Brabantsche Courant Het Huisgezin, 14 mei 1954

¹⁰⁴ De Telegraaf, 5 augustus 1967

¹⁰⁵ NRC Handelsblad, 28 juni 1971

¹⁰⁶ Van Willigenburg 2019: 99

Komeet een wielerved aan de Heescheweg, waar zich ook een voetbalveld en een café met speeltuin bevonden. In 1969 werd de wielerved afgebroken.¹⁰⁷

Figuur 73. De oude wielerved op het sportpark in Oss (bron: NIMH).

Rondom Oss bevonden en bevinden zich verder meerdere (voormalige) motorcrossterreinen, waarvan er ten zuiden van de kern nog twee bestaan. Ook rondom Geffen zijn meerdere voormalige motorcrossterreinen.

5.10.6 Overige sportterreinen

Genoemd moet hier nog worden het tennisbanencomplex De Velmer in Maren-Kessel, dat we als sportpark op de kaart hebben staan. Het is vóór 1967 aangelegd.

5.10.7 Andere terreinen ter vermaak en verdieping

De gemeente Herpen gebruikte het oostelijke deel van het bos- en heidegebied Herperduin als recreatiegebied. Hier zou al in de vroege jaren veertig een blokhuut voor verkenners zijn gebouwd. Dit jachtterrein, dat Maupertuus werd genoemd, was in 1948 het toneel van een vossenjacht van de

---

¹⁰⁷ Van Willigenburg 2019: 100

Vereniging voor Experimenteel Radio Onderzoek in Nederland (Veron).¹⁰⁸ De Gidsenbeweging gebruikte het terrein dat jaar eveneens.¹⁰⁹ De naam was, net als het nabijgelegen recreatieterrein Kriekeput, ontleend aan het verhaal *Van den vos Reynaerde*. Het initiatief voor de blokhut lag naar verluidt bij de familie Van Erp¹¹⁰, maar de gemeente was de eigenaar van de grond. Aangeduid is ook de hiernaast gelegen en inmiddels verdwenen openluchtkerk.

Westelijker in dit gebied ligt nog altijd het openluchttheater Hoessenbosch, dat al vóór 1947 werd geopend.¹¹¹

5.11 Nutsvoorziening

Met het toenemende elektriciteitsverbruik nam ook de behoefte aan geschikte infrastructuur toe. Terwijl in sommige Nederlandse regio's al voor de Tweede Wereldoorlog sprake was van hoogspanningsleidingen, was dat in Oss en omgeving toen nog niet het geval. In 1953 werd zo'n leiding aangelegd tussen een transformatorstation bij Orthen en een transformatorstation tussen Oss en Berghem. De lijn werd merendeels door de open kom aangelegd. Het was een 50kV-lijn, iets wat eigenlijk toen al op zijn retour was. In 1969 werd de lijn vervangen door de huidige 150 kV-lijn. Wat voor type hoogspanningsmasten er bij de oude lijn werden gebruikt, is niet duidelijk.¹¹²

5.12 Wonen

De kaartlaag 'wonen' is afgeleid uit de archeologische waarden- en verwachtingskaarten en bevat de erven en hun directe omgeving zoals ze zijn weergegeven op de kadastrale minuutplans van vóór 1832. Ze geven een indicatie van de bewoonde en juist lege gebieden in de 19e eeuw.

---

¹⁰⁸ Eindhovens Dagblad, 7 mei 1948

¹⁰⁹ Het Huisgezin, 17 juni 1948

¹¹⁰ <https://herpenonline.nl/geschiedenis/cultureel-en-ontspanning/>

¹¹¹ Eindhovens Dagblad, 1 mei 1947

¹¹² Bürger 2013: 42-43

6 Historische bouwkunst en stedenbouw

6.1 Inleiding

De gemeente Oss kent een groot aantal waardevolle bouwwerken en stedenbouwkundige ensembles. We hebben ze op de kenmerkenkaart onderscheiden naar hun aard (bouwkunst of stedenbouw) en waar nodig naar beschermingsniveau.

6.2 Historische bouwkunst

6.2.1 Resultaten bouwkunstinventarisatie

De bouwkunstinventarisatie omvat 1725 objecten. In de meeste gevallen gaat het om individuele gebouwen zoals boerderijen en woningen, of kleinere objecten, bijvoorbeeld schutskooien, Heilig Hartbeelden en waterpompen. Dubbele woningen, woningblokken of woningcomplexen zijn, indien ze vanuit één ontwerp zijn ontstaan, als één item geïventariseerd. Dit geldt ook voor kleine complexen die bestaan uit een hoofdgebouw en één of meer bijgebouwen. Denk hierbij aan boerenerven met een boerderij en een bijschuur. Ook gesplitste gebouwen (bijvoorbeeld hoeves) zijn als bouwkundig geheel en dus als één item op de kaart gezet. De geïventariseerde objecten zijn geordend in verschillende erfgoedthema's en typologische onderverdelingen.

Rijksmonumenten

De huidige lijst van rijksmonumenten, zoals gehanteerd door de gemeente Oss en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, omvat zo'n 249 items. We zijn bij het karteren uitgegaan van de bouwkundige eenheden met afzonderlijke registratienummers. Objecten met meer dan één huisnummer, maar met één registratienummer, zijn als één item op de waardenkaart opgenomen. Verder is de omschrijving van het monument, met eventueel aanwezige bijgebouwen, zoals vastgelegd in de redengevende omschrijvingen, leidend geweest voor het karteren van de rijksmonumenten.

Door ons geconstateerde onjuistheden in de adressering of in de lokalisering van objecten op de kaart met rijksmonumentenpunten en rijksmonumentencontouren van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed zijn in de waardenkaart zoveel mogelijk gecorrigeerd.

Gemeentelijke monumenten

De huidige lijst van gemeentelijke monumenten, zoals gehanteerd door de gemeente Oss omvat, na enige correcties, 267 bouwkundige eenheden. Ook hier zijn we bij het karteren uitgegaan van de bouwkundige eenheden, waarbij sommige meerdere registratienummers omvatten. Een voorbeeld hiervan is het één geheel vormende complex Dr. Hermanslaan 2-23, dat uit 15 afzonderlijke registratienummers bestaat. Objecten met meer dan één huisnummer, maar met één registratienummer, zijn als één item op de waardenkaart opgenomen. Verder is de omschrijving van het gemeentelijke monument, met eventueel aanwezige bijgebouwen, zoals vastgelegd in de redengevende omschrijvingen, leidend geweest voor het karteren van de gemeentelijke monumenten.

Figuur 74. Molen de Zeldenrust in Lith is één van de vele rijksmonumenten in de gemeente Oss (foto MAB, 2010).

Karakteristieke panden

Naast de monumenten zijn 362 objecten met de aanduiding “karakteristiek” gekarteerd, overgenomen van de door de gemeente aangeleverde lijst. Circa 15 adressen uit deze lijst zijn niet overgenomen in de actuele inventarisatie. Ze zijn afgevallen, omdat de bijbehorende objecten niet meer blijken te bestaan of inmiddels dusdanig zijn gewijzigd of vernieuwd, dat de ondergrens in de waardering niet meer wordt gehaald.

Ook voor deze lijst geldt dat bij de kartering is uitgegaan van bouwkundige eenheden en dat dus in veel gevallen meerdere huisnummers konden worden samengevoegd.

Nieuwe inventarisaties

Er zijn circa 859 objecten en complexen aan de waardenkaart toegevoegd die op dit moment geen status als rijksmonument, gemeentelijk monument of karakteristiek hebben. Ruim 40% van deze nieuwe inventarisaties bestaat uit gebouwen en complexen uit de periode na 1940. Nog eens 42% dateert uit de eerste helft van de 20e eeuw. Zo'n 18% van de objecten is gebouwd in de periode voor 1900.

De onderstaande tabel geeft een beeld van de aantallen geïnventariseerde rijks- en gemeentelijke monumenten, karakteristieke panden en de nieuwe inventarisaties. Voor de toelichting bij de waardering zie § 2.5.

Inventarisatie CHWK	Totaal	H	P	B	-
Rijksmonumenten	249	247	2	0	-
Gemeentelijke monumenten	267	242	25	0	-
Karakteristieke objecten	316	78	225	13	15
Nieuwe inventarisaties CHWK	859	225	623	11	-
Niet opgenomen karakteristieke objecten	15				

Tabel 6. Overzicht scores geïnventariseerde rijks- en gemeentelijke monumenten, beeldbepalende objecten en nieuwe items. (H = hoge waarde, P = positieve waarde, B = basiswaarde, - = niet opgenomen in de waardenkaart).

De scores H, P en B kunnen als volgt worden gedefinieerd:

Hoge erfgoedwaarde of (potentiële) monumentwaarde (H)

Deze objecten scoren op de zes criteria positief tot hoog (minimaal op drie criteria hoog en op drie criteria positief). Het betreft hoogwaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles), die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor de gemeente Oss en de daarin aanwezige karakteristieke gebieden.

Wanneer ze zouden worden getoetst aan de algemeen gehanteerde monumentenselectiecriteria dan is de kans groot dat ze voldoende waarden bezitten voor de kwalificatie gemeentelijk monument. In het bijzonder geldt dit voor de hoogst scorende objecten binnen deze categorie. Integrale instandhouding is gewenst. De hoge erfgoedwaarde kan ook als 'monumentwaarde' worden gekenschetst. Mocht er in de

toekomst overgegaan worden tot het samenstellen van een gemeentelijke monumentenlijst dan behoren de hoogst scorende objecten binnen deze categorie tot de kansrijke kandidaten.

Voor objecten uit schaalniveau H, die uiteindelijk niet worden geselecteerd als gemeentelijk monument, gelden zonder meer de wenselijke omgangsvormen, zoals geformuleerd onder Positieve (middelhoge) erfgoedwaarde (P).

Positieve (middelhoge) erfgoedwaarde (P)

Deze categorie (5 tot en met 8) scoort vooral bij de criteria architectuurhistorische waarden, gaafheid, herkenbaarheid en zeldzaamheid wat lager dan de categorie Hoge waarde, vaak vanwege de wijzigingen aan details. Verder betreft het karakteristieke onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege de voornamelijk positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van aanzienlijke betekenis zijn voor de gemeente Oss en daarin gelegen karakteristieke gebieden. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is wenselijk. De positieve erfgoedwaarde kan ook als 'karakteristiek' worden gekenschetst. Deze objecten kunnen als cultuurhistorisch waardevolle (of karakteristieke) panden in ruimtelijke plannen worden opgenomen zoals de omgevingsvisie, het programma, het omgevingsplan en stedenbouwkundige plannen. Hierbij kunnen zij een dubbelbestemming 'waarde cultuurhistorie' krijgen. De cultuurhistorische waarden worden op deze wijze planologisch geborgd. Hierbij kan men denken aan een sloopverbod en het verplichten tot instandhouding van ruimtelijk relevante waarden, verankerd in bijvoorbeeld de hoofdvormen, de typologie, materiaalgebruik en karakteristieke gevelelementen.

Deze objecten zijn karakteristiek voor de steden, dorpen, gehuchten of het landschap en bepalen mede de identiteit of aanzicht van het gebied. Ze zijn belangrijk vanwege bijvoorbeeld de (oorspronkelijke) functie binnen het gebied, de ouderdom, de bouwstijl en/of de opvallende ligging. In de aan deze kwalificatie te koppelen regelgeving kan een uitgangspunt zijn dat alleen de buitenkant van het gebouw is beschermd is en dat een vergunning aangevraagd moet worden bij sloop. Dit geldt zowel voor het hele gebouw, als voor onderdelen. Het uitgangspunt is om het gebouw, of onderdelen daarvan, te behouden. Voor wat betreft verbouw, aanbouw, schilderen of wijzigen van een karakteristiek gebouw kunnen in principe de regels gelden die voor andere gebouwen ook gelden. Wat vergunningsvrij of vergunningsplichtig was, blijft vergunningsvrij of vergunningsplichtig.

Basis erfgoedwaarde of beeldondersteunende waarde (B)

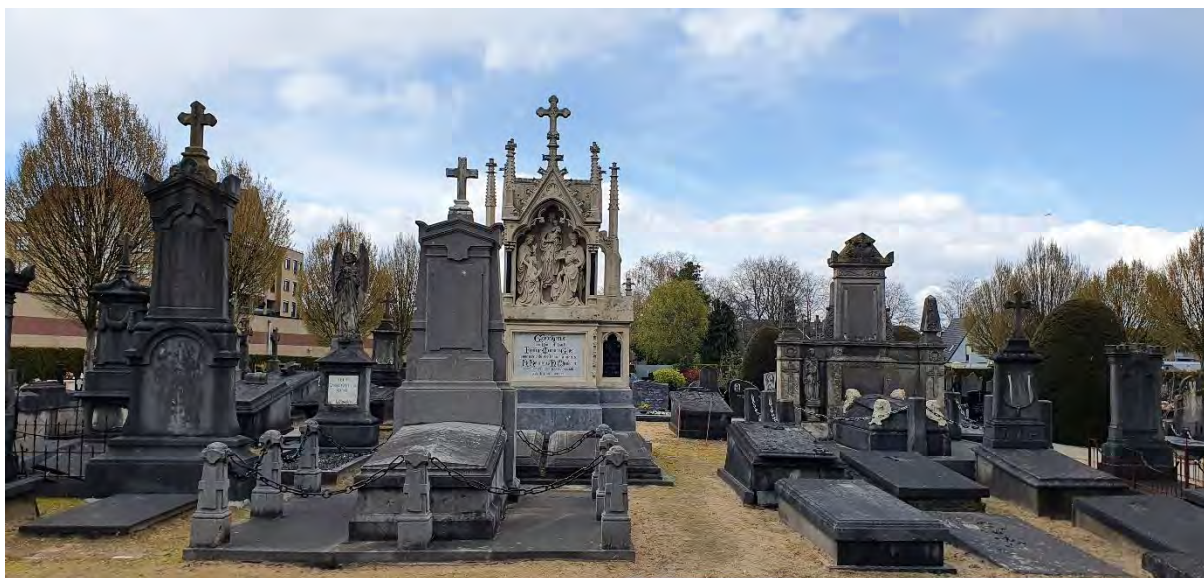
De laagste categorie objecten in de inventarisatie is voornamelijk wat betreft de hoofdverschijningsvorm (silhouet, herkenbaarheid) goed herkenbaar gebleven; details of gevelindelingen kunnen verstoord zijn. Voorwaarde is dat er sprake is van een meer dan voldoende mate van herkenbaarheid van het oorspronkelijke concept en dat deze objecten een wezenlijk onderdeel vormen van één van de gebiedskarakteristieken. Deze objecten hebben veelal vooral een beeldondersteunende waarde, bijvoorbeeld in relatie tot karakteristieke gevelwanden of nabijgelegen/aanpalende monumenten of anderszins cultuurhistorisch waardevolle objecten. Instandhouding van op zijn minst de hoofd- en kapvormen is wenselijk.

6.2.2 Een blik op de inventarisatie aan de hand van de erfgoedthema's

Begraven

De gemeente Oss bezit een groot aantal historische dorps- en stadskerkhoven en begraafplaatsen. De nog aanwezige terreinen zijn in ook in de bouwkunstinventarisatie opgenomen vanwege de vaak aanwezige waardevolle opstallen, omheiningen en historische grafmonumenten. In het bijzonder op de begraafplaatsen in Ravenstein (Molensingel) en Oss (Eikenboomgaard) zijn diverse individuele graftekens als gemeentelijk of rijksmonument beschermd. De meeste begraafplaatsen hebben vanwege hun hoge ouderdom, bijzondere stichtingsgeschiedenis, de historische graven en als belangrijke uiting van de funeraire cultuur in de gemeente Oss een hoge cultuurhistorische waarde.

Figuur 75. Historisch gravenensemble op begraafplaats Eikenboomgaard in Oss (foto MAB, 2021).

Bestuur en recht

Dit thema is vertegenwoordigd door een aantal historische gemeente- en raadhuisen, die getuigenissen zijn van de vroegere aanwezigheid van verschillende kleine gemeenten, vóór de gemeentelijke herindelingen die in het gebied hebben plaats gevonden. Ook vallen binnen dit thema enkele politiebureaus en grenspalen.

Handel en administratie

Dit thema omvat in de eerste plaats de vele winkelwoningen en winkels in de stads- en dorpskernen. Vooral in het centrumgebied van Oss, dat zich gedurende de vorige eeuw ontwikkelde tot drukbezocht regionaal winkelcentrum, zijn vele voorbeelden te vinden van winkelarchitectuur uit de periode laat 19e eeuw tot in de jaren 1980. Tot het thema behoren verder bank- en belastingkantoren en pakhuizen.

Figuur 76. Topgevel van het NCB-gebouw in Ravenstein (foto MAB, 2019).

Herdenken

Via verschillende gedenktekens in de gemeente worden bijzondere gebeurtenissen of personen uit de rijke geschiedenis van het gebied herdacht. Zo omvat de inventarisatie de oorlogsmonumenten in Oss en Berghem, maar ook een monumentje dat herinnert aan de ingrijpende Maaskanalisisatie bij Keent.

Horeca, sport en recreatie

De gemeente Oss bezit nog een groot aantal historische horecagelegenheden, zoals cafés (vaak met aangrenzende woningen), enkele oude hotel-restaurants en andere horecagelegenheden, waarvan sommige met een oude oorsprong. Het Stationskoffiehuis in Berghem herinnert aan het vroegere treinstation in de spoorlijn Nijmegen-Oss. Het uit de jaren 1950 vakantiepark Herperduin is het enige "historische" recreatieterrein van deze grote omvang in de inventarisatie. Bungalowpark De Bosrand, eveneens bij Herpen, is van iets jongere datum en heeft een aantal bijzondere tentvormige vakantiehuisjes.

Industrie en ambacht

Hoewel in het bijzonder de stad Oss veel van de vroegere industriële bebouwing is verloren, is op de cultuurhistorische waardenkaart toch nog een interessante collectie historische industrie- en ambachtsgebouwen samengebracht. Tot de bekendste horen de windkorenmolens Nieuw Leven en Zeldenrust / De Zwaluw in Oss, en de molens in Dieden, Geffen, Berghem, Lith en Megen. Ook zijn er nog enkele oude brouwerijgebouwen, woningen met werkplaatsen en fabrieksgebouwen, vooral in Oss.

Voorbeelden zijn de Blikemballagefabriek van de firma Thomassen en Drijver, het Farmacologiegebouw van Organon en delen van het vroegere Zwanenburgcomplex bij de Kloosterstraat.

Figuur 77. Relicten van historische bedrijvigheid in het centrum van Oss, ingepast in herontwikkelingsproject (foto MAB, 2022).

Kunst en cultuur

Dit thema is vertegenwoordigd met een handvol sculpturen, het natuurtheater Hoessenbosch, enkele bibliotheken en de muziektenten in Lith, Herpen en Geffen.

Landbouw en bosbouw

De inventarisatie omvat zo'n 500 objecten die een historische en ruimtelijke relatie hebben met het agrarisch cultuurlandschap van de gemeente Oss, de dorpen en het buitengebied. Ze zijn illustratief voor het agrarisch verleden van de gemeente en vertellen het verhaal van het boerenbedrijf door de eeuwen heen, de oudste nederzettingen, de gehuchten, het boeren aan de dijk en de ontginningen. In de door de tijd heen veranderende typologie en bouwwijze kunnen we de ontwikkeling en modernisering van het boerenbedrijf volgen tot in de periode van de wederopbouw en de ruilverkaveling. Het merendeel van die 500 objecten bestaat uit boerderijen. De grote variatie, deels als gevolg van de gevarieerde landschappelijke gesteldheid van het gebied op de overgang van rivierenland naar hogere zandgronden, is zeer kenmerkend voor de gemeente Oss.

De oudste boerderijen kunnen worden aangetroffen in de van oorsprong middeleeuwse gehuchten, dorpen, maar ook in de dijlinten langs de Maas. Het betreft in de regel boerderijen van het kortgevel/hallehuistype met middenlangsdeel of dwarsdeel, een in het oosten en delen van het zuiden van Nederland wijdverbreid type met vele plaatselijke variaties. Vanuit het hallehuis ontstonden

verschillende varianten, vaak door vergroting en uitleg van het woongedeelte. In het bijzonder langs de Maasdijken staan vele boerderijen met een naar één (krukhuis) of twee zijden (T-huis) uitgebouwd voorhuis en ook zijn er enkele boerderijen waarvan het voorhuis de opzet heeft van een groot, representatief herenhuis.

In grote delen van Noord-Brabant ontwikkelde zich uit de hallehuisboerderij in de 18e eeuw de langgevelboerderij, waarbij de langgerekte hoofdvorm van het hallehuis in essentie herkenbaar bleef maar de belangrijke woon- en bedrijfsingangen zich niet meer in de kopgevels concentreren maar in één van de langsgevels. Woon- en bedrijfs gedeelte bevonden zich niet langer achter elkaar maar naast elkaar. Hier en daar zijn in oude langgevelboerderijen fragmenten van een ouder hallehuis behouden gebleven, maar de meeste langgevelboerderijen werden als “nieuwbouw” gerealiseerd. De gemeente Oss bevat nog vele voorbeelden uit de 19e en vroege 20e eeuw, waarbij in de opzet, de constructiewijze, de detaillering en het materiaalgebruik de verdere ontwikkeling van het type is te volgen. De traditioneel-ambachtelijke bouwwijze maakte gedurende de eerste helft van de 20e eeuw langzaam plaats voor meer eigentijdse constructie- en materiaaltoepassingen en stijlkenmerken. In het bijzonder de traditionalistische vormtaal van de Delftse school was in het late interbellum en in vroege naoorlogse periode bijzonder geliefd. De in het kader van de wederopbouw herstelde of vernieuwde boerderijen zijn alle in deze traditionalistische bouwtrant gebouwd en vormen zo een goed herkenbare groep.

Een markant kenmerk van de meeste langgevelboerderijen is hun oriëntatie evenwijdig aan de openbare weg, met alle relevante gevelopeningen gericht op de weg. De oudere hallehuizen lagen veelal met de deelingang in de korte gevel gericht op de openbare weg.

In de loop van de jaren 50 en 60 moderniseerde de boerderijbouw verder. Woon- en bedrijfsruimte werden van elkaar gescheiden. Soms werd een bijna geheel vrijstaand woonhuis alleen nog met een verbindingslid gekoppeld aan een grote veeschuur, maar ook geheel vrijstaande woningen komen voor. Deze hebben vaak de opzet van een burgermanswoning of een bungalow.

Op veel erven bevinden zich markante bijgebouwen als bij- en vloedschuren en bakhuizen. Bijzonder zijn de diverse historische schutskooien die in de gemeente Oss bewaard bleven.

Figuur 78. Historische hallehuisboerderij aan de Langestraat in Dieden (foto MAB, 2018).

Figuur 79. Wederopbouwboerderij aan De Rijt in Deursen-Dennenbrug (foto MAB, 2024).

Nutsvoorziening

Onder dit thema valt de collectie markante transformatorhuisjes uit de voor- en vroegnaoorlogse periode. Ze herinneren aan de ontwikkeling van de energievoorziening in het midden van de vorige eeuw en hebben vaak een bijzondere en verzorgd gedetailleerde vormgeving in zakelijke of traditionalistische stijl. Aan de historische drinkwatervoorziening herinneren de waterputten, dorps- en stadspompen, vaak op prominente plekken in stads- en dorpskernen. Andere “nutsgebouwen” binnen het thema zijn de watertoren, de straalzendentoren in Lithoijen, de oude brandweerkazernes in Herpen, Megen en Oss, een tweetal telefooncentrales (Oss, Lithoijen) en de postkantoren in Herpen en Ravenstein.

Onderwijs en wetenschap

De waardenkaart bevat meer dan dertig historische schoolgebouwen, waaronder een aantal markante traditionele gangscholen uit het einde van de 19e eeuw, maar ook diverse gang- en halscholen uit het interbellum en de vroege naoorlogse periode. De stad Oss is breed vertegenwoordigd, maar ook verschillende dorpsscholen zijn geïnventariseerd. Vaak maken de scholen deel uit van “RK-ensembles”. Vooral in de 20e-eeuwse onderwijsgebouwen is de geleidelijke modernisering en differentiatie in de scholenbouw goed te volgen.

Figuur 80. De Gevangentoren in Megen is een restant van de middeleeuwse stadsversterkingen (foto MAB, 2024).

Oorlog en defensie

Het belangrijkste ensemble binnen dit thema is ongetwijfeld de vesting Ravenstein met zijn bolwerken en grachten, als geheel beschermd als rijksmonument en onderdeel van het beschermde stadsgezicht

Ravenstein. Andere kenmerkende gebouwde objecten zijn de Gevangentoren in Megen, restant van de middeleeuwse stadsverdediging aldaar, en enkele relictten uit de 20e-eeuwse militaire geschiedenis van de gemeente Oss, zoals de kazemat in de Ravenstein-Maaslinie en de atoomschuilkelder aan de Maasdijk in Neerlangel.

Religie

Dit thema representeert vooral de gebouwde weerslag van de geschiedenis van de voornamelijk Rooms-Katholieke geloofsbeleving in de gemeente Oss. Uiteraard omvat de collectie de vele (parochie)kerken in de stad Oss en de kleine steden en vele dorpen, alsmede de bijbehorende pastorieën en parochiehuizen. In het bijzonder in Oss en Megen, maar ook in Haren en Herpen vallen de verschillende gestichts- en kloostercomplexen op. Tevens bevat de kaart een groot aantal kleinere devotieobjecten, zoals wegkapellen, Heilig Hartbeelden en wegkruizen. Samen vormen deze gebouwen en objecten een belangrijke herinnering aan het rijke religieuze verleden van de regio.

Figuur 81. De skyline van Megen wordt bepaald door markante kloosterarchitectuur (foto MAB, 2007).

Verkeer en vervoer

Deze kleine categorie is vertegenwoordigd met enkele spoorweg-gerelateerde objecten, zoals de imposante Spoorbrug bij Ravenstein.

Waterstaat

De objecten binnen dit thema zijn relevant (geweest) voor de beheersing van de waterhuishouding in de gemeente Oss. In de inventarisatie zijn enkele stuwen en sluizen opgenomen, met als hoogtepunt de in functionalistische stijl gebouwde Prinses Maximasluizen in Lith. In de poldergebieden bevindt zich nog een groot aantal ijzeren weidemolens voor bijvoorbeeld het onderbemalen van akkerland en het inmalen voor eendenkooien.

Wonen

Het thema met de meeste inventarisaties geeft een breed en gedetailleerd beeld van de gevarieerde wooncultuur in de steden en dorpen van de gemeente Oss. De oudste woningen zijn te vinden in de binnensteden van Ravenstein en Megen, soms nog met restanten uit de late middeleeuwen en de 17e eeuw. Het zijn vaak smalle diepe huizen haaks op de straat of huizen met een dwarshuisopzet, met de kap evenwijdig aan de straat. De voorgevels zijn meestal aangepast aan de veranderende smaak of nieuwe functies in het pand. Ook Oss kent nog restanten van de oudere huizenbouw in het centrum, al ligt deze meestal verscholen in achter de voorgevel aanwezige bouwmuren, kelders e.d.

Pas met de voorzichtige groei van de dorpen vanaf de tweede helft van de 19e eeuw verschijnen er ook daar meer "burgermanswoningen" in het straatbeeld. Een voorbeeld ervan de representatieve "herenhuizen" uit het midden en de tweede helft van de 19e eeuw, vaak gebouwd als pastorie, notaris- of doktershuis. Het zijn meestal forse blokvormige huizen van één of twee bouwlagen met kap en een voorname symmetrisch ingedeelde voorgevel met de deurpartij in het midden.

In de loop van de tweede helft van de 19e eeuw krijgen de voorname woningen meer allure door de toevoeging van gepleisterde hoekpilasters, friezen, balkons of ornamentiek in eclectische of neorenaissance-trant. Vooral in Oss zijn daar mooie voorbeelden van te zien, zoals aan de Molenstraat. Rond 1900 zien we een sterke hang naar het schilderachtige toenemen, in de toepassing van complexe bouwmassa's met verschillende uit- en aanbouwen, veel ornamentiek en contrasterend materiaal- en kleurgebruik.

Rond 1900-1910 kwam, in het kielzog van ontwikkelingen in Engeland en Duitsland het "landhuis" als woningtype sterk op: een in zijn verschijningsvorm, opbouw en materiaalgebruik nadrukkelijker op de landschappelijke omgeving aansluitende woning, met bakstenen of met hout beklede gevels, roedenramen en van de landelijke bouwkunst afgekeken kapvormen, vaak gedekt met riet. Het woningtype is in de gemeente Oss maar spaarzaam vertegenwoordigd.

Figuur 82. Villa Constance in Oss is een prachtig voorbeeld van een rijke fabrikantenvilla uit einde van de 19e eeuw (foto MAB, 2004).

Figuur 83. Woning in traditionalistische stijl aan de Dr. Baptiststraat in Megen (foto MAB, 2024).

In de opzet, vormgeving en het materiaalgebruik kunnen de stijlontwikkelingen in de woonhuisbouw in het tweede en derde kwart van de 20e eeuw op de voet worden gevolgd: het baksteenexpressionisme van de Amsterdamse school, meer zakelijke varianten op dat expressionisme, het traditionalisme van de Delftse school en mengvormen van deze stromingen komen naast elkaar voor. Vooral in de vanuit de dorps- en stadskernen uitwaaiende lintbebouwingen langs de doorgaande wegen vindt men markante voorbeelden van woonhuisbouw uit deze periode. Oss bezit grotere ensembles van dit soort woningen, zowel vrijstaande als in kleine complexen geschakeld, in de vooroorlogse stadsuitbreidingen rond het centrum en ten zuiden van het spoor.

Uitgesproken moderne, op de nieuwe zakelijkheid gebaseerde vooroorlogse woonhuisarchitectuur komt in de gemeente Oss nauwelijks voor.

In de vroege naoorlogse periode werden vooral in de wat grotere dorpen veel nieuwe woningen gebouwd. Dat gebeurde in de regel in de beginjaren in een vrij traditionele stijl, sterk verwant aan de Delftse school of in de in de regio veel gebezigde Bossche school. Markant zijn de vaak in korte blokjes gebouwde eerste naoorlogse woningwetwoningen, die bijvoorbeeld in Deursen, Berghem en Oijen werden gerealiseerd ter leniging van de opkomende woningnood in de jaren 1945-1950.

In de loop van de jaren 50 kwamen nieuwe woningtypen in beeld, in een meer modernistische vormgeving en met gebruikmaking van eigentijdse plattegrondvormen. Lage, vaak uit verschillende in elkaar geschoven blokvormige bouwdelen samenstelde huizen met platte daken, veel glas aangebouwde terrassen en pergola's vormden een sterk contrast met de gesloten baksteenarchitectuur van de Delftse school. Bungalows, patiowoningen en huizen met split-levelopzet zijn de nieuwe gewilde

woningtypen, die in de randen van de naoorlogse wijken van Oss en in kleinschalige villabuurtjes aan de zuidrand van de stad werden gebouwd.

Naast individuele woonhuizen zijn in de waardenkaart ook naoorlogse woningbouwprojecten opgenomen, die een beeld geven van de ontwikkelingen in de grootschalige woningbouwopgave in de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Vooral in de grote uitbreidingen van Oss uit de jaren 1950, 1960 en 1970 bevinden zich markante bouwprojecten met geschakelde eengezinswoningen en etagebouw. Ook hier kunnen in de woningtypologieën, de vormtaal, het materiaalgebruik en het verder voortschrijdende streven naar industriële bouwmethoden de ontwikkelingen in de bouw goed worden gevolgd. Landelijk (Groosman) en lokaal (De Reus) bekende architecten deden in Oss goede zaken. Bouwtypen en architectuur werden zorgvuldig afgestemd op nieuwe ideeën over de functionele en ruimtelijke opzet van de moderne woonwijken. In de inventarisatie zijn ook enkele projecten uit het midden van jaren 70 en vroege jaren 80 opgenomen, met kenmerken van de late Bossche school en het structuralisme.

De collectie geïnventariseerde objecten toont aan dat de gemeente Oss zich sterk kan profileren met heel specifiek gebouwd erfgoed, zoals de vele gebouwen die herinneren aan het rijke religieuze verleden van het gebied, maar ook omvangrijke collectie historische boerderijen én de bijzondere ontwerpen in de trant van de Bossche school, onder meer van de hand van dé pleitbezorger hiervan, architect Jan de Jong.

6.3 Historische stedenbouw

6.3.1 Inleiding

Deze paragraaf beschrijft de historische stedenbouw in de gemeente Oss, te beginnen met een korte beschrijving van de ruimtelijke (stedenbouwkundige) ontwikkeling van de dorpen en de steden. Hierbij is er aandacht voor de oorspronkelijke nederzettingsstructuren en de voor- en naoorlogse uitbreidingen, voor zover aanwezig. Daarnaast zoomen we in op een aantal bijzondere bouwkunstensembles, die op de waardenkaart zijn gezet en van een waardering voorzien.

6.3.2 Ruimtelijke (stedenbouwkundige) ontwikkelingen van de steden en dorpen

Berghem

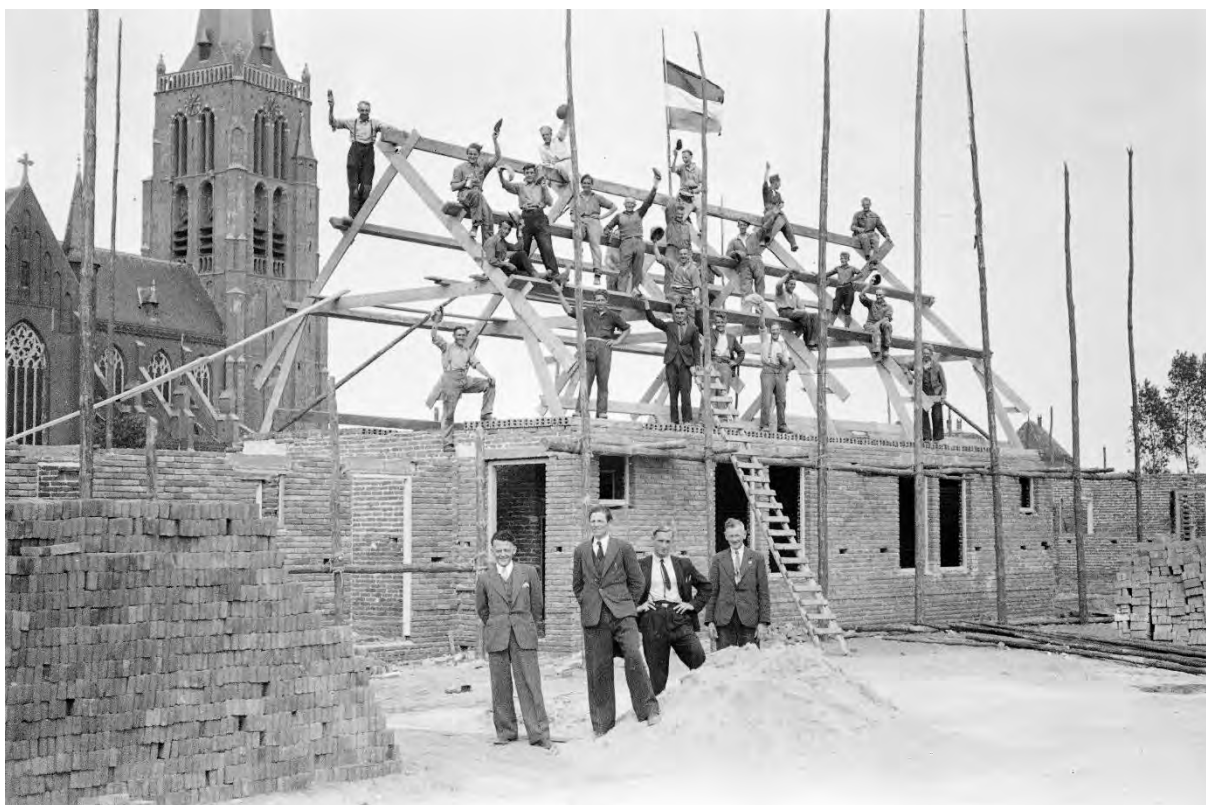
Berghem is een middeleeuws dorp dat ontstond aan de rand van een dekzandrug, op de overgang naar het kleigebied dat behoort tot het stroomgebied van de Maas. De nederzetting heeft van oudsher een langgerekte structuur die is opgebouwd uit de bebouwingslinten langs de Burgemeester van Erpstraat-Spaanderstraat, Julianastraat-Zevenbergseweg en Sint-Willibrordstraat. Langs de Kapelstraat (huidige Osseweg) en Molenweg lagen in het verleden kleinschalige bebouwingsconcentraties en losse erven. Aan de oostzijde van het dorp lag het buurtschap Heihoek, dat bestond uit een bebouwingslint langs de Hoessenboslaan. Tussen de dorpskern van Berghem en het gehucht Heibroek lag een akkercomplex waarop twee korenwindmolens stonden: de standermolen 'Oude Molen' en beltmolen 'Nooit Gedacht'.¹¹³ In het gehucht Duurendseind stond stellingmolen 'De Anna', waarvan de molenromp tegenwoordig nog aanwezig is.

---

¹¹³ Molendatabase verdwenen molens (www.molendatabase.org), geraadpleegd op 10 mei 2023.

Omstreeks 1881 werd aan de zuidzijde van het dorp Berghem de spoorlijn Nijmegen-'s-Hertogenbosch aangelegd. Deze nieuwe ruimtelijke structuur doorsneed een aantal historische bebouwingslinten en onbebouwde landwegen. Vanaf het einde van de 19e eeuw vond een geleidelijke uitbreiding en verdichting van de historische bebouwingslinten plaats. In 1946 werd een reeks wederopbouwoningen in traditionalistische bouwstijl gebouwd langs de Kerkstraat. In 1948-1949 werd ten oosten van de St. Willibrordusstraat een dorpsuitbreiding gerealiseerd, bestaande uit geschakelde en twee-onder-een-kap woningen langs nieuwe aangelegde straten (Schoolstraat en Kapelaan Kitslaarstraat) en de verlengde Veldstraat, die voorheen leidde naar een windmolen. De Sportlaan werd eveneens aangelegd, echter aanvankelijk bleef deze weg nagenoeg onbebouwd. Vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw werden de landbouwgronden tussen de St. Willibrordusstraat, Burgemeester van Erpstraat, Hoessenboslaan en spoorlijn in verschillende fasen bebouwd. Na 1980 werd de kern Berghem verder uitgebreid door de realisatie van nieuwe woonwijken ten zuiden van de spoorlijn en ten westen van de Julianastraat.

Figuur 84. Huizen in aanbouw aan de Kerkstraat in Berghem in 1948. Op de achtergrond in de Sint-Willibrorduskerk te zien (Stadsarchief Oss, DSN0249_08366).

Langs de historische wegen bevinden zich enkele boerderijen en verschillende dorpswoningen uit de periode 1850-1940. In de dorpskern staat de R.K. St.-Willibrorduskerk uit 1900-1903 met middeleeuwse kerktoeren. Rondom de kerk en naastgelegen pastorie ligt een landschappelijke tuin met gebogen paden. Andere bijzondere gebouwen in de dorpskern zijn het voormalige Zusterklooster uit 1883-1884 (St. Willibrordusstraat 49), het voormalige raadhuis uit 1930 (Burgemeester van Erpstraat 2) en herenhuis Zorgwijk uit 1825 (Burgemeester van Erpstraat 46).¹¹⁴ Tegenover de kerk staan aan het

¹¹⁴ Kapelhof e.a. 1997

begin van de Molenstraat een kloostergebouw en horecagelegenheid uit de wederopbouwperiode. De Wilhelminasingel en R.K.-begraafplaats met monumentale opzet vormen belangrijke groenstructuren binnen de naoorlogse stedenbouwkundige structuur.

Demen

Het kerkdorp Demen is een oeverwalnederzetting die vermoedelijk al in de vroegere middeleeuwen is ontstaan. Karakteristiek is de langgerekte hoofdvorm evenwijdig aan de dijk met bebouwing van dijkhuizen en een lagere, binnendijs gelegen weg ('achterstraat').¹¹⁵ Aan de Maasdijk staat de Sint-Willibrorduskerk uit 1857, naar een ontwerp van architect P.J.H. Cuypers. De onderbouw van deze kerk is 15e-eeuws. Naast de kerk staat een pastorie in neogotische stijl. In de dorpskern staan historische boerderijen met Vlaamse schuren.

Deursen

De nederzetting Deursen ontstond in de vroege middeleeuwen en ligt op een langgerekte donk in het rivierkleigebied. Het dorp is vanaf de 16e eeuw niet volledig tot ontwikkeling gekomen vanwege de overstromingen die regelmatig plaatsvonden door het functioneren van de Beerse Overlaat.¹¹⁶ De nederzittingsstructuur bestond tot het midden van de 20e eeuw uit bebouwing die enigszins verspreid langs de Kuiperstraat, Rondestraat en Hoogstraat lag. In de tweede helft van de vorige eeuw is het gebied tussen de Hoogstraat en Laagstraat bebouwd, door geleidelijke verdichting van het bestaande bebouwingslint en de aanleg van enkele nieuwe woonstraten. Door de aanleg van de Dorpenweg in de jaren 60 van de vorige eeuw werd een deel van de historische dorpskern doorsneden. Het dorp Deursen is in de 20e eeuw vastgegroeid aan Dennenburg.

In de dorpskern staat de neogotische R.K. St. Vincentiuskerk, die in 1874-1877 werd gebouwd. Aan de Rondestraat bevinden zich een 18e-eeuwse kapel en een laat-19e-eeuwse dorpschool. Ten oosten van de dorpskern ligt het voormalig Augustinessenklooster Soeterbeeck, dat in 1732 werd gesticht op het landgoed 'Den Bogaert'. Het gedeelte van de Laagstraat aan de oostzijde van de Kuiperstraat was in het verleden een rechte laan die samen met een pad de verbinding vormde tussen de dorpskerk en het klooster. Vanaf de Laagstraat bestaat een waardevolle zichtlijn op de kerk en de voormalige pastorie.

Dennenburg

Het kerkdorp Dennenburg is ontstaan in de vroege middeleeuwen en ligt op een langgerekte donk in het rivierkleigebied. Het dorp is vanaf de 16e eeuw niet volledig tot ontwikkeling gekomen vanwege de overstromingen die regelmatig plaatsvonden door het functioneren van de Beerse Overlaat.¹¹⁷ De nederzittingsstructuur bestond uit een bebouwingslint langs de Hoogstraat. Aan de westzijde van het dorp staat de voormalige R.K. St. Michaëlskerk, met een 11e-eeuws romaans schip en een 13e-eeuwse toren. Vanaf de Hoogstraat bestaat tegenwoordig nog een waardevolle zichtlijn op de kerk.

In de tweede helft van de 20e eeuw is het bebouwingslint langs de Hoogstraat geleidelijk verdicht en uitgebreid. Bovendien kwam nieuwe bebouwing tot stand langs de Osstraat. In de jaren 60 van de vorige eeuw werd de Dorpenweg ten zuiden van de dorpskern aangelegd. Ten gevolge van deze

---

¹¹⁵ Provincie Noord-Brabant: 1984

¹¹⁶ Kapelhof e.a. 1997

¹¹⁷ Kapelhof e.a. 1997

ruimtelijke ingreep is een deel van het historisch wegenpatroon met langsgelegen agrarische erven verdwenen.

Dieden

Het kerkdorp Dieden is een oeverwalnederzetting die vermoedelijk al in de vroegere middeleeuwen is ontstaan. Karakteristiek is de langgerekte hoofdvorm evenwijdig aan de dijk met bebouwing van dijkhuizen en een lager gelegen binnendijkse wegen (Voorstraat en Achterstraat).¹¹⁸ Tegen de Maasdijk staan de middeleeuwse Sint-Laurentiuskerk en de korenwindmolen 'Stella Polaris' uit 1866. Ten westen van het dorp ligt langs de Maasdijk het omgrachte terrein van 'Huis te Dieden'. Dit kasteel werd in 1875/1876 afgebroken.

Geffen

Geffen is een middeleeuws tiendakkerdorp dat ontstond aan de rand van een dekzandrug, op de overgang naar het kleigebied dat behoort tot het stroomgebied van de Maas. Geffen was het kerkdorp voor de buurtschappen Bergstraat, Groenstraat, Elst en Papendijk. De historisch-stedenbouwkundige structuur kenmerkt zich door een spinvormig wegenpatroon, met van oorsprong enigszins slingerende wegen die nabij de Kerkstraat en Kloosterstraat samenkomen. Langs de rand van het natte kleigebied lag de Broekstraat. De boerderijen langs de Broekstraat, Elst en Molenstraat werden gebouwd op woonheuvels. In 1874 werd begonnen met de bouw van een klooster met neogotische kapel.

Omstreeks 1881 werd ten noorden van de dorpskern een spoorlijn met station aangelegd. In de eerste helft van de 20e eeuw vond geleidelijke uitbreiding en verdichting van de bebouwingslinten langs de uitvalswegen plaats. Direct na de Tweede Wereldoorlog werd langs de Pastoor van der Kampstraat een kleine reeks wederopbouwoningen gerealiseerd. Vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw werd het dorp grootschalig uitgebreid door de aanleg van nieuwe wijken. Aan de zuidoostzijde van de historische dorpskern kwam tussen de Veldstraat en Papendijk een uitbreidingswijk tot stand, die zich kenmerkt door een orthogonale wegenpatroon en een centrale as met daarlangs gelegen groene ruimten (Lambertusstraat e.o.). In de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw kwamen ten zuiden van de Pastoor van der Kampstraat en ten noorden van de Veldstraat wijkjes tot stand met een organische structuur.

---

¹¹⁸ Provincie Noord-Brabant 1984

Figuur 85. Het dop Geffen op een tekening uit de 18e eeuw (BHIC 1636-000733).

Haren

Het kerkdorp Haren is ontstaan in de middeleeuwen en is gelegen op een donk. De nederzettingsstructuur hangt nauw samen met de ligging van de zandopduiking. De boerderijen stonden van oudsher aan een lusvormige stratenpatroon, waarvan de Laagstraat, Grotestraat, Groenstraat, Groote Woodstraat en Peperstraat onderdeel uitmaakten. Bovendien kwamen bebouwingslinten voor langs de Eindstraat en Lietingstraat. In de huidige stedenbouwkundige verkaveling is nog zichtbaar dat de Groote Woodstraat in het verleden ten westen van de Grotestraat doorliep. In de jaren 60 van de vorige eeuw werd de Dorpenweg aangelegd, waarbij ten dele het tracé van de Eindstraat werd gevolgd. De samenhang tussen het bebouwingslint langs de Eindstraat en het omliggende landschap is door herverkaveling in sterke mate gewijzigd. In de loop van de 20e eeuw zijn de historische bebouwingslinten geleidelijk uitgebreid en verdicht. De oude bouwlanden die liggen binnen de lusvormige wegen zijn relatief gaaf bewaard gebleven en grotendeels onbebouwd. Ten zuiden van de Laagstraat werd in de jaren 80 een woonbuurtje gebouwd, dat nadien verder is uitgebreid.

In de dorpskern staat de R.K. Sint-Lambertuskerk, met naastgelegen pastorie en kerkhof. De huidige kerk is gebouwd in 1867-1868, ter vervanging van een 12e-eeuwse voorganger. Ten zuiden van de kerk bevindt zich het voormalige klooster Bethlehem van de zusters franciscanessen Penitenten. Het

klooster werd in 1520 gesticht en bestaat uit een omgracht complex van kapel, klooster en boerderij.¹¹⁹ Langs de Grotestraat staan een pakhuis van de N.C.B. uit 1912, een school uit de wederopbouwperiode en een Heilig Hartbeeld. In de dorpskern bevinden zich verschillende boerderijen.

Herpen

Herpen is een nederzetting die in de vroege middeleeuwen is ontstaan op de overgang van de zandgronden naar het rivierkleigebied. In het dorp stond het kasteel van de heren van Herpen, die omstreeks 1360 hun versterkte woonplek verplaatsten naar Ravenstein. De historische nederzettingsstructuur van het dorp Herpen bestond uit een bebouwingslint langs Rogstraat en meer verspreid gelegen bebouwing langs de Molenstraat, Kloosterstraat, Zandstraat, Broekstraat, Kruisstraat en Aalvoortsestraat. In de tweede helft van de 20e eeuw verdichtte de bebouwing zich langs genoemde wegen. Door planmatige uitbreidingen is het dorp Herpen na de Tweede Wereldoorlog sterk gegroeid.

Ten zuiden van het driehoekige dorpsplein staat de R.K. Sebastianuskerk. Deze kerk heeft een 14e-eeuwse toren, een laat 15e-eeuws koor en een neogotisch schip uit 1907 naar ontwerp van C. Franssen.¹²⁰ In de dorpskern staan behalve enkele historische boerderijen en dorpshuizen ook een neogotisch klooster, voormalig parochiehuis en voormalige pastorie (Huize Julia).

Figuur 86. De kerk van Herpen in 1897. Op de voorgrond de oude kerkhofmuur (Collectie RCE Docnr.32394).

¹¹⁹ Kapelhof e.a. 1997

¹²⁰ Kapelhof e.a. 1997

Het Wild

Het gehucht De Wild is gelegen aan de Maas. Vanwege de ligging tussen de Maas en het stroomgebied van de Beerse Overlaat bestond de nederzettingsstructuur oorspronkelijk uit dijkbebouwing aan weerszijden van de Wildsedijk. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de dorpskern geheel verwoest, met uitzondering van café 'De Wildse Hut'. Na de oorlog werd besloten de kern te herbouwen in het gebied tussen de Wildsedijk, Leeuwkesgraaf en Zandenweg. In eerste instantie werd de Nieuwestraat aangelegd. Vanaf de jaren 60 ontwikkelde zich aan de westzijde van de nieuw gerealiseerde provinciale weg een bebouwingslint. De huidige kern is gebouwd naar het stedenbouwkundig ontwerp van C. van Oijen, stedenbouwkundige bij de Provinciale Planologische Dienst, die toentertijd de wederopbouwplannen ontwierp. Het plan is ontworpen in de stijl van de Delftse School. Het stratenpatroon is gebaseerd op een Brabantse dorpsplattegrond en vertoont een klein driehoekig dorpspleintje in het midden.¹²¹ Deze open ruimte ontstond door aanleg van de Nieuwe Provincialeweg en het doortrekken van de Wildseweg in zuidwestelijke richting.

Huisseling

Het kerkdorp Huisseling is in de middeleeuwen ontstaan en ligt op een donk. De historische dorpskern bestond tot het midden van de vorige eeuw uit een kleine bebouwingsconcentratie bij de aansluiting van de Grotestraat op de Hamstraat. Op deze plek stond een 17e-eeuwse kerk met middeleeuwse toren, die in 1911-1912 werd vervangen door de huidige R.K. St.-Lambertuskerk. Verspreid langs de Woordstraat en Hongerveldstraat lagen agrarische erven. Na de Tweede Wereldoorlog werden de bebouwingslinten langs deze wegen verdicht en uitgebreid. Tevens ontstond nieuwe lintbebouwing langs de Grotestraat, Hamstraat en Heuveleindstraat. Ten zuiden van het dorp Huisseling bevindt zich het gehucht Heuveleind. In het verleden stond in deze omgeving het omgrachte kasteel Ringelenburg.

In het dorp Huisseling staan verschillende laat 19e-eeuwse en vroeg 20e-eeuwse T-, krukhuis- en langgevelboerderijen, Vlaamse schuren en dorpswoningen. Vanaf de Woordstraat bestaat een zichtlijn op de westgevel en de toren van de R.K. St.-Lambertuskerk.

Keent

Het buurtschap Keent is een oeverwalnederzetting die is ontstaan nabij een bocht in de Maas. Het dorpje behoorde oorspronkelijk tot Gelders grondgebied. Na het afsnijden van de 'Meander van Keent' in 1938 vond in 1958 een grenscorrectie plaats, waardoor Keent overging naar de provincie Noord-Brabant.

De nederzettingsstructuur kenmerkte zich voor het uitvoeren van de Maaswerken door het voorkomen van bebouwingslinten langs de Kleiweg (huidige Oude Maasweg-Hoogveldsestraat) en Uiterdijk (huidige Zuijdenhoutstraat). Nabij de aansluiting van de Kapelstraat op de Kleiweg bevond zich tot het midden van de 20e eeuw een ruïne van de 15e-eeuwse Sint-Anthoniuskapel. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden restanten van de kapel gebruikt om een landingsbaan van een vliegveld in de Keentse Uiterwaard te verharderen.

In het kader van de kanalisatie van de Maas werd een deel van het dorp afgebroken. Met name langs de Hoogveldsestraat werd een groot deel van de bebouwing gesloopt. In de tweede helft van de 20e eeuw nam het dorp in omvang af. De standerdmolen 'De Hoop' die in 1908 was gebouwd langs de

---

¹²¹ Adviesbureau Cuijpers 2001

Hoevenweg (huidige Oude Maasweg) verloor in 1938 zijn functie en werd na verval gesloopt. Tegenwoordig bestaat het gehucht uit enigszins verspreid gelegen (agrarische) erven langs de oude wegen. Bij de aansluiting van de Kapelstraat op de Oude Maasweg is het driehoekige dorpspleintje nog aanwezig.

Figuur 87. Keent omstreeks 1925. Het dorp lag voor de Maaskanalisatie aan de noordzijde van de Maas, in de provincie Gelderland (Topografische kaart, via topotijdreis.nl).

Koolwijk

De gehuchten Groot- en Klein-Koolwijk en Hondseind zijn ontstaan op de grens van zand en klei. Vanuit deze nederzettingen zijn het noordelijk gelegen kleigebied en het zuidelijk gelegen zandgebied in cultuur gebracht. De gehuchten bestaan uit korte bebouwingslinten die liggen langs wegen die dwars op de doorgaande Berghemseweg zijn georiënteerd: de Koolwijksestraat respectievelijk Hoefsstraat-Stationsstraat-Deursenseweg.

In de 15e eeuw werd in Groot-Koolwijk een St. Annakapel gebouwd, die eeuwenlang een bedevaartsoord was. De huidige kapel aan de Koolwijksestraat dateert uit 1936. Omstreeks 1881 werd tussen de gehuchten Klein-Koolwijk en Hondseind de spoorlijn Nijmegen-'s-Hertogenbosch aangelegd, waardoor het bebouwingslint werd doorsneden. In het tweede kwart van de 20e eeuw werd de Berghemseweg ter hoogte van Groot-Koolwijk rechtgetrokken. De oude weg met bestrating van basaltkeien loopt nog langs de kapel en vormt een waardevol historisch-geografisch relict. In de jaren 80 van de vorige eeuw werd de Burgemeester van Erpstraat aangelegd. Evenals de spoorlijn doorsnijdt

deze weg het historisch bebouwingslint van Klein-Koolwijk. In de gehuchten Groot- en Klein-Koolwijk en Hondseind staan verschillende hallehuis- en langgevelboerderijen uit de 19e en 20e eeuw.

Lith

Het kerkdorp Lith is ontstaan op hoger gelegen oeverwalgronden, bij een doorwaadbare plaats in de Maas. Het oudste document waarin Lith ('Litta') wordt vermeld dateert van omstreeks 990. Lithoijen behoorde toen nog tot Lith. Rond 1200 werd de nederzetting gescheiden in de dorpen Lith en Lithoijen.¹²² In aktes van het domkapittel van Luik uit 1359 blijkt dat de schepenen van het dorp Lith onder meer opdracht werd gegeven voor het aanleggen van een markt en het graven van een verdedigingsgracht met omwalling en poorten. De dorpsgracht is daadwerkelijk aangelegd, waarschijnlijk met omwalling. De Graftweg volgt een groot deel van het tracé van deze gracht.¹²³ De gracht is vrijwel zeker aangelegd in een restbedding van de rivier de Maas.¹²⁴

Lith heeft een nederzettingsstructuur die in sterke mate samenhangt met de ligging op de hoger gelegen oeverwalgronden en naastgelegen restgeulen. Aan de oostzijde van het dorp ligt een achterweg parallel aan de Lithse Dijk: de Molenstraat. In het verleden bevonden zich aan deze kant van het dorp een gotisch kerkje op een natuurlijke zandheuvel, een pontveer en een windmolen. De middeleeuwse kerk werd in 1945 verwoest en in 1953 vervangen door een Hervormde kerk in Delftse Schooltrant.

Figuur 88. Het "Marktplein" in Lith, circa 1900 (Stadsarchief Oss BCO014814).

Tussen de Lithse Dijk en de Graftweg stond van oudsher agrarische bebouwing langs een ringvormig stelsel van wegen en paden op hogere gelegen ruggetjes, dat een centraal gelegen eng met

¹²² Adviesbureau Cuijpers/Alterra 2005

¹²³ Cuijpers 2021

¹²⁴ Adviesbureau Cuijpers/Alterra 2005

bouwlanden en kleine boomgaarden omsloot.¹²⁵ In deze nederzetting 'Engwijk' waren boerderijen vaak met het woongedeelte georiënteerd op een pad. Het bedrijfs gedeelte was gericht naar een achterweg (Mr. Coothweg en Kapelstraat) die lag op de overgang naar de lager gelegen weidegronden. Bij de samenkomst van de Meester van Coothstraat en Pastoriestraat werd vermoedelijk al in de middeleeuwen een marktplein aangelegd. Langs de dijk kwam aan weerszijden dijkbebouwing voor, voornamelijk bestaande uit kleine dorpswoningen. In de eerste helft van de 19e eeuw ontwikkelde zich aan de westzijde van de Pastoriestraat een bebouwingslint. Aan het einde van de 19e eeuw werd langs deze weg de R.K. St.-Lambertuskerk gebouwd naar ontwerp van architect C. Franssen.

Ten oosten van de Kapelstraat ligt een laagte die 'Engwijk' scheidt van 'Heuvelwijk'. Deze nederzetting heeft eveneens een lusvormig wegen- en padenstelsel. De historische wegenstructuur wordt gevormd door de Heuvelwijkstraat, Meester van Coothstraat, Zomerstraat, Citadelstraat en het Brouwerspad. In tegenstelling tot 'Engwijk' stond de bebouwing in het verleden meer verspreid langs deze wegen en paden. Ook kwamen langs de randen van de nederzetting boerderijen op kunstmatige woonheuvels voor.

In de wederopbouwperiode zijn op de eng nieuwe woonstraten aangelegd, waaronder de Schoolweg, Wiegersmastraat en Hertog Janstraat. In deze periode werd ook het Kapelse Wiel gedempt. De bestaande bebouwingslinten langs de ringvormige wegen- en padenstructuur werden geleidelijk uitgebreid en verdicht. Zo ontstond in de naoorlogse periode nieuwe bebouwing aan weerszijde van de bestaande Pastoor van Harpertstraat. Na de jaren 60 werd de kern Lith planmatig uitgebreid door aanleg van nieuwe woonbuurtjes aan de zuidzijde van de Molenstraat. Bovendien vonden kleinschalige inbreidingen in het middengebied van Engwijk plaats. Ondanks laatstgenoemde ontwikkeling is de historische nederzettingsstructuur langs het Engwijkpad gaaf bewaard gebleven door stroken grond onbebouwd te laten. In Heuvelwijk hebben geen planmatige uitbreidingen plaatsgevonden, maar is de bebouwingsstructuur verdicht. Aan de westzijde van Heuvelwijk zijn vanaf het einde van de vorige eeuw een bedrijventerrein (Het Wargaren) en een recreatiegebied (De Lithse Ham) aangelegd.

Lithoijen

Lithoijen valt te typeren als een rond dorp, waarvan de onregelmatige vorm is bepaald door de ligging van stroomruggen en restgeulen van de Maas. Kenmerkend voor de historisch-stedenbouwkundige structuur van het dorp is de clustering van klein groepen boerderijen ('wijken') langs paden. Voorafgaand aan de bouw van boerderijen werden plekken op de stroomruggen verhoogd met aarde uit de oude stroombeddingen, waardoor huisterpen ontstonden. De 'wijk' Steegeind heeft een trechtersvormig wegenpatroon met tussenliggende overloopgeul. De Langwijk bestaat vanouds uit een bebouwingslint langs een (vlucht)pad die dwars op de richting van de rivierdijk is aangelegd. Samen met de Molenweg en Dorpsstraat vormt de Langwijkstraat een ringvormige structuur. Ter hoogte van het Prelaat van den Bergplein ligt het oude dorpscentrum van Lithoijen. Rondom deze pleinvormige ruimte bevindt zich een cluster van openbare en religieuze gebouwen en terreinen: gemeentehuis, klooster, kerkhof, kerk en pastorie.

---

¹²⁵ Adviesbureau Cuijpers 1999. Het stelsel met kerkpaden, woonpaden en overige paden is kenmerkend voor de stedenbouwkundige structuur van Lith.

Na de Tweede Wereldoorlog vond een geleidelijke verdichting van de bebouwingsstructuur plaats door de realisatie van vrijstaande woonhuizen langs de historische wegen. Op de vroegere eng aan de noordzijde van de historische kern kwam vanaf het midden van de 20e eeuw in verschillende fasen een kleinschalige dorpsuitbreiding tot stand. Cultuurhistorisch waardevol zijn de open groene ruimten in het dorp, waaronder de onbebouwde gronden ten noorden van het Dorpspad en het terrein met overloopheul tussen de Weisestraat en Steegeindstraat.

Macharen

Het dorp Marcharen is een oeverwalnederzetting die in de late middeleeuwen is ontstaan aan een riviermeander van de Maas. De nederzettingsstructuur bestond van oudsher uit twee wegen die de lengterichting van de langgerekte oeverwal volgen (Dorpsstraat-Hoefstraat en Polderstraat-Eusselingstraat) en twee rechte wegen die de verbinding vormen tussen de oude wegen op de oeverwal en de later aangelegde Megensedijk (Hoogstraat en Kerkstraat). Bij de kanalisatie van de Maas in 1938 werd de riviermeander waaraan het dorp ligt afgesneden. Een gedeelte van de rivierarm bleef gehandhaafd en ging dienen als verbinding naar het Burgemeester Delenkanaal. Dat kanaal leidde naar de haven van Oss, die in 1968 werd geopend. Door de aanleg van het kanaal ging de historische nederzettingsstructuur aan de oostzijde van het dorp gedeeltelijk verloren. In de jaren 60 werd direct ten zuiden van de Polderstraat en Eusselingstraat de Dorpenweg aangelegd, waardoor de samenhang tussen het dorp en zuidelijk gelegen polderlandschap verloren ging.

Nabij de aansluiting van de Dorpsstraat op de Kerkstraat staat de R.K. Sint-Petrus Bandenkerk uit 1862-1867, met naastgelegen pastorie en kerkhof.

Figuur 89. Macharen, dorpsbeeld met boerderij (foto MAB, 2019).

Maren-Kessel

Het dorp Maren-Kessel bestond oorspronkelijk uit twee historische nederzettingen: het stroomrugdorp Maren en het oeverwaldorp Kessel. De historisch-stedenbouwkundige structuur van Maren kenmerkt zich door een langwerpige opzet die samenhang met de lineaire wegenpatroon dat het landschappelijk reliëf van de stroomrug volgt. Aan het begin van de vorige eeuw lagen bebouwingslinten langs de Molenstraat (huidige Provinciale weg), Oude Pastoriestraat en Marensse dijk, die nadien geleidelijk zijn uitgebreid en verdicht. Het oude dorp Kessel valt te typeren als een gestrekt dorp, met een Achterstraat die parallel loopt aan de Kesselse Dijk. Aan de westzijde ligt een ringvormige wegstructuur, waarbinnen van oudsher de dorpskerk stond. Het Kerkpad, het kerkhof, de neogotische pastorie, de pastoorsvijver, de pastorietauin en een naorlogs kapelletje herinneren nog aan de verdwenen kerk.¹²⁶ Aan de zuidzijde van het dorp bevond zich tot 1801 het Huis te Kessel, waarvan ondergrondse restanten en de slotgracht restanten vormen. Ook het toponiem “t Hof” verwijst naar de locatie van het vroegere kasteel.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog raakten Maren en Kessel zwaar beschadigd. Na de oorlog werd besloten om een nieuwe dorpskern te bouwen. Deze nederzetting kreeg een orthogonale opzet die is afgeleid van de verkavelingsstructuur van het landschap. Ter vervanging van de verwoeste

---

¹²⁶ Adviesbureau Cuijpers 2001

dorpskerken van Maren en Kessel werd de Sint-Lambertuskerk met pastorie gebouwd. Tussen de kerk en Provincialeweg ligt een groot plantsoen. Langs de Kerkhofstraat liggen maatschappelijke voorzieningen, waaronder basisschool St. Antonius, gemeenschapshuis De Nolder en een begraafplaats. Langs de Provincialeweg staat een kleine reeks wederopbouwpannen met rode pannendaken. Het merendeel van de bebouwing in de kern Maren-Kessel bestaat uit vrijstaande woonhuizen en bungalows uit de periode 1965-1990.

Megen

Megen valt te classificeren als een laatmiddeleeuwse stad, die ter versterking en bevestiging van de machtspositie van een lokale machthebber werd gebouwd.¹²⁷ Uit archiefmateriaal is bekend dat het stadje zich heeft ontwikkeld vanuit een agrarische nederzetting, waarvan de plaatsnaam 'Meginun' voor het eerst in 721-722 wordt vermeld.¹²⁸ Over de nederzettingvorm van de agrarische nederzetting is weinig bekend. Mogelijk dateert een deel van de wegenstructuur nog uit de pre-stedelijke fase.

Na het verkrijgen van stadsrechten in 1357 werd Megen voorzien van een stadsmuur, natte grachten en poorten. Op de stadsplattegrond die omstreeks 1560 door Jacob van Deventer werd vervaardigd, is een planmatige structuur herkenbaar. De stedenbouwkundige opzet wordt op hoofdlijnen gekenmerkt door twee wegen - de Putstraat (huidige Doctor Baptiststraat) en de Patersstraat (huidige Kloosterstraat) - die vorkvormig op de Maaspoort toelopen. Op de plek waar deze straten samenkomen ligt een driehoekig pleintje, de Koolmarkt.¹²⁹

Een bijzonder gegeven is dat deze planmatige structuur omstreeks 1357 werd gerealiseerd, kort na of gedurende de periode waarin een doorgaande bedijking in de omgeving van Megen werd aangelegd. Nadat in een eerdere fasen al dwarsdijken waren aangelegd, kwam in de 13e en 14e eeuw door de aaneensluiting van dorpsolders vanuit het westen in fasen een aaneengesloten bandijk tot stand.¹³⁰ Bekend is dat de bandijk in de loop van de 13e eeuw tot Megen reikte en rond 1360 tot Grave.¹³¹ Gelet op de kleine lus waarin de huidige Maasdijk om het stadje loopt, is het waarschijnlijk dat het oorspronkelijk dijktracé de (Verlengde) Torenstraat volgde. De uitstulping van de bandijk zou in dat geval in samenhang met de stadsaanleg na 1357 tot stand zijn gekomen.

Op het terrein van het huidige Clarissenklooster stond het kasteel van Megen, dat in de 11e of 12e eeuw werd gebouwd. In een geschrift uit 1145 over Allardus, de (eerste?) graaf van Megen, wordt voor zover bekend de graafschap Megen voor het eerst vermeld. De huidige middeleeuwse stadskern kwam enkele eeuwen later tot stand dan het omgrachte kasteel met voorburcht. Het rivierengebied werd in die tijd in politiek opzicht gekenmerkt door de vorming van tal van kleine territoriale eenheden, waarbij de lokale machthebber de vorming van een (stedelijke) nederzetting stimuleerde. Andere voorbeelden van vestingsteden langs deze zijde van de Maas waar eveneens aan de ontwikkeling van de nederzetting de bouw van een kasteel ten grondslag lag zijn Ravenstein, Grave en Gennep.

Onder invloed van de burcht heeft de verdere ontwikkeling van Megen tot stadje plaatsgevonden. Naast het muntrecht kreeg de nederzetting in 1357 van de heer van Megen het recht zich te omwallen met in ieder geval stenen poorten en waltorens, met een omgrachting. De stad kende vier stadspoorten, te

---

¹²⁷ Rutte 2014

¹²⁸ Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1987

¹²⁹ Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1987

¹³⁰ Maas 2000

¹³¹ De Bont 1993

weten de Maaspoort, de Gevangenpoort (beide gericht op de dijk) de Boschpoort en de Maasbommelse poort, terwijl er voorts tussen de Boschpoort en de Maasbommelse poort aan de westzijde een oversteek was over de gracht naar het terrein van het grafelijke slot, waarvan zowel de voorburcht als het slot zelf apart waren omgracht. De uitvalsweg vanuit de stad was via een brug over de gracht verbonden met het voorburcht-terrein van dit slot. Van de stenen bouwwerken van de vestingwerken is thans alleen de in oorsprong uit de 14e eeuw daterende Gevangenpoort, een sobere bakstenen poorttoren, bewaard gebleven. Deze toren is na verwoestingen in de 16e eeuw deels herbouwd.

In 1581 werd het kasteel van Megen door onachtzaamheid van de Spaanse bezetters door brand verwoest.¹³² In hetzelfde jaar werd Megen door de Staatse troepen overvallen en in brand gestoken. Verschillende huizen en de Sint-Servatiuskerk zijn toen verloren gegaan. Het kasteel werd niet meer hersteld en in 1610 gesloopt. Ook de kerk werd niet meer herbouwd en vanaf dat moment werd de Antoniuskapel gebruikt door de kerkgangers. Deze éénbeukige kapel lag centraal in het dorp ingeklemd tussen de Putstraat en Patersstraat. De kapel zou in 1872 vanwege de bouw van de huidige Sint Servatiuskerk worden afgebroken.

De aarden wallen van de stad hadden omstreeks het midden van de 16e eeuw plaats gemaakt voor stenen muren en ook de poorten zijn in die periode, alsook na de verwoestingen van 1581 voor zo ver mogelijk hersteld, dan wel herbouwd. Een lang leven waren de vestingwerken daarna niet beschoren, want door een nieuwe inname door de hertog van Parma in 1586 en in de 17e eeuw het verlies van de strategische functie van het stadje raakten de vestingwerken spoedig in verval. Uiteindelijk overleefde dus alleen de Gevangenentoren dit vervalproces. Het voormalige burchtterrein zou later worden ingericht als kloostercomplex voor de Clarissen.¹³³

---

¹³² Adviesbureau Cuijpers 2005

¹³³ De beschrijving van de ontwikkelingsgeschiedenis van Megen is grotendeels ontleend aan de volgende rapportage: Monumenten Advies Bureau (2018): *Cultuurhistorisch onderzoek Clarissenklooster Sint Josephsberg - Clarastraat 2 Megen*. Nijmegen.

Figuur 90. Megen in vogelvlucht, 1908 (Collectie RCE Doc.nr.35.696).

De plattegrond van het vestingstadje wordt bepaald door twee naar de Maasdijk lopende splitsende straten, de Dr. Baptiststraat en Kloosterstraat, die samenkomen in de driehoekige Koolmarkt.¹³⁴ Dwars op deze hoofdstraten staan de Torenstraat, Verlengde Torenstraat, Wilhelminastraat, Patersgas en Dwarsstraat. Langs deze straten komen gesloten gevelwanden voor met tussenliggende gasjes en stegen. De bebouwing heeft een kleinstedelijk karakter. De Kerklaan, Maasdijk en Walstraat volgen het tracé van de vroegere omwalling. Delen van de ommuring zijn nog aanwezig. Buiten de vroegere omwalling komt een historisch bebouwingslint voor langs de Kapelstraat. Verspreid langs de Bernhardstraat, Engstraat, Houtstraat en Molenstraat staan verschillende vooroorlogse panden. Langs de Molenstraat bevindt zich een complex wederopbouwoningen. Vanaf de jaren 60 is de kern

---

¹³⁴ De aarden wallen van de stad hadden omstreeks het midden van de 16e eeuw plaats gemaakt voor stenen muren en ook de poorten zijn in die periode, alsmede na de verwoestingen van 1581 voor zo ver mogelijk hersteld, dan wel herbouwd. Een lang leven waren de vestingwerken daarna niet beschoren, want door een nieuwe inname door Parma in 1586 en in de 17e eeuw het verlies van de strategische functie van het stadje raakten de vestingwerken spoedig in verval. Uiteindelijk overleefde dus alleen de Gevangentoren dit vervalproces. Het voormalige burchterrein zou later worden ingericht als kloostercomplex voor de Clarissen.

geleidelijk gegroeid, waarbij kleinschalige uitbreidingen werden gerealiseerd op voormalige landbouwgronden aan de zuidwestzijde van het stadje.

Landmarks zijn het Clarissenklooster Sint-Josephsberg, het Minderbroedersklooster, de Gevangenpoort, stellingmolen Désiré (1865), de R.K. Sint-Servatiuskerk, de Latijnse school annex seminarie en het voormalige raadhuis met naastgelegen plein met leilinden en standbeeld van Charles de Brimeu. In het historische stadskern komen diverse zichtlijnen voor op deze landmarks en andere gebouwen. Daarnaast is het stadssilhouet vanaf de Maaszijde cultuurhistorisch waardevol.

Neerlangel

Het kerkdorp Neerlangel ontstond in de vroege middeleeuwen en ligt op een langgerekte donk in het rivierkleigebied. Het dorp is vanaf de 16e eeuw niet volledig tot ontwikkeling gekomen vanwege de overstromingen die regelmatig plaatsvonden door het functioneren van de Beerse Overlaat.¹³⁵ De neogotische kerk heeft een eenvoudige tufstenen toren uit de 11e eeuw.

Neerloon

Het kerkdorp Neerloon is een oeverwalnederzetting die vermoedelijk al in de vroegere middeleeuwen is ontstaan. Karakteristiek is de langgerekte hoofdvorm evenwijdig aan de dijk met bebouwing van dijkhuizen en een lager gelegen binnendijkse weg (Staijstraat)¹³⁶ Nabij de dijk staat de Sint-Victorkerk met bijbehorend kerkhof en pastorie. In de dorpskern staan verschillende historische hallehuisboerderijen en langgevelboerderijen, die zich kenmerken door een traditionele vormgeving en ambachtelijk materiaalgebruik. In de loop van de 20e eeuw zijn de bebouwingslinten spaarzaam verdicht.

Oijen

Het dorp Oijen is een dijkdorp. In de 19e eeuw bestond de nederzetting uit een open bebouwingslint langs de dijk en enkele gebouwen langs de ringvormige Sassenstraat en Kloosterstraat. Nabij de aansluiting van de Kloosterstraat op de Oijense Bovendijk stond een kerk met pastorie en school. Die kerk, een Waterstaatskerk, is na voltooiing van de nieuwe aan de Bernhardweg in 1968 gesloopt. In 1894 werd door de Zusters van Liefde van Schijndel een klooster in Oijen gesticht (Sint-Josefgesticht). De haaks op de Maasdijk met een markante dijkstoep aansluitende Bernhardweg een karakteristiek bebouwingscluster met dijkhuizen bewaard. Midden op de dijkaansluiting troont een historisch Heilig Hartbeeld. De al tamelijk brede Bernardweg kreeg bij de bouw van de Sint Servatiuskerk in de jaren 1964-1965 een pleinvormige nevenruimte, ingericht met plantsoenen en parkeervakken. Aan dit pleintje grenst ook de markante halfvrijstaande toren van de Servatiuskerk. Oijen groeide in de naoorlogse jaren in eerste instantie vooral door verdere verdichting van de bestaande bebouwingslinten, maar er vond ook een bescheiden planmatige dorpsuitbreiding plaats bij de aanleg van de Pastoor Feletstraat en de verbindingsweg van deze nieuwe straat naar de dijk, de Smits van Oijenweg. Hier verrezen vanaf circa 1950 in verschillende bouwfases kleine woningcomplexen met vrijstaande en dubbele arbeiders- en eengezinswoningen. In de jaren 60 en 70 is het binnenterrein verkaveld en ingevuld met woningen.

---

¹³⁵ Provincie Noord-Brabant 1984

¹³⁶ Provincie Noord-Brabant 1984

Ten oosten van het dorp ligt voormalig kasteel van Oijen. Nabij het dorp liggen stroomafwaarts Benedeneind en stroomopwaarts Boveneind, kleine gehuchten bestaande uit losse dijklinten.

Oss

De oudste vermelding van Oss dateert uit 1161. De nederzetting is voor die tijd ontstaan op de rand van het zand. Omstreeks het midden van de 14e eeuw kreeg de plaats marktrechten. Naast de boterhandel was ook de laken- en linnenhandel een belangrijke economische pijler van het stadje. Ter verdediging van de stad tegen invallen vanuit Gelre werd omstreeks 1374 een stadskasteel gebouwd. Na ernstige plunderingen en branden in 1399 verleende Hertogin Johanna van Brabant stadsrechten aan Oss. In diezelfde periode werd ook begonnen met het aanleggen van stadsgrachten, wallen en poorten. Ter verdediging van de stad werden ten oosten van Oss ook versterkingen aangelegd, in de vorm van landwerken.¹³⁷ In de 15e en 16e eeuw heeft Oss veel te lijden gehad van de Gelderse Oorlogen en Tachtigjarige Oorlog.¹³⁸

In 1751 vond een grote stadsbrand plaats die de vestingstad grotendeels verwoestte. Het middeleeuwse stratenpatroon werd bij de herbouw gehandhaafd. Aan het centrale marktplein werd in 1768 een nieuw gebouw neergezet, dat zowel dienstdeed als stadhuis als boterwaag. De middeleeuwse Grote Kerk werd in 1768 herbouwd en werd voorzien van een andere spits dan voor de brand.¹³⁹ Tussen 1857 en 1859 werd de kerk vervangen door de huidige R.K. kerk O.L. Vrouw Onbevlekt Ontvangen, een driebeukige neogotische kruisbasiliek gebouwd naar ontwerp van architect H.J. van Tulder.

Oss ontwikkelde zich dankzij de veeteelt in het Maasland tot handelscentrum voor vlees en boter.¹⁴⁰ Vanaf 1872 kwam de industrie in Oss op. Bekende namen in de industriële geschiedenis van Oss zijn de margarinebedrijven van Jurgens en Van den Bergh, de vleesverwerkende bedrijven van Zwanenberg en Hartog en de watten- en tapijtfabriek van de gebroeders Van den Bergh (Bergoss).¹⁴¹ De aanleg van de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Nijmegen en opening van station Oss (1881) betekende een sterke impuls voor de industriële ontwikkeling en groei van de stad. Buiten de middeleeuwse omwalling die in 1846 al gedeeltelijk was geslecht, werden vanaf het einde van de 19e eeuw bebouwing gerealiseerd. De margarinefabriek van Jurgens, die zich vanaf 1871 ontwikkelde tussen de Fabrieksstraat en Torenstraat, vormde de eerste uitbreiding. Op de hoger gelegen zandgronden aan de zuidzijde van de stad ontwikkelde zich ook andere fabrieksterreinen.¹⁴²

In eerste instantie vonden stadsuitbreidingen plaats in het gebied tussen het centrum en station, aan de Molenstraat, Walstraat en Walplein. Daarnaast vond geleidelijke uitbreiding en verdichting van bebouwing linten plaats langs historische uitvalswegen, waaronder de Kruisstraat en Berghemseweg. Nabij de fabrieksterreinen kwamen arbeiderswoningen tot stand langs de Boterstraat, Heschepad, Houtstraat, Nieuwe Brouwerstraat, Linkensweg en Smalstraat. Aan het einde van de 19e eeuw verrezen langs de Molenstraat verschillende fabrikantenvilla's.

---

¹³⁷ Adviesbureau Cuijpers 2005

¹³⁸ Provincie Noord-Brabant 1984

¹³⁹ Pigmans 2022

¹⁴⁰ Provincie Noord-Brabant 1984

¹⁴¹ Stadsarchief Oss 2008

¹⁴² Provincie Noord-Brabant 1990

Figuur 91. Stadsgezicht in Oss, met aan de horizon de Willibrorduskerk in het stadscentrum (foto MAB, 2004).

Figuur 92. Uitbreidingsplan Oss 1918, vervaardigd door architect Charles Estourgie.

Door de Nijmeegse architect Charles Estourgie werd in 1918 een uitbreidingsplan opgesteld. Dit plan ging uit van een tuinwijkachtige uitbreiding op een hoefijzervormig grondplan. Slechts een klein deel van dit plan werd gerealiseerd, echter wel in gewijzigde vorm, namelijk de villawijk bij de Dr. Hermanslaan. In 1936 stelde de Streekplandienst van de Meijerij een nieuw uitbreidingsplan voor Oss op, om de ongebreidelde stedelijke ontwikkeling in goede banen te leiden door planmatige verdichting te stimuleren. Hoewel het uitbreidingsplan door een gebrek aan financiële middelen niet werd uitgevoerd, groeide het gebied ten oosten van het centrum (Schadewijk) steeds verder aaneen.¹⁴³ Aan de westzijde van het centrum kwamen in de periode 1930-1940 nieuwe woonbuurtjes tot ontwikkeling in de omgeving van de Oude Kerkstraat-Katwijkstraat, Hofstraat en Schoolstraat-Sint-Leonardusstraat. Direct na de Tweede Wereldoorlog vond een eerste grootschalige stadsuitbreiding plaats aan

¹⁴³ Provincie Noord-Brabant 1990

weerszijden van de Oude Kerkstraat. Ter ontsluiting van deze wijk (Krinkelhoek) werd de Hertogin Johannasingel aangelegd. De weg met gescheiden rijstroken en groene middenberm vormde de aanzet voor de gefaseerde aanleg van een ringweg in het derde kwart van de 20e eeuw. De verschillende naoorlogse uitbreidingswijken werden door deze ringweg met elkaar verbond. Aan de oostzijde van het centrum werd omstreeks 1947-1950 de Vogeltjesbuurt gerealiseerd. De stedenbouwkundige opzet van deze wederopbouwwijk kenmerkt zich door strokenbouw en een centrale ontsluitingsweg (Nachtegaallaan). Deze buurt werd in de jaren 50 aan de zuidzijde verder uitgebreid. In dezelfde periode werden de Oorlogsheldenbuurt en de Verzetsbuurt aangelegd aan weerszijden van de Singel 1940-1945, alsook de Roofvogelbuurt aan de oostzijde van de Vijversingel. Aan de zuidzijde van de stad kwamen planmatige uitbreidingen tot stand, die zich evenals voorgenoemde buurten kenmerkten door (halfopen) bouwblokken die merendeels gesitueerd zijn aan parallel aan elkaar gelegen straten: Zeeheldenbuurt, Oranjebuurt en Bomenbuurt. Tevens werden de fabrieksterreinen aan de zuidzijde van de spoorlijn uitgebreid. Vanaf het einde van de jaren 40 van de vorige eeuw kwam ook de buurt Willibrordusweg-Oost tot stand. Deze buurt kenmerkt zich door vrijstaande woonhuizen en bungalows op grote kavels die gesitueerd zijn aan gebogen lanen.

De planmatige uitbreidingen die tot de jaren 60 van de vorige eeuw werden gerealiseerd, bestonden uit buurten met gesloten en halfopen bouwblokken die waren samengesteld uit geschakelde en dubbele woningen. Aan de zuidzijde van de stad werd in de jaren 60 de woonwijk Ruwaard gebouwd. In tegenstelling tot de uitbreidingen met traditionele verkaveling heeft deze woonwijk een modernistische stedenbouwkundige opzet. Kenmerkend zijn de orthogonale structuur, het hiërarchisch wegensysteem en de verkaveling met open bouwblokken en stempelbouw. Midden in de wijk ligt langs een hoofdontsluitingsweg het wijkwinkelcentrum 'Ruwert'. Daarnaast is er sprake van een centraal gelegen parkzone met vijver en voorzieningen (zogenoemde 'core'), die door middel van groene wiggen wordt verbonden met het buitengebied. Aan de randen van de wijk liggen groene mantels.

De planmatige uitbreidingen uit de jaren 70 en 80 kenmerken zich door een stedenbouwkundige opzet die op structuralistische ontwerpprincipes is geïnspireerd. Voorbeelden zijn de buurten Lockaart, Loovelt en Hazenkamp. Kenmerkend zijn de organische structuur, blauw-groene dooradering en langzaamverkeersroutes. Ook de buurt Schadewijk Noord-Oost heeft een kleinschalig en informeel karakter, met een landschappelijk raamwerk dat bestaat uit onderling verbonden groene ruimtes. In de buurt Witte Hoef uit het midden van de jaren 70 van de vorige eeuw staan bungalows en vrijstaande woonhuizen in een groene setting, merendeels gesitueerd langs enigszins gebogen lanen. Na 1985 vonden grootschalige uitbreidingen plaats aan de noordzijde van de stad.

Een belangrijk infrastructureel project uit de tweede helft van de 20e eeuw was de aanleg van de haven (1968), die via het Burgemeester Delenkanaal werd verbonden met de Maas. Bovendien werd aan het begin van de jaren 70 van de vorige eeuw de autosnelweg A50 geopend. Beide verkeersstructuren hebben een grote invloed gehad op de ontwikkeling van Oss als industrie- en handelsstad.

Overlangel

Het kerkdorp Overlangel is een oeverwalnederzetting die vermoedelijk al in de vroegere middeleeuwen is ontstaan aan een oude Maasarm. Karakteristiek is de langgerekte hoofdvorm evenwijdig aan de dijk met bebouwing van dijkhuizen en een lager gelegen binnendijkse weg ('achterstraat'): de Kerkweg.¹⁴⁴

---

¹⁴⁴ Provincie Noord-Brabant 1984

Dwars op Maasdijk liggen wegen waarlangs zich in de loop der tijd lintbebouwing ontwikkelde: Overlangelseweg, Doctor Ruijsstraat en Oude Graafsestraat.

In 1360 werd tussen Overlangel en Neerlangel het stadje Ravenstein gesticht. In het verleden had Overlangel een regionale overslaghaven, inclusief een scheepswerf. Aan het einde van de 19e eeuw verloor Overlangel geleidelijk deze functie. Bij de kanalisatie van de Maas in 1938 werd de riviermeander waaraan het dorp ligt afgesneden, hetgeen de doodsteek vormde voor de haven.¹⁴⁵

In Overlangel werd in 1814 een Sint-Antoniuskapel gebouwd ter vervanging van een middeleeuwse voorganger. Na afsplitsing van de parochie Herpen kwam in 1854 de neogotische R.K. Sint-Antoniuskerk tot stand. Bijzonder is de opengewerkte gietijzeren torenspits. Verspreid in de dorpskern staan verschillende historische (dijk)boerderijen en vooroorlogse dorpswoningen. Nabij de kruising van de Kerkstraat met de Doctor Ruijsstraat komt een kleine concentratie van panden uit de wederopbouwperiode voor. Langs de Oude Graafsestraat en nabij de aansluiting van de Overlangelseweg op de Maasdijk liggen wielen, die herinneren aan dijkdoorbraken die in het verleden hebben plaatsgevonden.

Ravenstein

Ter plekke van de agrarische nederzetting Langel liet Walraven van Valkenburg, heer van het land van Herpen, in 1360 een kasteel bouwen. Daarbij liet hij de stenen gebruiken van zijn oude kasteel in Herpen, dat hij af liet breken. Na een mislukte belegering door de hertog van Brabant vanwege overtreding van het recht op tolheffing, werd in 1365 bepaald dat de heren van Ravenstein toch tol mochten heffen. In 1380 kreeg de nederzetting stadsrechten. Aan de rivierzijde van de stad werd in 1387 een verdedigingsmuur met walgang en bolwerken aangelegd. Enige tijd later werd een gracht gegraven, waarna de gehele stad werd voorzien van een stadsmuur met muurtorens en drie poorten.¹⁴⁶

De vestingwerken die in 1522-1526 waren vernieuwd, werden in 1543 op bevel van Karel V gesloopt.¹⁴⁷ Het kasteel, de poorten en de rondelen aan de kant van de dijk mochten gehandhaafd blijven. Na een brand op 10 juni 1606 werd de stad herbouwd. In dat kader werden onder meer de Middelstraat, Nieuwstraat, Peperstraat, Servetstraat en Kolonel Wilsstraat aangelegd.

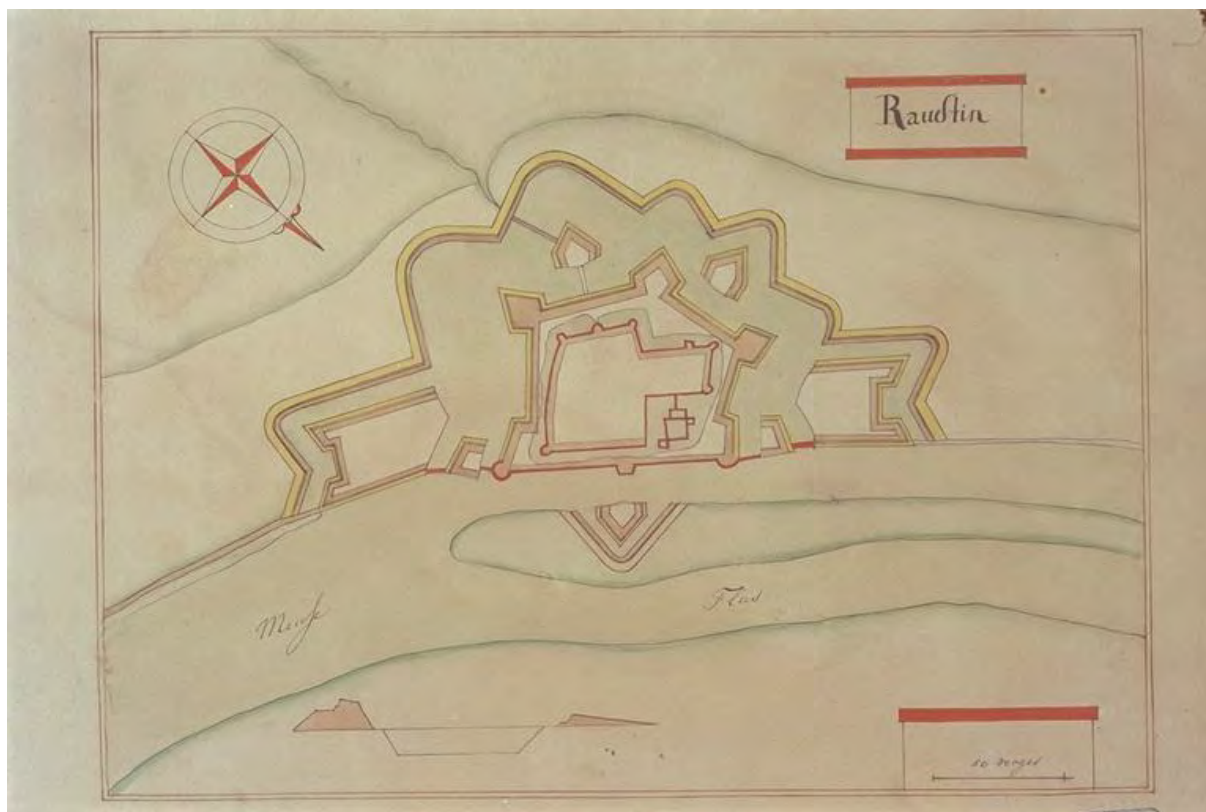
In 1610 werd Ravenstein bezet door Staatse troepen. Rond die tijd, vermoedelijk na afloop van de Guliks-Kleefse-Successie-Oorlog (1609-1914), onderging Ravenstein een grootschalige metamorfose. Een deel van de bebouwing werd door het Spaanse garnizoen afgebroken om het herstel van de vestingwerken mogelijk te maken. De vesting Ravenstein werd vormgegeven volgens het Oud-Nederlands stelsel. De grondvorm van de vestingstad Ravenstein bestond uit een onregelmatige vijfhoek. De vesting kreeg aarden wallen met aan de landzijde drie vijfhoekige bastions en aan de zijde van de dijk twee vooruitgeschoven hoornwerken. De courtine tussen Bastion Famars en Bastion Utrecht werd beschermd door het Ravelijn Polleke, de courtine tussen Bastion Utrecht en Bastion Holland door Ravelijn Halve Maan. De rondelen Oranje Bolwerk en Kasteelse Bolwerk werden eveneens beschermd door ravelijnen. Het Ravelijn De Ritsen op de Middelwaard werd vernieuwd en diende ter bescherming van de muur aan de rivierzijde. De vesting was omgeven door een brede vestinggracht.

---

¹⁴⁵ Provincie Noord-Brabant 1984

¹⁴⁶ Adviesbureau Cuijpers 2004

¹⁴⁷ Kapelhof e.a. 1997

Figuur 93. De vestingwerken van Ravenstein (Brabant Collectie).

Na de inval in 1672 zijn de Fransen begonnen met de ontmanteling van de vesting. Nadat de Staatse troepen de stad hadden veroverd, gingen zij door met het slechten van de vestingwerken. Met uitzondering van de Kasteelse Poort en de Maaspoort werd de restanten van de vesting en het kasteel in de vroege 19e eeuw geheel verwijderd. De aarden wallen werden in de loop der tijd in de gracht geschoven. De voormalige vestinggronden werden voor een groot deel in gebruik genomen als tuin.

Door de aanleg van de spoorlijn 's-Hertogenbosch-Nijmegen in 1872 werd het westelijk hoornwerk van de voormalige vesting doorsneden. De spoorweg met station betekende een nieuwe impuls voor het stadje. Belangrijke economische pijlers waren brouwerijen, leerlooierijen en de graanhandel. Na het buiten werking stellen van de Beerse Overlaat in 1942 vonden buiten de singels de eerste planmatige uitbreidingen plaats. Ten zuidoosten van de stadskern groeide in verschillende fase een relatief grote woonbuurt aan weerszijden van de Graafsestraat. Het oudste deel is de omgeving rond de Prinses Irenestraat, waar al eind jaren 1940 kleine dubbele arbeiderswoningen werden gebouwd. In een tweede fase (jaren 50) werden aan de Johan van Willigenstraat en enkele straatjes ten zuiden van de Graafsestraat geschakelde woningwetwoningen gerealiseerd. Het buurtje is in de jaren 60 verder naar het zuiden uitgelegd met complexe vrijstaande en geschakelde woningen. Aan de Drossaardstraat werden hierbij twee markante driehoekige buurtpleintjes met plantsoenen gecreëerd. Het oostelijke wijkdeel kwam in de jaren 70 tot stand en kreeg een voor die periode kenmerkende opzet met door gekromde en geknikte straatjes verbonden hoven en woonerven.

Figuur 94. Stadsbeeld Ravenstein, met de Luciakerk.

Teeffelen

Teeffelen is een donkdorp, dat gebouwd is op een zandopduiking. De oorsprong van de nederzetting ligt aan de westzijde, bij het Kerkeind. De Pastoor van Weerdtstraat is aangelegd op de hogere delen

van de zandheuvel en ontwikkelde zich tot hoofdstraat. Aan de oostzijde ligt een ringvormige weg, de Singel. Tot het midden van de 20e eeuw lagen aan deze weg een aantal boerderijen, waaronder Singel 32. Vanaf de jaren 60 van de vorige eeuw heeft langs de Singel en Pastoor van Weerdstraat een verdichting van de bebouwingsstructuur plaatsgevonden. In het dorp staan verschillende historische boerderijen. Aan de noordzijde van de Pastoor van Weerdstraat ligt een religieus ensemble bestaande uit de H. Benedictuskerk, een pastorie ommuurde tuin en begraafplaats. In de tuinmuur bevindt zich een nis met Heilig Hartbeeld. Bij de aansluiting van de Pastoor de Weerdstraat op de Singel staat een Mariakapelletje.

6.3.3 Beschermde stadsgezichten

De gemeente Oss kent drie beschermde stadsgezichten:

- Beschermde stadsgezicht Ravenstein, van rijkswege beschermd sinds 21 januari 1977.
- Beschermde stadsgezicht Megen, van rijkswege beschermd sinds 27 september 1991.
- Beschermde stadsgezicht Burgemeester van den Elzenlaan – Dr. Hermanslaan, van gemeentewege beschermd sinds 1 juli 1997.

Daarnaast behoort een zeer smalle strook van slechts 0,3 km², liggende in de Maas, tot het Brabantse deel van het beschermd dorpsgezicht Heerewaarden. Dit gezicht bevindt zich in de gemeente Maasdriel, Gelderland en is van rijkswege beschermd sinds 5 maart 2014.

6.3.4 Stedenbouwkundige ensembles

In de cultuurhistorische waardenkaart zijn 56 bijzondere “stedenbouwkundige ensembles” gedefinieerd. In het onderstaande overzicht worden ze kort omschreven. In de database is meer informatie verwerkt. Hierin is ook de waardering van de ensembles opgenomen.

	Plaats	Naam	Thema	Waarde
01	Berghem	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, religie	Hoog
	<p>Historische kern van Berghem, te weten het ensemble rond de Sint-Willibrorduskerk, tussen de Julianastraat en de Sint Willibrordusstraat. Dit is ook de locatie van de middeleeuwse dorpskerk (waarvan de toren behouden bleef in de huidige) met het oude kerkhof van Berghem, tussen beide historische linten. Het ensemble bestaat uit de monumentale, sterk beeldbepalende Willibrorduskerk, de ten westen hiervan in een fraaie landschapstuin met vele oude bomen gelegen pastorie, een historische boerderij aan de Willibrordusstraat en de bebouwing aan de oostzijde van deze straat: het Zusterklooster uit 1883, de hierop aansluitende St. Josephschool (1950) en de voormalige bakkerij naar ontwerp van Jan de Jong (1953). Cultuurhistorische waarde als kerngebied van Berghem, in de vorm van een karakteristiek en beeldbepalend ensemble rond de Sint-Willibrorduskerk, met pastorie, klooster en school, alsmede een historische boerderij (restant van het oude bebouwingslint) en een naoorlogse bakkerij.</p>			
02	Berghem	Julianastraat -Burg. van Erpstraat	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, bebouwingslint	Hoog
	<p>Het ensemble volgt een lang traject van het oude bebouwingslint langs de noordrand van het dorp. Het lint, dat al in de 19e eeuw dicht was bebouwd, is onderdeel van de al in de 19e eeuw bestrate route van Herpen naar Oss. Langs de route is sprake van een intensieve, zeer gevarieerde, veelal nog historische bebouwing uit diverse tijdslagen van de geschiedenis van Berghem: boerderijen van verschillende typen (herinnerend aan het agrarische verleden), burgerwoningen en herenhuizen, winkel- en bedrijfspanden, het voormalige gemeentehuis, etc. De straat heeft een markant profiel door de begeleidende hagen, de deels bewaarde oude laanbeplanting en de tuinen. Bijzonder is dat de bebouwing aan de noordzijde van de straat nog een hechte relatie heeft met het agrarische landschap, compleet met oude verkavelingsstructuren. Het oostelijke deel van het ensemble grenst ook aan de zuidzijde aan open agrarisch gebied. Hier bevinden zich voornamelijk boerderijen, zoals ook aan het aansluitende deel van de Waterstaat. Dit gebied vormt het oude buurtschap Duureind of Duurendseind.</p> <p>Karakteristiek bebouwingslint langs één van de oude doorgaande hoofdstructuren in Berghem, met veel waardevolle historische bebouwing, die in de grote variatie in functies, tijdsperiodes en stijlen een belangrijke weerslag is van Berghems verleden. Mooi ensemble met de aanwezige groenelementen. De bebouwing aan de noordzijde heeft nog een bijzondere relatie met het open agrarische gebied.</p>			
03	Berghem	Schoolstraat en omgeving	Dorpsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Hoog
	<p>Kleinschalige eerste naoorlogse dorpsuitbreiding van Berghem (1946-1948), destijds gerealiseerd langs de (naar het zuiden doorgetrokken) weg naar de vroegere molen (Veldstraat) en een tweetal nieuwe straatjes richt de Willibrordusstraat. Het ensemble bestaat uit in linten geordende dubbele woningen, deels door langere tussenleden geschakeld, in de traditionalistische stijl van de Delftse school. Dit is kenmerkend voor de bouwperiode. Markante straatbeelden door de zich herhalende bakstenen volumes met pannendaken en de tuintjes met bakstenen muurtjes.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een kleinschalige dorpsuitbreiding van direct na de Tweede Wereldoorlog, met voor deze bouwperiode kenmerkende verkaveling, woningtypologie en bouwvormen. Beeldbepalend ensemble.</p>			
04	Berghem	Broerstraat en omgeving	Dorpsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Positief

	<p>Eenvoudige kleinschalige dorpsuitbreiding uit het derde kwart van de 20e eeuw, in gematigd moderne trant aan de oostzijde van de Berghem. Het wijkje bestaat uit een aantal woonstraatjes met merendeels geschakelde tweelaags eengezinswoningen, in een eenvoudige halfopen verkaveling. De straatjes komen aan de zuidzijde uit op een langgerekt plantsoen met gescheiden rijbanen (Wilhelminasingel). De woningblokken aan de Broersstraat en de Nelissenstraat zijn deels in een zaagtandrooilijn geplaatst, met in de Broerstraat kleine plantsoenen en woonpaden.</p> <p>Karakteristiek voorbeeld van kleine woonbuurt uit circa 1960, waarin modernistische stedenbouwkundige principes op eenvoudige en terughoudende manier zijn verwerkt. Markante groenstructuren. De bebouwing is van beperkte architectuurhistorische waarde.</p>			
05	Berghem	Joeri Gagarinstraat - Maanstraat	Dorpsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, dorpsuitbreiding	Positief
	<p>Eenvoudige kleinschalige dorpsuitbreiding uit het derde kwart van de 20e eeuw, in gematigd moderne trant aan de oostzijde van de Berghem. Het wijkje bestaat uit een aantal woonstraatjes met merendeels geschakelde tweelaags eengezinswoningen, in een eenvoudige halfopen verkaveling. Aan de Joeri Gagarinstraat bevinden zich enkele omplantsoenen en aan woonpaden geschaarde woningblokken.</p> <p>Karakteristiek voorbeeld van kleine woonbuurt uit de jaren 60 waarin modernistische stedenbouwkundige principes op eenvoudige en terughoudende manier zijn verwerkt. De bebouwing is van beperkte architectuurhistorische waarde.</p>			
06	Demem	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Demem, thans bestaande uit historisch dijkklint met achterstraatstructuur (Kleine Poelstraat, Burg. Canerstraat), evenwijdig aan de Maasdijk. In de lintbebouwingen bevinden zich diverse monumentale en karakteristieke panden, waaronder de oude dorpskerk met bijbehorende gebouwen en kerkhof, alsmede Ravo's Hof met overtuin.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Demem; zeer karakteristiek historisch dijkklint met achterstraatstructuur, met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
07	Deursen-Dennenburg	RK ensemble Sint-Vincentiuskerk	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, religie	Hoog
	<p>Klein kerkelijk ensemble bij de Sint-Vincentiuskerk in de kern van Deursen. Het ensemble bestaat uit de neogotische kerk (1874), het ommuurde kerkhof met bidkapel en historische graven, het ommuurde terrein ten zuiden van de kerk en de pastorie op de hoek Kuiperstraat-Laagstraat.</p> <p>Markant en gaaf voorbeeld van een vanaf circa 1875 gegroeid kerkelijk ensemble met de sterk beeldbepalende Sint-Vincentiuskerk uit 1874 als centraal punt. Als geheel een karakteristieke uiting van het rijke religieuze leven, met een hoge ensemblewaarde.</p>			
08	Deursen-Dennenburg	Rondestraat	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
	<p>Klein ensemble rond de aansluiting van de Rondestraat op de Hofstraat, een oud knooppunt in de dorpsstructuur van Deursen. Aan het knooppunt staan enkele markante historische gebouwen: het voormalige gemeentehuisje (1900), de dorpschool (1884), de Antonius- en Rochuskapel (1745) met voorterrein en wegkapel en een fraaie oude langgevelboerderij. Samen vormen deze gebouwen een karakteristiek ensemble met het karakter van een historische dorpskern. Tot het ensemble behoren verder een drietal dubbele arbeiderswoningen aan de Rondestraat, herinnering aan de eerste naoorlogse dorpsuitbreiding.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Deursen. Het kleine, maar gave ensemble omvat een aantal sterk beeldbepalende gebouwen, die in het verleden bijzondere functies vervulden in de dorpskern.</p>			
09	Deursen-Dennenburg	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog

			<p>Kerngebied van de historische nederzetting Dennenburg, thans een eenvoudig bebouwingslint langs de Hoogstraat, waarvan het westelijke deel nabij de middeleeuwse dorpskerk een aantal markante bochten maakt. De lintbebouwing bestaat uit voormalige boerderijen en burgerwoning, maar het straatbeeld wordt ook bepaald door enkele weijtes en doorzichten naar het omringende agrarische land. Vanuit de Hoogstraat is er een karakteristieke zichtlijn op de oude kerk. Het slingerende deel van de Hoogstraat heeft een groen karakter door de laanbomen, de hagen en de groene tuinen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Dennenburg, met karakteristiek bebouwingslint en oude dorpskerk, met fraaie connectie met het agrarisch cultuurlandschap. Er is sprake van een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>	
10	Dieden	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog
			<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Dieden, thans bestaande uit historisch dijklint met voor- en achterstraatstructuur, evenwijdig aan de Maasdijk. In de lintbebouwingen bevinden zich diverse monumentale en karakteristieke panden, waaronder de oude dorpskerk en de molen Stella Polaris.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Dieden; zeer karakteristiek historisch dijklint met voor- en achterstraatstructuur, met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>	
11	Geffen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
			<p>Kerngebied van het kerkdorp Geffen, dat ontstond als tiendakkerdorp aan de rand van een dekzandrug. Het ensemble wordt gevormd door het hart van het dorp aan de samenkomst van de Kerkstraat en de Kloosterstraat. Hier bevindt zich de H. Maria Magdalenakerk met nabijgelegen pastorie, kerkhof en klooster, alsmede enige markante dorpse bebouwing, deels rond de pleinvormige aansluiting van de straten. Midden op het pleintje staat de dorpspomp.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van het dorp Geffen, en dan in het bijzonder het cluster gebouwen rond de aansluiting Kerkstraat-Dorpstraat-Kloosterstraat, waar zich een karakteristiek en gaaf kerkelijk ensemble bevindt, maar ook diverse gave dorpswoningen. Er is sprake van een markante ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>	
12	Haren	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
			<p>Kerngebied van het kerkdorp Haren, dat in de middeleeuwen ontstond op een donk. De nederzittingsstructuur bestaat in hoofdzaak uit lusvormige wegen met daarbinnen oude bouwlanden, die nog grotendeels onbebouwd zijn. Langs de randen bevinden zich lintbebouwingen waarin de oudste bebouwing uit boerderijen bestaat. In de dorpskern staat de R.K. Sint-Lambertuskerk, met naastgelegen pastorie en kerkhof. Ten zuiden van de kerk bevindt zich het voormalige klooster Bethlehem van de zusters franciscanessen Penitenten. Het klooster werd in 1520 gesticht en bestaat uit een omgracht complex van kapel, klooster en boerderij. Langs de Grotestraat staan een pakhuis van de N.C.B. uit 1912, een school uit de wederopbouwperiode en een Heilig Hartbeeld. In de dorpskern staan verschillende boerderijen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Haren; het ensemble heeft een bijzondere nederzettingstructuur en veel waardevolle historische bebouwing, waaronder een kerkelijk en een kloostercomplex. Er is sprake van een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing. Zeer bijzonder zijn de open agrarische ruimten binnen de lusvormige straten met hun lintbebouwing.</p>	
13	Herpen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog

	<p>Centrale deel van de dorpskern van Herpen aan de samenkomst van de Rogstraat, de Kloosterstraat en de Sint Bastianusstraat. De lintbebouwingen komen samen bij het driehoekige Alard van Herpenplein en het uitgebreide kerkelijke ensemble van de Sebastianuskerk, met kerkhof, pastorie, school e.d. Het dorpsplein is karakteristiek door de fraaie beplanting, de dorpspomp en de muziekkoepeel.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Herpen, in de vorm van een karakteristiek dorpsplein met randlintbebouwing en een groot kerkelijk ensemble met dorpskerk. Het geheel heeft een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
14	Herpen	Aalstvoort, Schaijkseweg	Agrarisch, boerderijencluster	Hoog
	<p>Klein gehucht, als lintje gegroeid langs de weg van Herpen naar Schaijk, thans bestaande uit een aantal historische erven met dicht aan de openbare weg grenzende oude hallehuis- en langevelboerderijen. De erven hebben veel karakteristieke groenelementen als hagen, solitairen en lindes. Het oude verloop van de Schaijkseweg is herkenbaar gebleven.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van boerengehucht Aalstvoort, met gaaf ensemble historische boerderijen, beeldbepalend langs weg naar Schaijk, met fraaie connectie met het agrarisch cultuurlandschap. Er is sprake van een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			Hoog
15	Herpen	Koolwijk	Vooroorlogse organische stedenbouw, gehucht	Hoog
	<p>Klein gehucht, als lintje gegroeid bij een kruising van wegen halverwege Herpen en Berghem, waarbij aanvankelijk de noord-zuidverlopende Koolwijksestraat de dominante bewoningsstructuur vormde. Bij de kruising staat de 15e-eeuwse Sint-Annakapel. Het lint (voornamelijk langs de Koolwijksestraat) bestaat uit een aantal historische erven, waarvan sommige nog met oude boerderijen. De erven hebben veel karakteristieke groenelementen als hagen, solitairen en lindes, die met laanbeplanting een karakteristiek geheel vormen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van het gehucht Koolwijk, met karakteristiek lintbebouwingensemble, nabij de middeleeuwse Sint-Annakapel, met fraaie connectie met het agrarisch cultuurlandschap. Er is sprake van een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
16	Keent	Keent	Vooroorlogse organische stedenbouw, agrarisch	Hoog
	<p>Overwalnederzetting aan een bocht in de Maas. Ondanks sloop van veel lintbebouwing bleef een markant ensemble intact, bestaande uit enigszins verspreid gelegen (agrarische) erven langs de oude wegen. Bij de aansluiting van de Kapelstraat op de Oude Maasweg is het driehoekige dorpspleintje nog herkenbaar. Een belangrijk deel van de bebouwing van Keent is karakteristiek.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Keent, die ondanks grote ruimtelijke ingrepen en gedeeltelijke sloop van bebouwing als samenhangende structuur herkenbaar is gebleven. Er is sprake van een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
17	Lith	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog

	<p>Kerngebied van de historische nederzetting Lith. Lith heeft een nederzettingsstructuur die in sterke mate samenhangt met de ligging op de hoger gelegen oeverwalgronden en naastgelegen restgeulen. Aan de oostzijde van het dorp ligt een achterweg parallel aan de Lithse Dijk: de Molenstraat. Hieraan ligt het gave molenensemble rond de beltkorenmolen Zeldenrust. Tussen Lithse Dijk en Graftweg stond van oudsher agrarische bebouwing langs een ringvormig stelsel van wegen en paden op hogere gelegen ruggetjes, dat een centraal gelegen eng met bouwlanden en kleine boomgaarden omsloot. Deze situatie is binnen het ensemble nog goed herkenbaar. Langs de dijk bevindt zich een lang bebouwingslint, met boerderijen, woningen en een kerk. Het centrumgebied omvat een driehoekig marktplein en ten zuidwesten hiervan een kerkelijk centrum met de neogotische Lambertuskerk, met pastorie en kerkhof. Het grote ensemble bevat vele karakteristieke historische panden.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Lith. Het grote ensemble kenmerkt zich door een bijzondere en binnen de gemeente verder tamelijk unieke structuur met verschillende karakteristieke bebouwingsclusters en veel historische panden.</p>			
18	Lith	Pas. van Hapertstraat, Schoolstraat	Dorpsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Positief
	<p>Kleinschalige eerste naoorlogse dorpsuitbreiding van Lith (circa 1945-1955), gerealiseerd langs enkele bestaande en nieuwe straatjes over een deel van de centrale "eng" binnen de oude ringvormige dorpsstructuur. De bebouwing bestaat merendeels uit kleine vrijstaande of dubbele bakstenen arbeiderswoningen onder dwarse zadeldaken.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een kleinschalige dorpsuitbreiding van direct na de Tweede Wereldoorlog, met voor deze bouwtijd kenmerkende verkaveling, woningtypologie en bouwvormen. Beeldbepalend ensemble.</p>			
19	Lithoijen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
	<p>Kerngebied van het kerkdorp Lithoijen, waarvan de opmerkelijke ronde vorm is bepaald door de ligging op stroomruggen en restgeulen van de Maas. Kenmerkend voor de historisch-stedenbouwkundige structuur van het dorp is de clustering van klein groepen boerderijen ('wijken') langs paden. De Langwijk bestaat vanouds uit een bebouwingslint langs een (vlucht)pad die dwars op de richting van de rivierdijk is aangelegd. Samen met de Molenweg en Dorpsstraat vormt de Langwijkstraat een ringvormige structuur. Ter hoogte van het Prelaat van den Bergplein ligt het oude dorpscentrum van Lithoijen. Rondom deze pleinvormige ruimte bevindt zich een cluster van openbare en religieuze gebouwen en terreinen: gemeentehuis, klooster, kerkhof, kerk en pastorie.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Lithoijen, met gaaf bewaarde kenmerken van het ronde dorptype, met ondanks de vele jonge bouwen een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
20	Macharen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Positief
	<p>Kerngebied van het kerkdorp Macharen, ontstaan als oeverwalnederzetting aan de Maas. De oorspronkelijke nederzettingsstructuur is herkenbaar. Rond de aansluiting van de Dorpsstraat op de Kerkstraat bevindt zich een klein ensemble historische gebouwen, deels een kerkelijk ensemble rond de Sint Petrus-Bandenkerk, met pastorie en kerkhof, en voorts enkele boerderijen en een horecagelegenheid.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Macharen, en dan in het bijzonder het cluster gebouwen rond de Sint Petrus-Bandenkerk, met markante ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
21	Maren-Kessel	Historische dorpskern Maren	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog

	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Maren, thans bestaande uit historisch dijklint evenwijdig aan de Maasdijk en een evenwijdig daaraan gelegen achterstraatstructuur met dwarsverbindingen naar de dijk. Aan deze achterstraat (Oude Pastoriestraat) stond de oude dorpskerk. Het bewaard gebleven historische kerkhof herinnert hier nog aan. De bebouwingslinten omvatten nog enkele historische boerderijen en woningen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Maren. Karakteristiek historisch dijklint met achterstraatstructuur, met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
22	Maren-Kessel	Historische dorpskern Kessel	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog
	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Kessel, thans bestaande uit historisch dijklint evenwijdig aan de Maasdijk en een evenwijdig daaraan gelegen achterstraatstructuur met dwarsverbindingen naar de dijk. In het westelijke deel (omgeving Kerkpad) bevindt zich een ringvormige structuur, waarbinnen de in WO II verwoeste dorpskerk stond. Het Kerkpad, het kerkhof, de neogotische pastorie, de pastoorsvijver, de pastorietaan en een naoorlogs kapelletje herinneren nog aan de verdwenen kerk. Het bebouwingslint langs de Kesselsedijk bevat nog een groot aantal karakteristieke boerderijen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Kessel; zeer karakteristiek historisch dijklint met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing. Bijzonder is het kerngebied van de vroegere dorpskerk, waaraan verschillende gebouwen en structuren herinneren. Kesselsedijk en Achterstraat hebben een gave connectie met het open agrarische landschap.</p>			
23	Maren-Kessel	Dorpskern	Naoorlogse planmatige stedenbouw, wederopbouw kern	Positief
	<p>Na de oorlog werd besloten om een nieuwe dorpskern te bouwen voor de zwaar beschadigde dorpen Maren en Kessel. De nieuwe kern kreeg een orthogonale opzet die is afgeleid van de verkavelingsstructuur van het landschap. Ter vervanging van de verwoeste dorpskerken van Maren en Kessel werd de Sint-Lambertuskerk met pastorie gebouwd. Tussen de kerk en Provincialeweg ligt een groot plantsoen. Langs de Kerkhofstraat liggen maatschappelijke voorzieningen, waaronder basisschool St. Antonius, gemeenschapshuis De Nolder en een begraafplaats. Langs de Provincialeweg staat een rij wederopbouw panden met rode pannendaken. Het merendeel van de bebouwing in de kern Maren-Kessel bestaat uit vrijstaande woonhuizen en bungalows uit de periode 1965-1990.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als nieuw gerealiseerde kern voor Maren en Kessel. Kenmerkend voor het wederopbouwplan is de orthogonale opzet den halfopen verkavelingstructuur. Het ensemble omvat een aantal karakteristieke gebouwen, waaronder de Sint-Lambertuskerk met pastorie. Enige zeldzaamheidswaarde als volledig nieuw gestichte nederzetting uit de wederopbouwperiode.</p>			
24	Megen	Historische stadskern, Beschermd gezicht	Stadsontwikkeling, vooroorlogse planmatige stedenbouw	Hoog

	<p>Historische stadskern van Megen, in de middeleeuwen ontwikkeld uit een agrarische nederzetting. De stad (stadsrechten in 1357) kreeg een planmatige aanleg, uitgezet binnen de het sterk gekromde verloop van de Maasdijk. De plattegrond van het vestingstadsje wordt bepaald door twee naar de Maasdijk lopende splitsende straten, de Dr. Baptiststraat en Kloosterstraat, die samenkomen in de driehoekige Koolmarkt. Landmarks zijn het Clarissenklooster Sint-Joshepsberg, het Minderbroedersklooster, de Gevangenpoort, stellingmolen Désiré (1865), de R.K. Sint-Servatiuskerk, de Latijnse school annex seminarie en het voormalige raadhuis met naastgelegen plein met leilinden en standbeeld van Charles de Brimeu. In het historische stadskern komen diverse zichtlijnen voor op deze landmarks en andere gebouwen.</p> <p>Het beschermd stadsgezicht heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege de bijzondere stichtings- en ontwikkelingsgeschiedenis. De ruimtelijke structuur in de historische kern, bepaald door twee vorkende straten gericht op de Maasdijk, is in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. Dit gegeven vormt in samenhang met het nog in belangrijke mate historisch, met name 19de-eeuws, bebouwingsbeeld de aanleiding tot de aanwijzing van Megen als beschermd stadsgezicht.</p>			
25	Neerlangel	Dijklint	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog
	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Neerlangel, thans bestaande uit historisch dijklint evenwijdig aan de Maasdijk. In de lintbebouwing bevinden zich diverse monumentale en karakteristieke panden, waaronder de oude dorpskerk met 11e-eeuwse tufstenen toren.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Neerlangel; zeer karakteristiek historisch dijklint met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
26	Neerloon	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog
	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Neerloon, thans bestaande uit historisch dijklint evenwijdig aan de Maasdijk en enkele binnendijkse wegen (Staaistraat, Graftstraat). In de lintbebouwing bevinden zich diverse monumentale en karakteristieke panden, waaronder de oude dorpskerk met bijbehorend kerkhof en pastorie, een aan de dijk staand Heilig Hartbeeld, alsmede diverse historische boerderijen. Fraaie dijkbeplanting.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Neerloon; zeer karakteristiek historisch dijklint met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
27	Oijen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dijklint	Hoog
	<p>Kerngebied van de historische (dijk)nederzetting Oijen, thans bestaande uit historisch dijklint evenwijdig aan de Maasdijk. In de lintbebouwing bevinden zich diverse monumentale en karakteristieke panden, waaronder het complex van het Sint-Josefgesticht uit 1894. Aan de brede Bernhardweg die haaks op de dijk aansluit, bevindt zich de Sint-Servatiuskerk, een bijzondere naoorlogse kerk met toren, grenzend aan een nieuw gevormd dorpsplein.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Oijen; karakteristiek historisch dijklint met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing. Bijzonder is hier de breed opgezette Bernhardweg met naoorlogs kerk en pleinstructuur.</p>			
28	Oijen	Pastoor Felletstraat	Dorpsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, dorpsuitbreiding	Positief

	<p>Kleinschalige eerste naoorlogse dorpsuitbreiding uit de late jaren 1940, bestaande uit lintbebouwing langs de Pastoor Felletstraat, een veel oudere achterstraatstructuur evenwijdig aan de Maasdijk. De bebouwing bestaat uit een rij kleinschalige vrijstaande arbeiderswoningen met rode pannendaken (circa 1948) en aan de zuidzijde van de straat en rijk dubbele eengezinswoningen uit het midden van de jaren 1960.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een kleinschalige dorpsuitbreiding van direct na de Tweede Wereldoorlog, met voor deze bouwtijd kenmerkende verkaveling, woningtypologie en bouwvormen. Beeldbepalend ensemble.</p>			
29	Oss	Historische stadskern	Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw	Hoog
	<p>Historische stadskern van Oss, bestaande uit het gebied binnen de voormalige wallen. Centraal in het gebied ligt de driehoekige marktplaats (Heuvel), waar lange linten vanuit verschillende windrichtingen samenkomen. Westelijk hiervan ligt het religieuze centrum van de stad, met Willibrorduskerk, pastorie, parochiehuis en scholen. De oude kern wordt gekenmerkt door een hoge bebouwingsdichtheid, het historische stratenpatroon, de gedeeltelijk bewaarde oude perceelsstructuren en veel historische gebouwen.</p> <p>Cultuurhistorische waarde als historische stadskern van Oss. Ondanks vele recente ingrepen is er sprake van een nog goed herkenbaars stadskerngebied met in aanleg middeleeuws stratenpatroon en een deels bewaarde karakteristieke historische binnenstedelijke bebouwing, waaronder verschillende rijks- en gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden.</p>			
30	Oss	Molenstraat	Stadsontwikkeling, vooroorlogse planmatige stedenbouw, historische uitvalsweg, stationsweg	Hoog
	<p>Historische uitvalsweg van Oss naar Heesch, die vanaf de vroege 19e eeuw in fasen uitgroeide tot een lang, dicht bebouwd bebouwingslint. Een belangrijke impuls was de komst van het spoorstation (circa 1880). De Molenstraat werd vanaf toen tevens een representatieve "stationsstraat" tussen centrum en station, met villa- en kantoorbebouwing. Langs de straat bevindt zich nog steeds een groot aantal monumentale en karakteristieke panden, waaronder villa's, herenhuizen en kantoorgebouwen.</p> <p>Markante historische uitvalsweg, tevens representatieve "stationsstraat", markante verbinding tussen station en centrum, met voor een belangrijk deel nog zeer karakteristiek en gaaf bebouwingsbeeld, kenmerkend voor de tweede helft van de 19e en het begin van de 20e eeuw. De architectuur illustreert de opkomst van Oss als industrie- en dienstencentrum.</p>			
31	Oss	Ussen, Kromstraat	Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, bebouwingslint	Hoog
	<p>De Kromstraat is een oude uitvalsweg van Oss richting het agrarisch gebied ten westen van de stad. In de loop van de 20e eeuw kwam de weg binnen de stadsuitbreiding te liggen. Dit gedeelte van de weg werd vooral in het interbellum bebouwd met vrijstaande en dubbele middenstandswoningen en kleine villa's in lintbebouwing. De bakstenen huizen met karakteristieke elementen als de prominent aanwezige pannendaken met overstekken, erkers en siermetselwerk zijn zeer kenmerkend voor de jaren 20 en 30. De straat heeft een representatief en groen karakter, mede door de laanbeplanting en de tuinen.</p> <p>Markante kleinschalige stadsuitbreiding uit het interbellum, in de vorm van lintbebouwing langs een uitvalsweg. Het bebouwingslint bestaat uit een samenhangend ensemble woningen uit interbellum die samen met de laanbeplanting en andere groenelementen een karakteristiek geheel vormen.</p>			
32	Oss	Schadewijk - Berghemseweg	Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, bebouwingslint	Positief

	<p>Eerste stuk van de oude uitvalsweg in oostelijke richting, te weten Berghemseweg en de begin 20e eeuw toegevoegde Hooghuisstraat, waaraan vanaf 1900 langzaam lintbebouwing verrees, deels in de vorm van winkelwoonhuizen. Aan de noordzijde van de Berghemseweg werd de Heilige Geestkerk gebouwd, als hoofdbestanddeel van een groot en karakteristiek kerkelijk ensemble met scholen en een begraafplaats.</p> <p>Markante, deels aaneengesloten lintbebouwing langs historische uitvalsweg, onderdeel van de vroeg 20e-eeuwse stadsuitbreiding van Oss. Karakteristiek is het kerkelijke ensemble rond de Heilige Geestkerk.</p>			
33	Oss	<i>Vlashoek - ensemble Heilig Hartkerk</i>	<i>Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, religie</i>	<i>Hoog</i>
	<p>Aan de zuidzijde aan de Kromstraat en Geurdenhof grenzend Rooms-Katholiek ensemble, bestaande uit de neogotische Heilig Hartkerk uit 1921 (architect W. van Aalst), een naast staande pastorie (1921), het voormalig Heilig Hartklooster, de uit 1957 daterende RK Jongensschool en de begraafplaats aan de Amsteleindstraat. Bij de pastorie ligt een grote tuin met fraaie oude bomen.</p> <p>Markant en gaaf voorbeeld van een grotendeels uit het interbellum daterend RK-parochie-ensemble met de sterk beeldbepalende Heilig Hartkerk uit 1921 als centraal punt. Als geheel een karakteristieke uiting van het rijke religieuze leven in Oss, met een hoge ensemblewaarde.</p>			
34	Oss	<i>Ussen - Verlengde Torenstraat Kruisstraat</i>	<i>Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, uitbreidingswijk</i>	<i>Positief</i>
	<p>Onderdeel van de vooroorlogse stadsuitbreiding aan de westzijde van het centrum van Oss. De uitbreiding volgt grotendeels een al bestaand prestedelijk wegenpatroon, grotendeels ten noorden van de Kruisstraat. Langs de straten ontwikkelde zich doorgaande bebouwingslinten, deels met kleinschalige woningcomplexen, arbeidershuizen, kleine middenstandshuizen en enige bedrijvigheid, merendeels van eenvoudige opzet en vormgeving. In het bijzonder aan Arendsvlucht, Kruisstraat, Nieuwe Brouwstraat, Houtstraat bevinden zich markante woningensembles.</p> <p>Markante kleinschalige stadsuitbreiding uit in hoofdzaak de eerste helft van de 20e eeuw, in de vorm van lintbebouwing langs bestaande wegen. De linten zijn langzaam aaneengegroeid, wat een karakteristiek straatbeeld oplevert met afwisselend oudere en jongere bebouwing. Binnen het gebied bevinden zich enkele karakteristieke bebouwingsclusters.</p>			
35	Oss	<i>Hozak - Teugenaarstraat</i>	<i>Stadsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, bebouwingslinten</i>	<i>Positief</i>
	<p>Bescheiden vooroorlogse stadsuitbreiding, in de vorm van korte bebouwingslinten langs de al veel oudere Teugenaarsstraat (oude veldweg) en de Goudmijnstraat, die rond 1900 ontstond. De bebouwing bestaat uit eenvoudige enkele en dubbele arbeiders- en middenstandswoningen, merendeels uit het interbellum, incidenteel aangevuld in de vroege naoorlogse periode. In het bijzonder de Teugenaarsstraat kreeg door de wat grotere woningen, het brede profiel en de laanbeplanting de uitstraling van een representatieve woonstraat uit de jaren 1920-1930, als verbinding naar de middenstands- en villabuurt langs de Burgemeester van den Elzenlaan.</p> <p>Markante kleinschalige stadsuitbreiding uit (merendeels) het interbellum, in de vorm van lintbebouwing langs bestaande wegen. Vooral aan de Teugenaarsstraat is sprake van een karakteristiek samenhangend historisch lint met gave woonbebouwing uit interbellum en vroege naoorlogse periode.</p>			
36	Oss	<i>Schadewijk – Burg. Van den Elzenlaan</i>	<i>Stadsontwikkeling, vooroorlogse planmatige stedenbouw, villawijk, tuinwijk</i>	<i>Hoog</i>

	<p>Het beschermd stadsgezicht omvat het gebied Booglaan, Dr. Hermanslaan en Burgemeester van den Elzenlaan en is de eerste uitbreiding van Oss, waar een stedenbouwkundig concept aan ten grondslag ligt. Het werd vanaf rond 1920 ontwikkeld volgens de principes van een tuindorp en bebouwd met representatieve enkelvoudige en dubbele woningen (villa's, middenstandshuizen), deels op projectbasis.</p> <p>Van cultuurhistorisch belang eerste stadsuitbreiding van Oss volgens stedenbouwkundig concept (circa 1918 en verder), bijzonder vanwege de opzet volgens het tuindorpprincipe, ontworpen door Ch. Estourgie; vanwege de stedenbouwkundige en architectonische gaafheid, van de bebouwing en hun groepering in relatie tot het stratenpatroon en de groenvoorzieningen.</p>			
37	Oss	Kortfoort	Stadsontwikkeling, voor- en naoorlogse organische en planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, bebouwingslinten	Hoog
	<p>Dit gedeelte van Kortfoort kwam grotendeels in de vooroorlogse periode tot stand westelijk van de Molenstraat en langs de Hescheweg (beide onderdeel van de oude uitvalsweg naar Heesch) en de in de jaren 1960 aangelegde Nieuwe Hescheweg. De bebouwing is opgezet in lange linten langs deze en enkele andere straten, zoals de Floraliastraat en de Asterstraat en bestaat merendeels uit geschakelde of vrijstaande middenstandshuizen en naar het zuiden toe meer villa-achtige bebouwing, uit het interbellum en de vroege naoorlogse periode. Vooral de omgeving van de Beatrixlaan heeft door de grote huizen op ruime kavels en het vele groen het karakter van een representatieve villabuurt. Aan de Floraliastraat en de Anjelierstraat bevindt zich complexmatige woningbouw uit het interbellum.</p> <p>Markante stadsuitbreiding uit in hoofdzaak het interbellum en de vroege naoorlogse periode, in de vorm van lintbebouwing langs veelal bestaande wegen.</p> <p>Bebouwingstypologie en inrichting zijn typerend voor de bouwperiode. Binnen het gebied bevinden zich veel waardevolle woningcomplexen, individuele woningen en bebouwingsclusters.</p>			
38	Oss	Vlashedijk – Braakstraat	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Positief
	<p>In verschillende fasen tot stand gekomen westelijke stadsuitbreiding van Oss uit de vroege naoorlogse periode (circa 1950-1965). Het gebied bestaat uit verschillende ensembles, merendeels projectmatig tot stand gekomen geschakelde woningen, grotendeels geordend in een nieuw orthogonaal stedenbouwkundig plan parallel aan het spoor naar Den Bosch en de oudere Heischeutstraat. De woningen staan in een eenvoudige halfopen verkaveling. Aan de westzijde eindigt het buurtje met een groenstrook aan de breide Heischouw. Binnen de wijk bevinden zich enkele markante plantsoenen.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode (1950-1965). De wijk bestaat uit verschillende woonbuurtjes binnen een markant stedenbouwkundig patroon, bepaald door de oriëntatie van de spoorlijn en de Heischeutstraat en de verkavelingsrichtingen van het stedelijk landschap.</p>			
39	Oss	Schadewijk	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Hoog

	<p>Grote, in verschillende fasen tot stand gekomen oostelijke stadsuitbreiding van Oss uit de vroege naoorlogse periode. Het gebied bestaat uit verschillende ensembles, merendeels projectmatig tot stand gekomen woningen, deels langs bestaande structuren, deels geordend in een nieuw stedenbouwkundig plan tussen Berghemseweg en het spoor. Opvallend zijn de nadrukkelijk aanwezige noordzuidverbindingen in de wijk. Deze hebben brede profielen en laanbeplantingen. De brede Vijversingel voert langs een buurtpark (Park Waterlaat) en is tevens onderdeel van de grootschalige singelringstructuur, die in de jaren 50-60 in fasen is aangelegd. Volgens de wijk- en parochiegedachte bezat Schadewijk een omvangrijk (kerkelijk) voorzieningencentrum met kerk (de gesloopte Don Boscokerk) met pastorie, grote begraafplaats, scholen en winkels.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een grootschalige stadsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode, volgens de ideeën van de wijk- en parochiegedachte. De wijk bestaat uit verschillende woonbuurten, een centrumgebied en een buurtpark, binnen een markant stedenbouwkundig patroon (met inpassing van oudere uitvalswegen), met halfopen verkavelingen, kenmerkend voor de bouwperiode.</p>			
40	Oss	Schadewijk – Horzak, Singel 1940-1945	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Hoog
	<p>Onderdeel van de oostelijke stadsuitbreiding van Oss uit de vroege naoorlogse periode, noordelijk van de Berghemseweg en gekoppeld aan de Singel 1940-1945. Het deelgebied omvat het door Woningbouwvereniging St. Willibrordus ontwikkeld complex geschakelde woningen (deels etagewoningen), geordend in lange blokken met lessenaarsdaken, in een half open verkaveling. De blokken omsluiten binnenterreinen met achterpaden. Centraal in het complex bevindt zich een driehoekig buurtplantsoentje. Een deel van de woningblokken staat aan de Singel 1940-1945, met zijn representatieve brede profiel en beplanting onderdeel van de in de jaren 1950 ontwikkelde singelringstructuur. Hieraan grenst ook een markant buurtje met blokken geschakelde eengezinswoningen uit circa 1954 (opdracht gemeente Oss), opgezet in vier stempels tussen Kuipers Rietbergstraat en Singel 1940-1945. Dit zijn vrij traditionele woningblokken met bakstenen gevels en rode pannendaken.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode. Het gebied bestaat uit verschillende woonbuurten, grenzend aan de karakteristieke Singel 1940-1945, onderdeel van de nieuw ontwikkelde hoofdverkeersstructuur in Oss in deze periode. De buurten vormen markante samenhangende ensembles binnen het gebied, in het bijzonder het zuidelijke opvallend door de eigenzinnige opzet en detaillering.</p>			
41	Oss	Ussen – Akkerstraat, Watertorenstraat	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Hoog
	<p>In verschillende fasen tot stand gekomen westelijke stadsuitbreiding van Oss uit de vroege naoorlogse periode. Het gebied bestaat uit verschillende ensembles, merendeels projectmatig tot stand gekomen woningen, deels langs bestaande structuren, deels geordend in een nieuw stedenbouwkundig plan aan weerszijden van de Hertogin Johannasingel, onderdeel van de grootschalige singelringstructuur, die in de jaren 50-60 in fasen is aangelegd. Tot het ensemble behoort het complex noodwoningen aan de Watertorenstraat en omgeving. De overige complexen met arbeiders- en ruime middenstandswoningen, deels met een interessante typologie, zijn geordend in een eenvoudige halfopen verkaveling.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode. De wijk bestaat uit verschillende woonbuurtje binnen een markant stedenbouwkundig patroon (met inpassing van oudere veld- en uitvalswegen), met halfopen verkavelingen, kenmerkend voor de bouwperiode.</p>			
42	Oss	Krinkelhoek	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, modernistische uitbreidingswijk	Positief

	<p>Onderdeel van de naoorlogse stadsuitbreiding aan de noordwestzijde van het centrum van Oss, gekoppeld aan de Zaltbommelseweg en Hertogensingel, die behoren tot de vanaf de jaren 1960 aangelegde singelringstructuur. Dit deel van Krinkelhoek, gebouwd in de periode 1962-1965, kreeg een kenmerkende modernistische opzet, met orthogonaal stratenplan, bebouwing in een deels open, deels halfopen verkaveling, deels in eenvoudige stempels. In het hart van de buurt staan lange blokken geschakelde eengezinswoningen, in verschillende bouwstromen gerealiseerd. In de west- en zuidrand bevinden zich portiekflats. De flats aan de westzijde staan in een ruime parkstructuur langs de John F. Kennedybaan, die het karakter van een parkway heeft. Ook binnen de wijk bevinden zich kleine plantsoenen en groenstroken, bijvoorbeeld tussen de laagbouwoningen aan de Brabantstraat, die aan woonpaden staan.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de eerste helft van de jaren 1960. De wijk bestaat uit verschillende woonbuurtjes binnen een markant modernistisch opgezet stedenbouwkundig patroon, met voor de jaren 60 kenmerkende verkavelings- en groenstructuren, ontsluitingen en woningtypologieën.</p>			
43	Oss	Ussen	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Positief
	<p>Woonbuurt in het westelijke stadsgebied van Oss, grenzend aan het voorzieningshart van de uit de periode 1975-1985 daterende wijk Ussen. Deze wijk toont een voor die periode kenmerkende opzet met op zich zelf staande woonbuurten, gekoppeld aan een wijkcentrum en grote ringwegen. De woningen staan aan rechte of geknikte straten, die door de inrichting met geclusterde parkeervoorzieningen en carports bij de huizen een woonefachtig karakter hebben. Dit wijkgedeelte ten noorden van de Leygraaf bestaat uit een woonbuurt gevormd rondom een op het wijkcentrum aantakkend groot ovaal plantsoen. In het ensemble bevinden zich enkele interessante wooncomplexen: het grote, door Peterse & Van Lierop ontworpen complex van woningbouwvereniging St. Willibrordus in Bossche schooltrant (1978), en de aan een woonef aan De Drossaard gelegen houten woningen uit 1980, naar ontwerp van M. de Bie, typerend voor het structuralisme. In de zuidoosthoek bevindt zich het wijkwinkelcentrum Ussen, met rond het plein Wolfskooi geplaatste winkelgalerijen met bovenwoningen.</p> <p>Goed en in aanleg relatief gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de periode 1975-1985, bijzonder vanwege de mix van traditionele (ordering rond plantsoen/hof), meer eigentijdse (woonerven) elementen. Verkavelings- en bebouwingswijze, alsmede de gebouwtypologieën zijn kenmerkend voor de bouwperiode, met elementen uit het structuralisme en de Bossche school.</p>			
44	Oss	Moleneind - Kastanjelaan	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, modernistische uitbreidingswijk	Positief

	<p>Onderdeel van de naoorlogse uitbreiding aan de zuidzijde van Oss, grenzend aan de Julianasingel en oostelijk van de in de jaren 60 nieuw aangelegde Nieuwe Hescheweg. De St. Willibrordusweg, die dwars door de wijk loopt, is een prestedelijke structuur, die voor een deel de vooroorlogse lintbebouwing behield. Aan weerszijden van deze hoofdas bevinden zich woonbuurtjes met in kleine complexen geordende grondgebonden woningen, deels in eenvoudige stempels. In de brede groenstrook langs de zuidzijde (en de Julianasingel) bevindt zich hogere portiekflats. De groenstrook eindigt aan de oostzijde in de in de jaren 60 aangelegde Algemene Begraafplaats Hoogen Heuvel. Ook binnen de ruim opgezette wijk bevindt zich veel groen, onder meer in de vorm van de lange plantsoenen langs de Willibrordusweg en het langgerekte Kastanjelaanpark. In de zone langs de Nieuwe Hescheweg verrezen veel grote vrijstaande huizen, hier aan een breed plantsoen met laanbomen, die de Nieuwe Hescheweg deels het karakter van een parkweg geeft. In het ensemble bevinden zich diverse waardevolle complexen en objecten uit de naoorlogse periode.</p> <p>Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de eerste helft van de jaren 1960. De wijk bestaat uit verschillende woonbuurtjes binnen een markant modernistisch opgezet stedenbouwkundig patroon, met voor de jaren 60 kenmerkende verkavelings- en groenstructuren, ontsluitingen en woningtypologieën. Markant is de groenzone langs de zuidzijde, waarin vrijstaande portiekflats en de Algemene Begraafplaats Hoogen Heuvel.</p>			
45	Oss	Moleneind – Karel Doormanstraat	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, stempelwijk	Hoog
	<p>Woonbuurt uit de vroege naoorlogse periode (1950-1955) in de zuidelijke stadsuitbreiding van Oss (Moleneind). Het buurtje bestaat uit een reeks parallelle straatjes, aansluitend op de schuin door de buurt getrokken Karel Doormanstraat. De bouwblokken zijn gevuld met blokken geschakelde eengezinswoningen in halfopen verkaveling, met een zaagtandrooilijn aansluitend op de Doormanstraat. De woningen zijn veelal gebouwd door woningvereniging St. Willibrordus en de gemeente Oss, naar ontwerpen van Jos Bijnen en J.A. de Reus, met kenmerken van de Bossche school.</p> <p>Goed en in aanleg gaaf, inrichting en invulling gaaf voorbeeld van een kleine samenhangende woonbuurt uit de vroege naoorlogse periode (circa 1950-1955), in modern-traditionele verkaveling, met kenmerken van de Bossche School. In het bijzonder de Karel Doormanstraat kent een markant straatbeeld door de in zaagtandrooilijn geplaatste woningblokken met plantsoenen.</p>			
46	Oss	Docfapark - Hazenakker	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, villawijk	Positief
	<p>Docfapark is een ruim opgezette woonwijk met vrijstaande woningen op ruime, groene kavels, aan de zuidzijde van de Julianasingel, onderdeel van de singelring. De villawijk is vanaf circa 1960 in fasen ontwikkeld aan weerszijden van de reeds bestaande Willibrordusweg en bestaat uit enkele haaks op en evenwijdig aan deze weg getrokken straten. De bebouwing bestaat uit relatief ruime vrijstaande huizen (villa's, bungalows) in gematigd moderne of traditionele vormen uit de periode 1960-1980. Aan de west- en zuidzijde (met uitlopers in de wijk in) ligt het Hazenakkerpark met grote vijver en een Hertenkamp, als overgang naar het buitengebied ten zuiden van Oss. Door het vele parkgroen en de groten tuinen heeft de wijk een zeer groen karakter.</p> <p>Karakteristiek voorbeeld van villabuurt uit in aanleg de periode rond 1960-1970, met voor die periode kenmerkende opzet, aanleg en inrichting. Binnen de wijk bevinden zich diverse markante vrijstaande woningen.</p>			
47	Oss	Ruwaard – Beethovengaard e.o.	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, middenstandswijk	Positief

	<p>Deels binnen een groene omkadering opgenomen woonbuurt, in de jaren 1970 gerealiseerd in een modern, orthogonaal stratenpatroon met parallelle woonstraatjes (als woonef ingericht, er wordt op de huiserven zelf geparkeerd), die centraal uitkomen bij een brede groenstrook, die als een wig in de wijk steekt. De bebouwing bestaat noordelijk van de groene wig uit lange aaneengesloten rijen geschakelde woningen, in enkele complexen opgezet, en zuidelijk van de groene wig korte straten met vrijstaande woningen. Kenmerkend zijn de blokvormige volumes en de platte daken. De geschakelde woningen hebben kenmerken van het structuralisme en ook de Bossche school is in diverse woningen vertegenwoordigd.</p> <p>Karakteristiek voorbeeld van villa- en middenstandsbuurt uit de periode rond 1970-1975, met voor die periode kenmerkende opzet, aanleg en inrichting. Markant zijn de in langere blokken geschakelde woningcomplexen met structuralistische kenmerken, passend bij de bouwperiode.</p>			
48	Oss	Ruwaard – Wagenaarstraat e.o.	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, stempelwijk	Positief
	<p>Woonbuurt Plan Ruwaard 2C. grenzend aan de Ruwaardsingel, onderdeel van de singelring van Oss, omstreeks 1968-1970 volgens modernistische ontwerpprincipes opgezet. De buurt bestaat uit een reeks in stempels opgezette clusters met blokken eengezinswoningen en bejaardenwoningen (woningwetwoningen) aan de noord- en de zuidzijde van een brede centrale groenstrook. De stempels zijn ontsloten door lusvormige woonefstraten. Het moderne stedenbouwkundige patroon wordt versterkt door de bebouwing met uitsluitend platte daken. De structuur van het buurtje is begin jaren 70 doorgezet met wat meer traditioneel ogende woningblokken zuidelijk van de Wagenaarstraat en oostelijk van het centrale plantsoen.</p> <p>Goed en wat betreft de stedenbouwkundige opzet gaaf voorbeeld van kleine woonbuurt, opgezet volgens modernistische principes, met markante stempelpatronen. Het moderne plan combineert goed met de industrieel ogende woningbouw, bestaande uit simpele blokken met platte daken. Ontwerp van bekende bureau Groosman. De woningen zijn in details verstoord.</p>			
49	Oss	Witte Hoef	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, villawijk	Positief
	<p>Witte Hoef is een ruim opgezette woonwijk met vrijstaande woningen op ruime kavels, aan de zuidzijde van de Ruwaardsingel, onderdeel van de singelring. De oriëntatie van de langgerekte straten volgt de historische verkaveling. De buurt bestaat uit twee helften aan weerszijden van een groenstructuur, waardoor het Laantje van Cumberland loopt, een reeds bestaande landweg. De bebouwing bestaat uit relatief ruime vrijstaande huizen (villa's) in gematigd moderne of traditionele vormen uit de periode 1970-1980.</p> <p>Karakteristiek voorbeeld van kleine villabuurt uit de periode rond 1970, met voor die periode kenmerkende opzet, aanleg en inrichting.</p>			
50	Oss	Ruwaard	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, stempelwijk	Positief

	<p>Ruwaard is een grote uitbreidingswijk uit de jaren 1960-begint jaren 70, opgezet volgens modernistische ontwerpprincipes. De wijk beslaat ruwweg een in negen evengrote velden verdeeld vierkant, bestaande uit acht wijken rond een centraal park, waarin ook hoogbouw is geplaatst. Rond het park liggen de woonbuurten, maar ook enkele bijzondere voorzieningen als een kerk, scholen en een wijkwinkelcentrum. De prestedelijke structuur is grotendeels uitgevaagd, maar enkele oude erven zijn ingepast, evenals het oude Elzeneind, tegenwoordig de hoofdas in een groenstructuur tussen twee buurten. Overigens worden de meeste buurten door groene zones of parkwayachtige straten met veel groen van elkaar gescheiden. De bebouwing bestaat merendeels uit blokken geschakelde eengezinswoningen, die in stempels zijn geordend, deels met woonefachtige straten. In het groene hart en aan de Schaepmannlaan staan hoogbouwelementen en andere bijzondere functies.</p> <p>Goed en in aanleg relatief gaaf voorbeeld van een grote modernistische stadsuitbreiding uit de periode 1960-1975, opgezet als een krans met woonbuurten rond een grote centrale groenvoorziening. Aanleg, verkavelings- en bebouwingswijze, alsmede de gebouwtypologieën zijn kenmerkend voor de bouwperiode.</p>			
51	Overlangel	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, religie	Hoog
	<p>Kerngebied van de oeverwalnederzetting Overlangel, thans een kerkdorp met karakteristieke langgerekte vorm evenwijdig aan de Maasdijk, met enkele oude dwarswegen en parallelstraat (Kerkstraat), waarlangs zich dorpsbebouwing ontwikkelde. Hoofdelement in de structuur is de neogotische Sint-Antoniuskerk met pastorie en kerkhof. Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Overlangel; karakteristiek historisch dijklint en een kerkelijk ensemble met grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
52	Ravenstein	Historische stadskern, Beschermd gezicht	Stadsontwikkeling, vooroorlogse planmatige stedenbouw, vesting	Hoog
	<p>Historische stadskern van Ravenstein (stadsrechten in 1380) met middeleeuws, deels planmatig stratenpatroon. Begin 17e eeuw kreeg de stad een nieuw stelsel van vestingwerken volgens het Oud-Nederlandse systeem, bestaande uit divers bastions en aardwerken binnen een brede vestinggracht. Deze in de 19e eeuw deels herschapen structuren zijn nog gaaf aanwezig, evenals de oudere binnenstadsstructuur met de talrijke historische huizen, de kerkelijke gebouwen, etc.</p> <p>Het beschermd stadsgezicht heeft een hoge cultuurhistorische waarde vanwege de bijzondere stichtings- en ontwikkelingsgeschiedenis. De ruimtelijke structuur in de historische kern, gekoppeld aan deels gericht op de Maasdijk, is in hoofdopzet nagenoeg onveranderd gebleven. Dit gegeven vormt in samenhang met het nog in belangrijke mate historisch bebouwingsbeeld en de omvangrijke 17e-eeuwse vestingstructuur de aanleiding tot de aanwijzing van Ravenstein als beschermd stadsgezicht.</p>			
53	Ravenstein	Graafsestraat e.o.	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk	Positief

	<p>Stadsuitbreiding uit de naoorlogse periode, direct ten zuidoosten van de historische vestingwerken van Ravenstein, in verschillende fasen ontwikkeld in de periode 1947-circa 1965, aan weerszijden van de reeds bestaande Graafsestraat. Eenvoudig orthogonaal stratenplan. Het oudste deel, met eenvoudige geschakelde woningen uit de jaren 1940 en 1950 ligt ten noorden van de Graafsestraat. Het wat jongere deel heeft een vergelijkbare bebouwing, maar in dit wijkgedeelte bevinden zich enkele markante stedenbouwkundige elementen, zoals de driehoekige plantsoentjes en een vierkant pleintje aan de Drossaardstraat en de langgerekte groenstroken aan de Graafsestraat en de Paltzstraat. Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een stadsuitbreiding uit de vroege naoorlogse periode. De wijk bestaat uit verschillende woonbuurtje binnen een markant stedenbouwkundig patroon (met inpassing van oudere uitvalsweg), met halfopen verkavelingen, plantsoenen en groenstroken, kenmerkend voor de bouwperiode. Aanleg, verkavelings- en bebouwingwijze, alsmede de gebouwtypologie zijn kenmerkend voor de bouwperiode.</p>			
54	Ravenstein	Stationssingel	Stadsontwikkeling, naoorlogse planmatige stedenbouw, uitbreidingswijk, stempelwijk	Positief
	<p>Kleinschalige stadsuitbreiding uit circa 1970, direct ten zuidwesten van de historische vestingwerken van Ravenstein. Het buurtje bestaat uit een complex met blokken geschakelde eengezinswoningen, die in zeven swastikavormige stempels zijn geordend. De stempels zijn zo ten opzichte van elkaar geplaatst, dat ze een drietal vierkante buurtpleintjes of hoven omsluiten. De eenvoudige woningblokken hebben als gemene deler twee bouwlagen met zadeldaken. Goed en in hoofdzaak nog vrij gaaf voorbeeld van een kleinschalige stadsuitbreiding uit de periode rond 1970, met kenmerken van de modernistische stedenbouw (half open verkaveling, stempelverkaveling. Aanleg, verkavelings- en bebouwingwijze, alsmede de gebouwtypologie zijn kenmerkend voor de bouwperiode.</p>			
55	Ravenstein	Historische dorpskern Huisseling	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, dorpskern	Hoog
	<p>Historische dorpskern, ontstaan op een donk, bestaande uit een bebouwingsconcentratie bij de aansluiting van de Grotestraat op de Jamstraat. In de kern staat ook de Sint-Lambertuskerk uit 1911, die een oudere kerk vervangt. In het dorp Huisseling staan verschillende laat 19e-eeuwse en vroeg 20e-eeuwse T-, krukhuis- en langgevelboerderijen, Vlaamse schuren en dorpswoningen. Vanaf de Wordstraat bestaat een zichtlijn op de westgevel en de toren van de R.K. St.-Lambertuskerk. Aan de Hamstraat ligt een oude begraafplaats. Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Huisseling. Het ensemble bestaat uit de Lambertuskerk, de begraafplaats en een groot aantal historische boerderijen, opgenomen binnen een gave dorpsstructuur met veel karakteristieke groenelementen en een fraaie connectie met het omliggende agrarische landschap. Het geheel heeft een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			
56	Teeffelen	Historische dorpskern	Dorpsontwikkeling, vooroorlogse organische stedenbouw, religie	Hoog
	<p>Kerngebied van het historische donkdorp langs de Pastoor van Weerdstraat, de "hoofdstraat" over de hogere delen van de zandopduiking. Het ensemble bestaat uit de oude Benedictuskerk met kerkhof, de pastorie en enkele boerderijen in een kort bebouwingslint. Cultuurhistorische waarde als kerngebied van de nederzetting Teeffelen. Het kleine, maar gave ensemble omvat een aantal sterk beeldbepalende gebouwen en objecten, waaronder de Benedictuskerk met pastorie, ommuurde tuin en Heilig Hartbeeld, alsmede enkele fraaie boerderijen. Het geheel heeft een grote ruimtelijke samenhang tussen structuren, erven, groen en waardevolle bebouwing.</p>			

7 Integrale ensembles

7.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is primair ingegaan op cultuurlandschappelijke kwaliteiten (hoofdstuk 4 en 5) en op de kwaliteit van de gebouwde omgeving (hoofdstuk 6). Dit hoofdstuk is ervoor bedoeld om na te gaan waar beide kwaliteiten op een bijzondere manier bij elkaar komen. Wat zijn de integrale ensembles van Oss? Waar versterken landschap en bouwkunst elkaar op een manier die bijzonder is op een gemeentelijke schaal of daarboven?

7.2 Kessel (1)

Terwijl het oude Maren veel meer intern gericht is, op de Oude Pastoriestraat, en het nieuwe Maren-Kessel als een nieuwe eenheid in het bestaande landschap is gevoegd, doet Kessel juist veel met zijn omgeving. De kern bestaat hoofdzakelijk uit lintbebouwing langs de dijk, waardoor er zowel een interactie is met het smalle maar fraaie restant van de uiterwaard als met het deels nog onbebouwde achterland.

Figuur 95. Het buitendijks land langs de Kesselsedijk (foto: RAAP, 16 februari 2024).

De Meester van Coothstraat vormt een natuurlijke grens van het integraal ensemble, alleen al omdat ten zuiden daarvan in de laatste decennia nieuwe bebouwing is toegevoegd. Aan dit ensemble is,

verder westelijk, ook de fraaie Buitenkil met bochtige dijk en binnendijs land toegevoegd, tot aan de bebouwde kom van Maren-Kessel.

7.3 Lith (2)

Binnendijs volgt het integraal ensemble in Lith grotendeels het bouwkunstensemble, inclusief de open terreinen die ook landschappelijk hoog gewaardeerd zijn. Daarbij zijn recentere invullingen in Lith, zoals bij de Schoolweg, buiten het ensemble gelaten. Bovendien is ook de omgeving van de Sluisstraat en het Groenewoud in dit ensemble opgenomen, inclusief het voormalige kerkterrein met het restant van de algemene begraafplaats. Buitendijs zijn de smalle uiterwaarden bij Lith opgenomen, evenals de Maas daar, en de uiterwaarden voor het Groenewoud. Het complex van de Prinses Maximasluisen is buiten het ensemble gelaten, omdat dat teveel een los object is en weinig relatie heeft met het omliggende landschap.

Figuur 96. 'Dorp aan de rivier' (1934): de schrijver Antoon Coolen modelleerde zijn hoofdpersoon Tjerk van Taeke naar de toen recent overleden Lithse huisarts Jacob Wiegersma (1863-1931). Diens zoon Hendrik (1891-1969), arts, schilder en ontwerper van de band van het boek, was een dorpsgenoot van Coolen. Het huis op deze foto was de artsenwoning van Wiegersma sr. (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.4 Oijen (3)

Het integraal ensemble in Oijen betreft binnendijs het bouwkunstensemble, uitgebreid met een aantal percelen achter het lint die nog niet bebouwd zijn, tot aan de Pastoor Feletstraat. Buitendijs zijn de smalle uiterwaarden en de Maas (met de loop uit de Maaswerken) in het ensemble opgenomen.

Figuur 97. Landschap en bebouwing achter de dijk in Oijen (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.5 Kasteel Oijen (4)

Kasteel Oijen is het meest intacte kasteelterrein in de gemeente Oss. Binnendijs maakte ook het terrein met de naam Sterrebosch onderdeel uit van het kasteeldomein, buitendijs hoorde de Ossekamp erbij. De Kasteeldijk en zijn verlengde, de Oijensce Bovendijk, kent een bochtig verloop als gevolg van een aantal dijkdoorbraken. Het geheel is een fraai ensemble rond een in aanleg middeleeuws kasteel.

Figuur 98. Kasteel Oijen, weerspiegeld in zijn grachten (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 99. De buitendijks gelegen Ossekamp (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.6 Dieden – Demen – Neerlangel – Ravenstein (5)

De dijkdorpen Dieden, Demen en Neerlangel en de vestingstad Ravenstein liggen zo dicht bij elkaar, dat het logisch was hier één groot integraal ensemble van te maken. In het uiterste westen ligt het terrein waar voorheen het kasteel van Dieden stond. Een deel van de grachten is nog intact. Ook het omliggende binnendijks land maakt deel uit van dit ensemble. Buitendijks zijn de uiterwaarden en het Osse deel van de Maas in het ensemble opgenomen. Die uiterwaard loopt verder langs de kern van Dieden. De parallel lopende Maasdijk, Voorstraat en Achterstraat maken deel uit van het ensemble. Richting Demen ligt binnendijks een fraai perceel met rabatten langs de bochtige dijk. Zo'n perceel vinden we ook in Demen, waar bovendien de ligging van de Sint-Willibrorduskerk langs de dijk een hoogtepunt in het ensemble is. Door een beperktere verstoring van de oeverwal kon hier ook een groter stuk van het binnendijks land tussen Demen en Neerlangel meegenomen worden. Buitendijks zijn ook bij Demen en Neerlangel de uiterwaarden en de Maasloop meegenomen. Het ensemble loopt verder richting Ravenstein, waar een klein stuk binnendijks land (rond de vestingwerken) en de daarvoor gelegen Middelwaard zijn meegenomen. Verderop stopt het ensemble bij de spoorlijn en de jongere uitbreidingen van Ravenstein. Het buitendijkse fabrieksterrein is buiten het ensemble gehouden.

Figuur 100. De dijk slingert zich om de oude kerk van Dieden (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 101. De griend tussen Dieden en Demen (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 102. Boerderijen langs de dijk tussen Dieden en Demen (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 103. De nog landelijk gelegen kerk van Neerlangel (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 104. De binnenstad van Ravenstein, met zicht door de Maaspooort (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.7 Neerloon – Overlangel (6)

Dit ensemble omvat de dorpen Neerloon en Overlangel en het binnendijkse landelijk gebied daartussen. Bij Neerloon, met zijn kerkje aan de dijk, is ook het buitendijks gebied inclusief de Maasloop uit de periode van de Maaswerken meegenomen. Het buitendijks gebied bij Overlangel wordt tot het integraal ensemble van Keent gerekend.

Figuur 105. De lintbebouwing van Neerloon met de kerk. Langs de dijk staan bomen, die een monumentale uitstraling hebben, maar waarvan niet vastgesteld kon worden of het hier om een historische groenstructuur gaat (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.8 Keent (7)

Het integraal ensemble Keent omvat het binnendijs gebied met een goeddeels intact nederzettingsbeeld, de bandijk met zijn vele bochten daaromheen, alsmede de voormalige uiterwaarden en de deels recent opengelegde Maasloop. Ondanks de aanwezige sporen van natuurontwikkeling is de landschappelijke structuur in de uiterwaarden nog goed herkenbaar. Het minder intensieve gebruik refereert aan vroegere situaties. In het noorden zijn ook de buitengedijkte oeverwal en de Maasloop uit de periode van de Maaswerken meegenomen, om het volledige verhaal hier te kunnen vertellen.

Figuur 106. Informatiebord over de oude kapel van Keent, links de locatie in beeld (foto: RAAP, 16 februari 2024).

Figuur 107. De brug over de oude Maasloop aan de zijde van Overlangel (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.9 Herperduin (8)

Een bijzonder thematisch integraal ensemble is Herperduin. Onderdeel van dit ensemble zijn het onderliggende stuifzandlandschap met de 'punt' van het stuifduin, het achterliggende stuifzandterrein als laatste representant van de vroegere woeste gronden, relictten van de schietbaan van de Burgerwacht van Herpen uit 1920 en het huisjespark Herperduin uit 1954. Opgeteld geeft dit ensemble een beeld van het vroegere bodemkundig uitgeputte 'outfield' dat in de 20e eeuw voor steeds meer nieuwe functies gebruikt ging worden.

Figuur 108. De huisjes op Herperduin (bron: BHIC).

Figuur 109. Blik van de uitzichttoren op het stuifzand (foto: kleinewereldreiziger.nl).

7.10 Geffen (9)

De historische kern van Geffen is op zichzelf een bouwkunstensemble en als zodanig ook op kaart gezet. Het gebied ten noorden van het spoor geeft een aantal zeer fraaie en behoudenswaardige aanzichten op die kern, en dan vooral op de Maria Magdalenakerk. Vanaf de Broekstraat is de kerk in

zijn geheel goed waar te nemen met het agrarisch cultuurlandschap op de voorgrond, vanaf het Spoorpad bestaat een fraai doorzicht op het koor van de kerk. De essentie van dit ensemble is dan ook het zicht over open landschap op de kern met zijn fraaie kerk.

Figuur 110. Blik op de kerk van Geffen (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.11 Dennenburg (10)

Iets vergelijkbaars vinden we in Dennenburg, waar de historische grotendeels nog vrij in het historisch cultuurlandschap ligt. Vanaf diverse zuiden bestaat een fraai aanzicht op de kerk. Vanuit het oosten is dat het geval over de lengterichting van de Hoogstraat. Ook vanaf de Galgenstraat bestaan fraaie doorzichten op de kerk op het rivierduin, daarin alleen verstoord door het erf Galgenstraat 1. Vanuit het zuiden zorgt beplanting er overigens voor dat daar niet een soortgelijk doorzicht bestaat.

Figuur 111. Monumentaal Dennenburg (foto: RAAP, 16 februari 2024).

7.12 Oude Schaijkseweg (11)

De kleinschalige dekzandlandschappen ten zuiden van Geffen, Oss, Berghem en Herpen zijn op veel plekken nog behoorlijk gaaf, vooral waar het de van oudsher wat onregelmatiger landschappen betreft. Deze gaafheid is ook vertaald in de landschapswaardering. Tussen Herpen en Schaijk is een deelgebied waar dit fraaie landschap op een waardevol gehucht treft, aan de Oude Schaijkseweg. Dit bouwkunstensemble is met het omliggende landschap als integraal ensemble aangeduid.

Literatuur

- Adviesbureau Cuijpers, 1999. Padenplan gemeente Lith. 's-Hertogenbosch.
- Adviesbureau Cuijpers, 2001. Erfgoedplan Lith. 's-Hertogenbosch.
- Adviesbureau Cuijpers, 2004. Biografie van de stad Ravenstein. Bestemmingsplan 'stadje Ravenstein', 's-Hertogenbosch.
- Adviesbureau Cuijpers / Alterra, 2005. Historisch waterplan Lith, 's-Hertogenbosch / Wageningen.
- Alexander, E. en N. van der Krogt, 2011. Openluchttheaters in Nederland: vermaak onder heldere hemel, Zutphen.
- Asseldonk, M. van, 2003. De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832. Tilburg.
- Balen, R. van e.a., 2022. Breuken in het land van Peel en Maas. Utrecht.
- Bet, E, J. Hinterthür en L. van Meijel, 2009. Oss – stadscentrum. Cultuurhistorische en ruimtelijke analyse, Oss.
- Bont, Chr.H.M. de, 1993. 'Al het merkwaardige in bonte afwisseling...'. Een historische geografie van Midden- en Oost-Brabant.
- Börger, A.J., 2013. Hoogspanningslijnen in Noord-Brabant. De masten van de PNEM.
- Bouwman, S.P.H., 2022. Burgers op wacht. Een zoektocht naar de vergeten fysieke restanten van een lange eeuw civiele weerbaarheid in Nederland (1830-1940). Rijksuniversiteit Groningen, Groningen.
- Buijks, H.e.a., 1998. Oss een stad, Beelden van een geschiedenis, Oss.
- Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1956. Rapport inzake de ruilverkaveling van gronden, gelegen onder de gemeenten Ravenstein, Berghem, Megen, Schayk, Grave (alle in de provincie Noordbrabant) en Overasselt (provincie Gelderland) en genaamd ruilverkaveling "Land van Ravenstein".
- Cuijpers, J., 2021. "Een 'omgevingsplan' uit 1359", in: Tijdschrift voor historische geografie, 6.2, pp.126-140, Amsterdam.
- Cultuurtechnische Dienst, 1949. Bijdrage tot het onderzoek naar de rentabiliteit van ruilverkavelingen. Beschouwingen over de ruilverkaveling "Lithoyen".
- Deckers, J.H.F., 1927. De waterstaatstoestanden in Noord-Brabant binnen het stroomgebied der Maas voorheen en thans. Uit een economisch en landbouwkundig oogpunt beschouwd. Diss. Wageningen.
- Dings, M., 2015. Tussen tent en villa. Het vakantiepark in Nederland 1920-nu, Rotterdam.
- Gemeente Oss, 1997. Redengevende omschrijving beschermd stadsgezicht Burgemeester van Erpstraat – Dr. Hermanslaan, Oss.
- Haan, H. de en I. Haagsma, I., 2010. Gebouwen van het plastische getal. Een lexicon van de 'Bossche School', Haarlem.
- Haan, H. de en I. Haagsma, I., 2010. Gebouwen van Jan de Jong. Pionier van het plastische getal. Gids Atlas Lexicon, Haarlem.
- Heessel, J.B. van, 1978. Vrije en Soevereine Heerlijkheid van het Land van Ravenstein.

Hoofdafdeling Ruilverkaveling der Nederlandsche Heidemaatschappij, z.j. Hoe komt een ruilverkaveling tot stand?

Jansen, R. & E. van Ginkel, 2019. Onder Oss. Een archeologisch verhaal. Berghem.

Jansen, R. & K. van der Laan, 2011. Landschaps- en bewoningsgeschiedenis van de Maashorst. Verleden van een bewogen landschap. Matrijs, Utrecht.

Kapelhof e.a., 1997. Monumenten in Nederland. Noord-Brabant. Zeist/Zwolle: Rijksdienst voor de Monumentenzorg/Waanders Uitgeverij.

Keunen, L.J., S. van der Veen & J.W.D. Tuinstra, 2018. '... dat de Grift sal schieten dwers door de strate van Lent ...'. Een historisch-geografische analyse van de landschaps- en nederzettingsontwikkeling van binnen- en buitendijks Lent (Ruimte voor de Waal). RAAP-rapport 3212. Weesp.

Maas, G.J., 2000. Historische geomorfologie Maas en Benedenrivieren; Oude Maas, Merwede-Hollandse Biesbosch, Afgedamde Maas en Maaskant. Alterra-rapport 075).

Meijel, L. van en T. Bouma, 2010. Planmatige stadsontwikkeling van Oss (1880-2010). Een cultuurhistorische en ruimtelijke verkenning, Oss.

Monumenten Advies Bureau, 2016. Cultuurhistorische analyse met waardenstelling Stationsstraat 5 te Berghem, gemeente Oss, Nijmegen.

Monumenten Advies Bureau, 2016. Bouwhistorische verkenning met waardenstelling Villa Zorgwijk in Berghem, Nijmegen.

Monumenten Advies Bureau, 2018. Cultuurhistorisch onderzoek Clarissenklooster Sint Josephsberg – Clarastraat 2 Megen, Nijmegen.

Monumenten Advies Bureau, 2018. Cultuurhistorische analyse Begraafplaats Hoogen Heuvel, Oss, Nijmegen.

Monumenten Advies Bureau, 2021. Cultuurhistorische analyse Begraafplaats Eikenboomgaard Gemeente Oss, Nijmegen.

Penris, C., 1988. Ruilverkaveling Land van Ravenstein. Een archiefstudie naar de landschappelijke gevolgen van ruilverkaveling.

Peterse, H. en K. Peterse, 2011. Bossche School in Oss, Berghem.

Peterse, H., 2006. Charles Estourgie (1884-1950). Een bevlogen vakman, Nijmegen.

Pigmans, J., 2022. Het vuurloze Oss en de grote stadsbrand van 1751 (www.brabantserfgoed.nl, geraadpleegd op 24 mei 2023).

Provincie Noord-Brabant, 1984. Cultuurhistorische inventarisatie Provincie Noord-Brabant-gemeente Ravenstein, 's-Hertogenbosch.

Provincie Noord-Brabant, 1990. Cultuurhistorische inventarisatie Provincie Noord-Brabant-gemeente Oss, 's-Hertogenbosch.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1977. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Ravenstein als beschermd stadsgezicht. Zeist.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg, 1987. Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Megen als beschermd stadsgezicht. Zeist.

Rutte, R., 2014. Stadswording in de Lage Landen van de tiende tot de 15e eeuw: een overzicht aan de hand van vijfhonderd jaar ruimtelijke inrichting”, in: Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond. Vol.113, p.113-131.

Stadsarchief Oss, 2008. Oss fabrieksstad (www.stadsarchief Oss, geraadpleegd op 24 mei 2023).

Stenvert, R. e.a., 1997. Monumenten in Nederland. Noord-Brabant, Zeist-Zwolle.

Ven, F.J.M. van de, 1975. Vierduizend jaar Oss, Berlicum.

Willigenburg, R. van, 2019. Hier lag een wielersbaan. Verdwenen velodromes in Nederland.

Zonder auteur en datum. Op stap door het verleden. Wandelroute door de Geffense historie.

Scans gemeentelijke monumenten Oss

Monumentenregister.cultureelerfgoed.nl (redengevende beschrijvingen rijksmonumenten)

Digitaaldeport.bhic.bl (historische bouwdoSSIers gemeente Oss)

Gemalen.nl (website van De Nederlandse Gemalenstichting)

Molendatabase.org

Online-begraafplaatsen.nl

Reliwiki.nl

Beeldbank-berghem.nl

Delpher.nl (historische kranten en tijdschriften)

Bonas.nl (oeuvrelijsten en informatie Nederlandse architecten)

Huisseling.nl/landschap-en-boerenleven/boerderijen

Lijst_van_Beelden_in_Oss, via wikipedia

Overzicht van figuren, tabellen, bijlagen en appendices

Figuren:

Figuur 1. Grenzen van de gemeente Oss.	7
Figuur 2. Op veldbezoek bij de Roode Wetering (foto: RAAP, 16 februari 2024).	8
Figuur 3. Uitsnede van de Kaart Figuratief van het stroomgebied van de Maas, 1780 (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 5129 Collectie kaarten, inventarisnummer 2D08).	26
Figuur 4. De uitgestrekte komgronden van het Laag Hemaal (foto: RAAP, 16 februari 2024).	27
Figuur 5. Eén van de locaties waar mogelijk vanaf de vroege middeleeuwen weer bewoning was in Lithoijen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	28
Figuur 6. Vastlegging van de grens tussen Os, Berghem en Heesch, 1791 (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 8 Leen- en Tolkamer van 's-Hertogenbosch, inventarisnummer 295.A).	30
Figuur 7. De Maashorst (rechtsonder) steekt duidelijk boven de omliggende landschappen uit (bron: AHN4).	32
Figuur 8. Dorpsgrenzen en poldergrenzen (uit: Van Asseldonk 2003).	36
Figuur 9. Megen in de vroege 19e eeuw (bron: TMK 1838).	38
Figuur 10. Ravenstein in de vroege 19e eeuw (bron: TMK 1838).	39
Figuur 11. Tekening uit 1732 van de Graafse Poort te Oss.	40
Figuur 12. De omgrachting van Oss, 1806 (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 7999 Collectie kaarten, inventarisnummer 344).	41
Figuur 13. Oss in de vroege 19e eeuw (bron: TMK 1838).	42
Figuur 14. Affiche van Jurgens' margarinefabriek.	44
Figuur 15. De fabrieken van de concurrenten Hartog en Zwanenberg lagen naast elkaar.	46
Figuur 16. Plankaart voor de doorsnijding van de Maasmeanders, vroege 20e eeuw.	48
Figuur 17. De 'meanderende Maas' in het oostelijk deel van de gemeente Oss, op een kaartbeeld uit de 17e eeuw (bron: Nationaal Archief).	51
Figuur 18. Geologische afzettingen in het rivieren- en dekzandlandschap van Oss. Met de stippellijn is de huidige gemeentegrens aangegeven.	52
Figuur 19. Een droge kamptginning met houtsingels ten oosten van Geffen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	54
Figuur 20. Een droge kamptginning met perceelsrandbeplanting ten oosten van Herpen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	55
Figuur 21. Een gaaf bewaard gebleven kleinschalig landschap, ten zuiden van Oss aan de Heistraat (foto: RAAP, 16 februari 2024).	56
Figuur 22. Een onregelmatige kamptginning ten zuiden van Oss (foto: RAAP, 16 februari 2024).	57
Figuur 23. Heidebebossingen zijn nu vaak een geliefde woonomgeving (foto: RAAP, 16 februari 2024).	58
Figuur 24. Een jonge heidebebossing ten zuiden van Oss (foto: RAAP, 16 februari 2024).	60
Figuur 25. Een reliëfrijke stuifzandbebossing: het Herperduin (foto: RAAP, 16 februari 2024).	61
Figuur 26. De kamptginning op een oeverwal bij Oijen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	63
Figuur 27. De kamptginning bij Maren-Kessel, waar door naoorlogse ontwikkelingen bebouwing is toegevoegd (foto: RAAP, 16 februari 2024).	64
Figuur 28. De kamptginningen ten zuiden van Lithoijen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	66
Figuur 29. De buitengedijkte oeverwal bij Keent, doorsneden door de Maas (foto: RAAP, 16 februari 2024).	67

Figuur 30. In de van oudsher onbewoonde kampongtingning staan nu enkele huizen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	68
Figuur 31. Een oeverwal is in de ondergrond aanwezig, maar bovengronds nauwelijks zichtbaar ten zuiden van Maren (foto: RAAP, 16 februari 2024).	69
Figuur 32. De buitengedijkte lage oeverwal nabij de Blauwe Sluis (foto: RAAP, 16 februari 2024)..	70
Figuur 33. Een geulontginning in Lith is door bebouwing omringd (foto: RAAP, 16 februari 2024).	71
Figuur 34. De kasteelgracht van Dieden (foto: RAAP, 16 februari 2024).	72
Figuur 35. De kerk van Dennenburg op het rivierduin (foto: RAAP, 16 februari 2024).	73
Figuur 36. Het gebied ten noorden van Deursen-Dennenburg (foto: RAAP, 16 februari 2024).	74
Figuur 37. De oneindige kom ten noordwesten van Oss (foto: RAAP, 16 februari 2024).	75
Figuur 38. Eendenkooien als eenzame bakens in de oneindigheid (foto: RAAP, 16 februari 2024).	77
Figuur 39. Teeffelen vanaf de Lithoijense dijk (foto: RAAP, 16 februari 2024).	78
Figuur 40. De Waarden, voorheen bij Maasbommel, nu door de Maasafsnijding aan de Brabantse zijde gelegen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	79
Figuur 41. De uiterwaarden bij Megen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	80
Figuur 42. Kasteel Oijen op een manuscriptkaart uit 1611 (bron: Gelders Archief, 0461 Familie Van Gent, inventarisnummer 1).	81
Figuur 43. De Hamelspoel bij Herpen. Hieromheen lag het rivierterraslandschap (foto: RAAP, 16 februari 2024).	82
Figuur 44. Het rivierterrassenlandschap bij de dijk in Overlangel (foto: RAAP, 16 februari 2024).	83
Figuur 45. Het rivierterras ten zuidoosten van Berghem (foto: RAAP, 16 februari 2024).	84
Figuur 46. De kleine kern van Koolwijk (foto: RAAP, 16 februari 2024).	85
Figuur 47. Het broekgebied op rivierterras ten westen van Oss (foto: RAAP, 16 februari 2024).	86
Figuur 48. De open broekontginning ten zuidoosten van Herpen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	87
Figuur 49. Een natte laagte met kolk aan de Erfdijk/Hamelspoelweg (foto: RAAP, 16 februari 2024).	88
Figuur 50. De vroegere Maasmeander bij Keent (foto: RAAP, 16 februari 2024).	89
Figuur 51. Oss in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog, naar het noorden gezien. De gronden rond de toenmalige stad zijn nu allemaal bebouwd (bron: NIMH). Rechts boven het midden herkennen we nog de begraafplaatsen, helemaal bovenaan de natte gronden ten noorden van Oss.	90
Figuur 52. Sporen bij de fabrieken in Oss (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum).	94
Figuur 53. De dijk tussen Megen en Macharen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	95
Figuur 54. De polders in het westelijk deel van de gemeente, inclusief de delen die via de polder Hoog Hemaal afwaterden (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum).	96
Figuur 55. Overzichtskaart van de overlaat, 1919 (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 8001, inventarisnummer 77).	98
Figuur 56. Roode Wetering en Hertogswetering (foto: RAAP, 16 februari 2024).	99
Figuur 57. Landschapsplan van de ruilverkaveling Land van Megen (bron: Wageningen UR).	103
Figuur 58. Landschapsplan van de ruilverkaveling Land van Ravenstein (bron: Wageningen UR).	105
Figuur 59. De joodse begraafplaats in Geffen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).	107
Figuur 60. Tot 1961 de algemene begraafplaats van Lith en Lithoijen, nu een omheind weilandje (foto: RAAP, 16 februari 2024).	108
Figuur 61. Het kasteel van Oijen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).	110
Figuur 62. De geconserveerde vesting Ravenstein in de jaren twintig of dertig (bron: NIMH).	111

Figuur 63. Het Beleg van Zaltbommel, 1599. Links de verdedigingswerken rond Lith en Kessel (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum, 8001 Kaartencollectie Waterschap De Maaskant en rechtsvoorgangers, inventarisnummer 50).	112
Figuur 64. Het beleg van Fort St. Andries, 1600. Bovenaan in het midden de verdedigingswerken rond Maren en Kessel (bron: Wikimedia Commons).	113
Figuur 65. De circumvallatielinie rond Grave. Geheel links enkele werken langs de meander van Keent (bron: Wikimedia Commons).	114
Figuur 66. Voor de bosrand ligt de (nu glooiende) kogelvanger van de Osse schietbaan (foto: RAAP, 16 februari 2024).	115
Figuur 67. De watertoren van Oss, tevens luchtwachtoren (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).	117
Figuur 68. Voormalig gemeentehuis in Megen (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).	119
Figuur 69. Simon Petrus Bijvoet, opdrachtgever voor de aanleg van een klein buiten op de heide onder Berghem.	120
Figuur 70. Huisjespark Herperduin in het stuifzandgebied (bron: topotijdreis.nl).	121
Figuur 71. De sportvelden aan de dijk bij Haaren (foto: RAAP, 16 februari 2024).	122
Figuur 72. Zwembad de Kriekput in Herpen (bron: Brabants Historisch Informatiecentrum).	123
Figuur 73. De oude wielerveding op het sportpark in Oss (bron: NIMH).	124
Figuur 74. Molen de Zeldenrust in Lith is één van de vele rijksmonumenten in de gemeente Oss (foto MAB, 2010).	127
Figuur 75. Historisch gravenensemble op begraafplaats Eikenboomgaard in Oss (foto MAB, 2021).	130
Figuur 76. Topgevel van het NCB-gebouw in Ravenstein (foto MAB, 2019).	131
Figuur 77. Relicten van historische bedrijvigheid in het centrum van Oss, ingepast in herontwikkelingsproject (foto MAB, 2022).	132
Figuur 78. Historische hallehuisboerderij aan de Langestraat in Dieden (foto MAB, 2018).	134
Figuur 79. Wederopbouwboerderij aan De Rijt in Deursen-Dennenbrug (foto MAB, 2024).	134
Figuur 80. De Gevangentoren in Megen is een restant van de middeleeuwse stadsversterkingen (foto MAB, 2024).	135
Figuur 81. De skyline van Megen wordt bepaald door markante kloosterarchitectuur (foto MAB, 2007).	137
Figuur 82. Villa Constance in Oss is een prachtig voorbeeld van een rijke fabrikantenvilla uit einde van de 19e eeuw (foto MAB, 2004).	139
Figuur 83. Woning in traditionalistische stijl aan de Dr. Baptiststraat in Megen (foto MAB, 2024).	140
Figuur 84. Huizen in aanbouw aan de Kerkstraat in Berghem in 1948. Op de achtergrond in de Sint-Willibrorduskerk te zien (Stadsarchief Oss, DSN0249_08366).	142
Figuur 85. Het dop Geffen op een tekening uit de 18e eeuw (BHIC 1636-000733).	145
Figuur 86. De kerk van Herpen in 1897. Op de voorgrond de oude kerkhofmuur (Collectie RCE Docnr.32394).	146
Figuur 87. Keent omstreeks 1925. Het dorp lag voor de Maaskanaliseringsaanleg aan de noordzijde van de Maas, in de provincie Gelderland (Topografische kaart, via topotijdreis.nl).	148
Figuur 88. Het "Marktplaatsje" in Lith, circa 1900 (Stadsarchief Oss BCO014814).	149
Figuur 89. Macharen, dorpsbeeld met boerderij (foto MAB, 2019).	152
Figuur 90. Megen in vogelvlucht, 1908 (Collectie RCE Doc.nr.35.696).	155
Figuur 91. Stadsgezicht in Oss, met aan de horizon de Willibrorduskerk in het stadscentrum (foto MAB, 2004).	158
Figuur 92. Uitbreidingsplan Oss 1918, vervaardigd door architect Charles Estourgie.	159
Figuur 93. De vestingwerken van Ravenstein (Brabant Collectie).	162

Figuur 94. Stadsbeeld Ravenstein, met de Luciakerk.	163
Figuur 95. Het buitendijks land langs de Kesselsedijk (foto: RAAP, 16 februari 2024).	182
Figuur 96. 'Dorp aan de rivier' (1934): de schrijver Antoon Coolen modelleerde zijn hoofdpersoon Tjerk van Taeke naar de toen recent overleden Lithse huisarts Jacob Wiegersma (1863-1931). Diens zoon Hendrik (1891-1969), arts, schilder en ontwerper van de band van het boek, was een dorpsgenoot van Coolen. Het huis op deze foto was de artsenwoning van Wiegersma sr. (foto: RAAP, 16 februari 2024).	183
Figuur 97. Landschap en bebouwing achter de dijk in Oijen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	184
Figuur 98. Kasteel Oijen, weerspiegeld in zijn grachten (foto: RAAP, 16 februari 2024).	185
Figuur 99. De buitendijks gelegen Ossekamp (foto: RAAP, 16 februari 2024).	186
Figuur 100. De dijk slingert zich om de oude kerk van Dieden (foto: RAAP, 16 februari 2024).	187
Figuur 101. De griend tussen Dieden en Demen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	188
Figuur 102. Boerderijen langs de dijk tussen Dieden en Demen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	188
Figuur 103. De nog landelijk gelegen kerk van Neerlangel (foto: RAAP, 16 februari 2024).	189
Figuur 104. De binnenstad van Ravenstein, met zicht door de Maaspoort (foto: RAAP, 16 februari 2024).	189
Figuur 105. De lintbebouwing van Neerloon met de kerk. Langs de dijk staan bomen, die een monumentale uitstraling hebben, maar waarvan niet vastgesteld kon worden of het hier om een historische groenstructuur gaat (foto: RAAP, 16 februari 2024).	190
Figuur 106. Informatiebord over de oude kapel van Keent, links de locatie in beeld (foto: RAAP, 16 februari 2024).	191
Figuur 107. De brug over de oude Maasloop aan de zijde van Overlangel (foto: RAAP, 16 februari 2024).	192
Figuur 108. De huisjes op Herperduin (bron: BHIC).	193
Figuur 109. Blik van de uitzichttoren op het stuifzand (foto: kleinewereldreiziger.nl).	193
Figuur 110. Blik op de kerk van Geffen (foto: RAAP, 16 februari 2024).	194
Figuur 111. Monumentaal Dennenburg (foto: RAAP, 16 februari 2024).	195

Tabellen:

Tabel 1. Beoordeling gaafheid van de historische situatie in de huidige topografie ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1840 c.q. de aanlegperiode.	12
Tabel 2. Beoordeling gaafheid van de openheid / geslotenheid ten opzichte van de historische situatie omstreeks 1840 c.q. de aanlegperiode.	12
Tabel 3. Classificatie van de eindscores.	12
Tabel 4. Scores en klassen van de waardering.	20
Tabel 5. Scores en klassen van de waardering van de stedenbouwkundige ensembles.	24
Tabel 6. Overzicht scores geïnventariseerde rijks- en gemeentelijke monumenten, beeldbepalende objecten en nieuwe items. (H = hoge waarde, P = positieve waarde, B = basiswaarde, - = niet opgenomen in de waardenkaart).	128

Bijlagen:

Bijlage 1. Tijdschaal

Appendices

- Kaartbijlage 1. Kenmerkenkaart landschap.
- Kaartbijlage 2. Kenmerkenkaart bouwkunst en stedenbouw.
- Kaartbijlage 3. Waarderingskaart landschap.
- Kaartbijlage 4. Waarderingskaart bouwkunst en stedenbouw.
- Kaartbijlage 5. Kaart met integrale ensembles.

Bijlage 1. Tijdschaal

Archeologische perioden			
Tijdperk		Datering	
Recente tijd			
Nieuwe tijd	C	1945	
	B	1850	
	A	1650	
Middeleeuwen	Laat B	1500	
	Laat A	1250	
	Vroeg	D: Ottoonse tijd	1050
		C: Karolingische tijd	900
		B: Merovingische tijd	725
		A: Volksverhuizingstijd	525
		450	
Romeinse tijd	Laat	270	
	Midden	70 na Chr.	
	Vroeg	15 voor Chr.	
Prehistorie	IJzertijd	Laat	250
		Midden	500
		Vroeg	800
	Bronstijd	Laat	1100
		Midden	1800
		Vroeg	2000
	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	Laat	2850
		Midden	4200
		Vroeg	4900/5300
	Mesolithicum (Midden Steentijd)	Laat	6450
		Midden	8640
		Vroeg	9700
	Paleolithicum (Oude Steentijd)	Laat	12.500
		Jong B	16.000
		Jong A	35.000
		Midden	250.000
		Oud	

label1_standaard_Archeologisch_RAAP_2014